

Az Igazságügyi Minisztérium
Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága

**MÓDSZERTANI
FÜZETEK**

1987 2

Belső használatra

MÓDSZERTANI PÜZETEK

AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
BÜNTETÉSVÉGREHAJTÁS
ORSZÁGOS PARANCSNOKSÁGA

Kézirat gyanánt

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Elnök:
Nagy Tibor bv. vezérőrnagy

Tagjai:
Fejes Imre bv. alezredes,
dr. Illovsky Vladimir bv. ezredes,
Kudor Zoltánné bv. őrnagy,
dr. Lőrincz József bv. alezredes
dr. Németh Gyula bv. őrnagy
Palotás Miklós bv. ezredes,
Vincze Tamás bv. ezredes

Szerkesztő: Bánki Erika

Szerkesztőség:
1054 Budapest V., Steindl Imre u. 8.

A fotókat készítette:
Doba Károly és Zimmermann Béla

87—0842 Szikra Lapnyomda,
Budapest

Felelős vezető:
Csöndes Zoltán vezérigazgató

TARTALOM

1 DR. PATERA ANTAL: **Visszaeső bűnözés egy empirikus vizsgálat tükrében**

9 FÓRUM

9 FRANK TIBOR—MÓDOS TAMÁS: **Biztató tapasztalatok a körletek egységes irányításában**

13 DR. VÖRÖS FERENC: **Alkoholista elítéltek kényszergyógykezelése Baracskán**

19 TAPASZTALATCSERE

19 RUZSONYI PÉTER—DÓRA BÉLA: **Az általános iskolai oktatás szerepe a nevelésben**

24 MASCHL GÉZA: **Gondolatok a munkavédelemről**

32 TÁJÉKOZTATÓ

32 DR. MÉSZÁROS JÓZSEF—DR. SEREG PÁL: **A büntetésvégrehajtási tevékenység szabályozása**

41 SZALMA ESZTER: **Adalékok a homoszexualitás problémájához**

47 A BV TÖRTÉNETÉBŐL

47 DR. KABÓDI CSABA—DR. MEZEY BARNA: **A magyar börtönügy története**

60 SZEMLE

60 **Nemzetközi tapasztalatok**

Visszaeső bűnözés egy empirikus vizsgálat tükrében

A bűnözés alakulása jelentős mértékben függ a bűncselekmény elkövetéséért már felelősségre vont személyek aktivitásától. Az általuk elkövetett bűncselekmények alkotják az össz-bűnözésnek azt a kemény magját, ami körül és amivel szorosabb-lazább összefüggésben még tovább szerveződnek kisebb-nagyobb nagyságrendű bűnelkövetések.

A kriminológiai kutatások már eddig is egyértelműen bizonyították, hogy bizonyos önmozgás figyelhető meg a bűnözés újratermelődésében, elsősorban a többszörös bűnismétlésekben, a visszaeső bűnözésben. A jelzett büntetési kör egyfelől a bűnözést determináló társadalmi, gazdasági, kulturális körülmények állandóságára, másfelől pedig folyamatos szubjektívizálódásukra (személyiségi tulajdonságokban való megkötődésükre) utal. Amennyiben a bűnelkövetők között a kriminogén beállítódású személyek száma jelentős, úgy ez meghatározza mind az össz-bűnözés jellegének értékelését, mind pedig a bűnmegelőzésre irányuló intézkedések kiválasztását.

A kriminogén beállítódású személyek nemcsak amiatt veszélyesek a társadalomra, mert állandóan készek újabb bűnelkövetési módok kialakítására, mert segítséget nyújthatnak egymásnak felelősségre vonásuk megakadályozásában, mert bűnszövetségbe tömörülve a szervezett, hivatásos bűnözés kialakulásának veszélyét hordozzák stb., hanem a szűkebb és a tágabb környezetükben kifejtett káros hatások miatt is. Ez utóbbiak közül kiemelendő az a demoralizáló hatás, amit a társadalom ingatag, főként fiatal tagjaira gyakorolnak: közvetlen környezetükben áthagyományozzák a közösséggellenes nézeteket, káros szokásokat, a szükségletkielégítés-konfliktusmegoldás társadalomra veszélyes mintáit.

A társadalom védelme megköveteli mind a bűnelkövetővé válás körülményeinek mélyreható megismerését, mind pedig a már kriminogénné vált személyek bűnös tevékenységének a megakadályozását, illetőleg személyiségük korrigálását. Az említett célok feltételezik a hatékony eszközök és módszerek állandó kutatását, az állami és a társadalmi intézkedések összehangoltságának növelését. Ezen igények kielégítését célozták a társadalmi beilleszkedési zavarok komplex vizsgálata keretében a bűnözés (és ezen belül a visszaeső bűnözés) tárgykörében az utóbbi években végzett különböző — kriminálstatisztikai, -szociológiai, -pszichológiai stb. — felmérések is, amelyekben közreműködtek tíz bv-intézet nevelői és pszichológusai.

Jóllehet az összegyűjtött adatok gépi feldolgozása még tart, de már a visszaesők egy részére — 250 férfira — elvégzett elemzés is lehetővé tette a visszaeső bűnözés alakulásában jelentkező tendenciák felismerését. A továbbiakban néhány ilyen előzetes vizsgálati megállapításról kívánok beszámolni.

A bűnismétlői kategóriák alakulása

Az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika adatai szerint az ismertté vált közvadás bűncselekmények száma 40,4%-kal emelkedett 1974—1984 között. Ezen belül a vagyon elleni bűncselekmény-kategória a többi bűncselekmény-kategóriához képest a kétszeresére nőtt.

Az elkövetőket a vagyon elleni támadások mintegy kétharmad részénél nem sikerült felderíteni. Különösen az utóbbi öt évben romlott jelentősen (a korábbi évek 62%-os átlagához képest 53%-ra) a felderítések aránya, minek következtében az ismeretlen tettesek által elkövetett vagyon elleni bűncselekmények száma tíz év alatt megkétszereződött. Ugyanezen időtartam alatt a többi bűncselekmény felderítési aránya nem romlott, stabilan magas — 93%-os volt.

Az ismertté vált közvadás bűncselekmények elkövetői között a büntetett előéletűek aránya évtizedeken át 30-33% között ingadozott, míg az utóbbi öt évben fokozatosan 35%-ra emelkedett. A nyilvántartásba vételük alapjául szolgáló bűncselekmények szerinti megoszlásuk sem változott lényegesen: bűnismétléskor minden második elkövetőt vagyon elleni, mintegy ötödrészüket erőszakos-garázda jellegű, tizenhárom százalékukat közlekedési bűncselekmény elkövetéséért, továbbá nyolcadrészüket tartás elmulasztásért és közveszélyes munkakerülésért vonták felelősségre.

Köztudottan magas bűnözési intenzitás jellemzi a büntetett előéletűeket. Reprezentatív felméréseink szerint, ha az elsőbüntényesekre egy bűncselekmény jut, akkor a büntetett előéletűekre másfél, míg a vagyon elleni különös visszaesőkre legalább kettő. Ezekből az arányokból az alábbi következtetés adódik. Minthogy az ismeretlen tettesek által elkövetett, ugyanakkor ismertté vált közvadás bűncselekmények 95%-a vagyon elleni cselekmény, és feltételezhető, hogy elkövetőik között legalább annyi a büntetett előéletű, mint az ismert tettesek között, ezért az össz-bűnözés növekedését joggal tekinthetjük a bűnüldöző hatóságok által már ismert személyek — a büntetett előéletű vagyon elleni bűnelkövetők — aktivizálódása következményének.

A nyomozó hatóság és az ügyészség a jogpolitika elveivel összhangban differenciáltan jár el az ismertté vált bűnelkövetővel szemben. A vádemelési gyakorlat is ezt tükrözi: a felnőtt korú elsőbüntényesek közül minden ötödikkal szemben már a nyomozási szakaszban megszüntették az eljárást; a büntetett előéletűeknél viszont csak minden tizedik-tizenegyedik személy vonatkozásában került sor eljárásmegszüntetésre. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 28%-ról 34,5%-ra nőtt a közvadás bűncselekményért elítéltek közt a büntetett előéletűek aránya az utóbbi öt évben.

A jogalkalmazás — jogpolitikai irányelvek által megkövetelt — differenciálása a bírósági eljárásban is érvényesül. A büntetett előéletűekkel szemben egyre ritkábban, minden harmadik személlyel szemben alkalmazzák a szabadságvesztés-büntetést, s az esetek háromnegyed részében a büntetés végrehajtását ilyenkor is felfüggesztik. A próbaidő következményeképpen csupán minden tizedik-tizenegyedik felnőtt korú közvadás elsőbüntényest ítélik — a visszaesői minőséget törvényileg megalapozó — végrehajtandó szabadságvesztésre. Újabb bűnelkövetés esetén tehát többségük csak a — visszaesőnek nem tekinthető — büntetett előéletű bűnismétlők kategóriáját szaporítja. De miután ezeknek a bűnismétlőknek csak kétötödét ítélik végrehajtandó szabadságvesztésre, háromötöd részük még újabb bűnismétlés esetén sem minősül törvényi visszaesőnek, noha korábban többször — legalább kétszer — már elítélték.

Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi években épp az ilyen bűnismétlők száma nőtt intenzívebben, öt év alatt majdnem a felével. Arányuk pedig a közvadás bűncselekmények miatt elítélt felnőtt korú büntetett előéletűek között már

1984-ben meghaladta a visszaesők kategóriájának nagyságrendjét. Ezért nő az után évről évre a bíróságok által pártfogó felügyelet alá helyezett büntetett előéletűek száma. Ezért hárul mind nagyobb teher azokra az igazságügyi szervekre, amelyek a tényleges szabadságvesztéssel nem járó büntetések végrehajtása, a büntetés hatálya alatt álló elítéltek ellenőrzésére hivatottak.

Ami a törvényi visszaesői kategóriákat illeti, az utóbbi öt évben a visszaesőknek mintegy háromnegyed részét, a különös visszaesőknek 86%-át, a többszörös visszaesőknek pedig 96%-át ítéltek végrehajtandó szabadságvesztésre. E három kategória együttesen a felnőtt korú közbűnös elítéltek közel egyhatodát teszi ki; ugyanakkor a végrehajtandó szabadságvesztések 54%-át velük szemben szabják ki. Míg ez az arányszám az utóbbi években alig változott, addig a visszaesőknek nem tekinthető bűnismétlők részesedése fokozatosan emelkedett a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték között. Az elsőbűntényesek részesedési aránya pedig 21%-ra csökkent.

Az elmúlt öt évben a közbűnös bűncselekményért elítélt férfiak négyötöd része 40 éven aluli volt. A fiatalabb korosztályok fokozottabb visszaesési intenzitása miatt a bűnismétlői kategóriák korstruktúrájában változás észlelhető. Nő a bűnismétlők aránya a fiatalok között: minden ötödikkel szemben legalább egy ízben eljárak, és minden másodikat egyszer már végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték. A 30 éven aluliak között főként a visszaesői kategóriák részaránya nőtt az utóbbi években, az ennél idősebbeknél pedig a visszaesőknek nem tekinthető bűnismétlői kategória száma emelkedett. Ezért, valamint az ismertett ítélezési gyakorlat következtében csökken a büntetésüket töltők átlagos életkora a bv-intézetekben. Ugyanakkor az elsőbűntényesek rovására fokozatosan nő a büntetett előéletűek, s ezen belül a többszörösen büntetett bűnismétlők aránya.

Ez utóbbiak között, miként a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt büntetlen előéletűeknél is, viszonylag magas a kriminológiai visszaesők, az ún. predelikvens állapotban lévők részesedése. Ezeknél a személyeknél a büntetőjogi felelősségre vonást olyan büntetőjogi jellegű szabálysértések (garázdaság, közveszélyes munkakerülés, tulajdon elleni szabálysértés), olyan hatósági intézkedések előzték meg, amelyek kihatottak az újabb cselekmény elbírálására, amelyek befolyásolták a büntetékiszabást, amelyek tehát büntetőjogi relevanciával rendelkeztek.

A vizsgált személyek szociológiai adatai

1. Az általunk kiválasztott mintába bekerülő 250 büntetett előéletű férfi elítélt megfelelően reprezentálja a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt felnőtt korú bűnismétlő férfiak korstruktúráját. Többségük, pontosabban 56%-uk a bv-intézetekben eszközölt adatfelvételezés idején, 1983 tavaszán nem volt idősebb 30 évesnél. A 40 éven túliak aránya pedig mindössze 8%-ot tett ki.

Vizsgálati alanyaink között 97-en vallották magukat cigánynak. Meg kell jegeznünk, hogy a bírósági (ítélkezési) statisztika nem gyűjt adatokat az elítéltek etnikai hovatartozásáról. Ezért csak empirikus felmérések, tapasztalati adatok alapján lehet arra következtetni, hogy hány cigány bűnelkövető van a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték és a szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítéltek között.

Becslésünk szerint a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltéknel 18-20%-os a részesedésük a férfiak között, míg a büntetésvégrehajtási intézetekben — a felfüggesztett szabadságvesztések utólagos végrehajtása, a kiszabott szabadságvesztések átlagosnál hosszabb tartama miatt — számuk meghaladja a 25%-ot. Sőt a fiataloknál és egyes bv-intézetekben, pl. Kalocsán ez a szám 50% fölé nőhet.

2. A felnövekvő nemzedékek gyermekkori neveltetési körülményeire vonatkozóan nincsenek megfelelő adataink. A statisztikai évkönyvekből is csak az tudható meg, hogy milyen nagyságrendet képviselnek a gyermeknevelő házaspárok (az ún. teljes családok) a gyermeküket egyedül nevelő szülőkhöz (az ún. csonka családokhoz) képest. A bűnügyi statisztika szintén nem utal a bűnelkövetők nevelkedési körülményeire, csupán a gyermek- és fiatalkorúak esetében rögzíti, hogy milyen környezetben — teljes vagy csonka családban, rokonnál, intézetben stb. — éltek az elbírált bűncselekmény elkövetésekor. Jóllehet, ezek az adatok rendkívül hasznosak a fiatalkorú bűnelkövetők családi környezetének általános bemutatásakor, ám a személyiségfejlődés korai eltorzulásának, a bűnözővé válás családi hátterének a megítéléséhez, különösen a visszaeső bűnözők esetében, kevésnek bizonyulnak.

Vizsgálati alanyainknak kétharmad része a szülők háztartásában élt gyermekkorában, további mintegy 11%-a pedig átmenetileg (rövid ideig) intézetben (nevelőotthonban) is nevelkedett. A zömmel vagy kizárólag csonka, illetőleg idegen családban nevelkedetteknek már közel a fele élt tartósabb időn át intézetben. A csecsemőkortól nevelőotthonokban felnővők aránya nem éri el a 3%-ot.

Ily módon gyermekkorában minden negyedik vizsgálati alanyunk volt — különböző családi, szociális, erkölcsi okok miatt — nevelőotthonban. Leggyakrabban a szülők (rendszerint az anya) korai halála, az egyik vagy másik szülő alkoholizmusa, illetve munkakerülő életmódja, esetleg erkölcstelen — bűnöző életvitele miatt került különböző gyermekintézményekbe. Természetesen iskolakerüléseinek, csavargásainak, szabálysértés-elkövetéseinek (többnyire lopásainak) is nem elhanyagolható szerepe volt ebben.

Cigány vizsgálati alanyainknál a felsorolt okok rendszerint halmozottan jelentkeztek. A gyanúhatósági intézkedésekben főként a két utóbbi ok szerepelt az apa-nevelőapa munkakerülő-izsákos életmódja, ritkábban az anya alkoholizmusa mellett. A sajátos családstruktúrával, a nagyszámú rokonság összetartásával magyarázható, hogy náluk a szülők elvesztése ritkán járt együtt az állami gondozásba vétellel; a hiányzó szülőt a felnőtt családtagok, illetve a közelebbi-távolabbi rokonok rendszerint pótolták.

3. Az egyenesági rokonok és testvérek büntettségére vonatkozó mutatók szerint a családok több mint egyharmada kriminogén szempontból veszélyeztetett, leginkább a többgyermekes cigány családokra vonatkozik ez a megállapítás. Ezek közül minden másodikban elítélték vizsgálati alanyunk egy vagy több fiú-testvérét.

4. A neveltetési körülmények adatainak elemzése egyértelműen arról tanúskodik, hogy a szocializáció egyik fontos részét képező érzelmi-erkölcsi fejlődés a csonka, sőt az idegen (nevelőszülői, nagyszülői, rokoni) családban is jobban biztosított, mint a különböző nevelőotthonokban. Az érzelmi szféra korai kibontakozásának elmaradása a későbbiek során, úgy tűnik, kevésbé hozható helyre. Az érzelmi beállítódás fejletlensége az értelmi összetevők ideális fejlesztésével sem pótolható. Részben ezzel lehet magyarázni, hogy intézetben nevelkedett vizsgálati alanyaink nehezebben illeszkedtek be a felnőttek társadalmába, lelkileg kiszolgáltatottabbak, sérülékenyebbek, mint a családban nevelkedettek; jóllehet értelmi fejlettség, iskolai végzettség, valamint szakképzettség tekintetében felülmúlják az intézetbe nem került cigány vizsgálati alanyokat.

5. Az iskolai végzettség adatai a cigány elítéltek hátrányos helyzetéről tanúskodnak: mintegy kétötöd részük nem végezte el az általános iskolát, középiskolába pedig csupán egytized részük iratkozott be (és azt csupán egyhuszad részük végezte el). Noha többségük iskolai végzettsége lehetővé tette volna valamilyen szakma elsajátítását, szakmunkás-bizonyítványt csak egyötöd részük szerzett nevelő-, javító-, illetve bv-intézetben.

A nem cigány vizsgálati alanyainknak csupán 5,6%-a nem fejezte be az általános iskola nyolc osztályát. Ez az arány jobb, mint az azonos korú férfi lakosságra vonatkozó országos átlag! Ennek egyfelől az az oka, hogy az országos átlag magába foglalja az azonos korú cigány lakosság adatait is; másfelől a büntetés-végrehajtási intézetekben kötelező a fiatal elítéltek számára a hiányzó osztályok megszerzése. Így a szakképzettség mutatója sem rosszabb az országos átlagnál: 54,3%. E tekintetben tehát vizsgálati alanyaink nem tartoznak a hátrányos társadalmi helyzetűek közé: a társadalmi munkamegosztás hierarchiájában elvileg, végzettségük szerint, magasabb szintet foglalhatnak el, mint a szakképzetlenek.

6. A szakképzettség önmagában nem garantálja a szakma szeretetét, a gyakorlásával járó igénybevétel és kööttség vállalását. Vizsgálati alanyaink döntő többsége a munkakerülést, a munkahely-változtatást, az alkalmi, illetve egyszerű, különösebb koncentrációt nem igénylő szakképzetlen munkát részesíti előnyben.

A hetvenes évek elejétől a szakképzetlen fizikai munkák bére aránytalanul megnőtt a szakképzetek rovására. Ez a becsléletes állampolgárokat is a szakma elhagyására, betanított vagy segédmunkák vállalására készítette. E tendencia következtében a szakmával nem rendelkező, illetőleg a szakmát elhagyó vizsgálati alanyaink sem kerültek hátrányos helyzetbe a munkából származó jövedelmek terén, a kereseti viszonyok szempontjából.

7. Ami a családalapításokat illeti, nem cigány vizsgálati alanyaink az országos átlagnál jóval kevesebben kötöttek házasságot. A fiatal felnőtt korúaknak csak 10%-a, a 25-30 éveseknek pedig 36%-a. Ez utóbbi korcsoportban még további 18%-ot tett ki a gyermekáldással együttjáró élettársi kapcsolatok száma.

Cigány vizsgálati alanyainknál viszont — a már említett családcentrikussággal összhangban — az önálló családot nem alapítottak voltak kisebbségben. Arányuk a fiatal felnőttek korcsoportjában még 41% volt, de már a második korcsoportban csak 13%. A saját családdal nem rendelkezők többsége is létesített korábban már élettársi viszonyt, amiből azonban gyermek nem származott. A 30 éven túli korcsoportban mindössze két vizsgálati alanyuk nem volt saját gyermeke.

Az önálló család alapításában mutatkozó különbségekhez az is hozzájárult, hogy a nem cigány vizsgálati alanyoknál a büntetett előélet, az ún. börtönviseltesség megnehezítette a társra találást, az élettársi-házassági viszony kialakítását. Nyomatékosan jelentkezett ez a probléma azoknál a fiataloknál, akik korán léptek a bűnözés útjára, s a bv-intézetekből való szabadulásuk után viszonylag rövid időn belül ismét bűnelkövetőkke váltak.

A vizsgált személyek kriminalitása

A vizsgálat ismételten igazolta, hogy a visszaesők kriminogén beállítódása nem egyik napról a másikra alakul ki, hanem egy viszonylag tartós folyamat — az adott személy és mindenkori környezete közötti kölcsönhatás — eredményeként jön létre. Egyeseknél még jóval az első bűncselekmény elkövetése előtt megmutatkozik a személyiség hibás fejlődése, antiszociális vonásokkal való telítődése. Ez rendszerint a társadalmi együttélés alapvető szabályait és követelményeit sértő magatartásokban, mások javait és személyét veszélyeztető cselekményekben, munkakerülő-élődsdi életmódban, erkölcstelen életvitelben stb. nyilvánul meg.

Ez az ún. predelikvens állapot gyakran összefonódik az életkori sajátosságokkal, különösen a bűnözés útjára lépő fiatal személyeknél. Akiknek döntő többsége már — kedvezőtlen neveltetési körülményeinél fogva is — eleve szemé-

lyiségfejlődési zavarokkal, viselkedési-beilleszkedési problémákkal indul. Hibás indíték- és értékrendszerük miatt a társadalmi elvárásoknak és követelményeknek még mikrokozmoszukban sem tudnak megfelelni. A konfliktusok sokasodása és a kudarcok rendszeressé válása pedig a társadalommal való permanens szembenállást, a társadalmi kontroll kijátszását, valamint a hasonló gondolkodásúakhoz való orientálódást és a velük való közösségvállalást eredményezi.

Vizsgálati alanyainknak közel fele gyermek-, illetve fiatalokként kezdte bűnöző pályafutását, rendszerint nagyon elleni és élődsi jellegű bűncselekmény elkövetésével. A cigány származásúak által elkövetett bűncselekmények ötven százaléka erőszakos-garázda jellegű volt: főként testi sértés, rablás, garázdaság.

Az első ízben elítélt fiatal felnőtt korúak neveltetési körülményeit vizsgálva alig észlelünk eltéréseket a fiatalkori bűnelkövetőkhöz képest. A 18-19 éves kor elérésével bekövetkezett önállósodás, illetve a társadalmi-gazdasági életbe (főként a munkába) való bekapcsolódás és az ezzel járó magasabb társadalmi követelményeknek való megfelelés náluk hasonló konfliktusokkal járt, mint a családi környezetből — objektív vagy szubjektív okok miatt — 15-16 évesen kikerült fiataloknál. Így bűnelkövetéseik módjában, körülményeiben, bűnözési aktivitásukban is nagyfokú hasonlóság figyelhető meg.

Például mintegy 70%-uk az első bűncselekményeket egykorúak társaságában, szórakozás közben vagy azzal összefüggésben, fiatalokként jellemző indítékból követte el. A bíróságok már első alkalommal halmazati büntetést szabtak ki legalább kétharmad részükkel szemben. A halmazatban elbírált cselekmények átlagos száma sem tért el lényegesen. (A fiataloknál 4, a fiatal felnőtt korúaknál pedig 4,5 volt az átlagcselekmény.) De a bűncselekmények megoszlása is megegyezett a két korosztálynál: négyötöd részük nagyon elleni, egyötöd részük pedig erőszakos, garázda jellegű bűncselekmény volt.

A bűnelkövetéseket általában meggondolatlanság, alkalmosság, a körültekintés és szervezethez hiánya, a durva (gyakran kegyetlen, vandál) elkövetési mód jellemezte. A bűnismétléskor a korábbiakhoz hasonló, kedvező szituációk (hely, idő, elkövetési tárgy, sértettek stb.) megkeresése, az elkövetési módok lemásolása mellett egyre gyakrabban fordult elő a fiatalabbak, az esetettebbek, a gyengébb szellemi képességűek előtérbe állítása; a cigány bűnismétlőknél pedig a bűnelkövetés jogosságát igazoló ürügyekről való gondoskodás (rendszerint a sértett előzetes provokálása, megrágalmazása, valamint a hozzátartozókon, rokonokon esett állítólagos sérelmek hangoztatása útján). A bűncselekményeket maguk a résztvevők a pillanatnyi szükségletek eredményes és gyors kielégítéseként, illetőleg valamiféle teljesítményként fogják fel.

Joggal állíthatjuk, hogy a személyiségfejlődés és a szocializáltság megítélése szempontjából teljesen indokolatlan a bűnözés útjára lépő 18-19 éves fiatalokat a 16-17 éves bűnelkövetőktől mereven, elszigetelten, a már beilleszkedett felnőtt korúakkal azonos módon kezelni. Nyilvánvaló, hogy bűnelkövetővé, majd bűnismétlővé válásuk megelőzése, személyiségük formálása minőségileg más feladat, mint a társadalmi életben megfelelő gyakorlatra szert tett felnőttek bűnözővé válása és reszocializálása.

Az elmondottakból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a fiatalok bűnelkövetők körében speciális kutatásokat és foglalkozásokat végző szakemberek (a kriminálpedagógusok és -pszichológusok) hivatottak megfelelő személyiségkorrekciós-reszocializációs ajánlások kialakítására. De a családvédelem, a gyermek- és ifjúságvédelem hatékonyságának növelését célzó javaslatok sem elhanyagolhatók. Ami pedig a bűnöző és az igazságszolgáltató szervezetet illeti, az eddigieknél sokkal szélesebb körben kell bevonniuk az illetékes szakembereket — figyelembe véve a fiatal bűnelkövetők személyiségének fogyatékososságait, a foganatosítandó személyiségkorrekciós intézkedéseket, és feltárva azt a legoptimálisabb iskolai,

lakó- és munkahelyi környezetet, intézeti-kollégiumi kollektívát, amely képes biztosítani a társadalmilag elfogadott életmódban való jártasság megszerzését.

A fiatalkori kriminalizálódás megelőzése, illetve felszámolása érdekében mindent meg kell tenni, hiszen az erre fordított tárgyi-személyi erőfeszítések szolgálják a legeredményesebben a visszaeső bűnözés elleni harcot. Adataink ismételtelen azt bizonyították, hogy a húsz éven aluli bűnelkövetők közül jóval többen (közel minden negyedik személy) válnak bűnismétlökké, mint az idősebb elsőbűntényesek közül.

A bűnözés útjára a fiatal felnőtt kor második felében (21-24 évesen) vagy ennél idősebb korban lépők döntő többségénél nem lehetett kriminalizálódásuk és személyiségfejlődésük egyoldalúsága között közvetlen összefüggést kimutatni. Ők az ún. jól beilleszkedők, a megfelelően szocializáltak köréből sodródtak fokozatosan a bűnözés útjára. Egyesek időnként antiszociális magatartást tanúsítottak, kibújtak a társadalmi kontroll alól, szükségleteiket illegális módon elégítették ki, de ezek az esetek a személyiségfejlődés szempontjából véletlenek, epizód jellegűek maradtak. S a későbbiek során kialakuló, bűnelkövetést valószínűsítő predelikvens állapot nézőpontjából teljesen lényegtelenek voltak.

A felnőtt bűnelkövetők kisebb részénél — az ún. alkalmi, indulati, véletlen, gondatlan bűnelkövetőknél — nem előzte meg predelikvens állapot az első bűnelkövetéseket. A kriminogén beállítódás az első büntetőjogi felelősségre vonás, illetve elítélés után alakult ki az elutasító állami, társadalmi és mikrokörnyezeti reakciók hatására. E folyamat okai a hátrányos létfeltételekben keresendők, melyek minden egyes deviáns magatartással, újabb bűnelkövetéssel tovább romlottak, miközben az elítélttel szemben támasztott társadalmi, erkölcsi elvárások olyanira megsokszorozódtak, hogy önerejéből már képtelen volt nekik megfelelni.

Tulajdonképpen itt ugyanaz a folyamat ment végbe, mint azoknál a vizsgálati alanyainknál, akik egy fokozatosan elmélyülő válságállapot, permanens konfliktus végén, illetve annak megoldásaként folyamodtak bűncselekmény elkövetéséhez. Előtte több ízben próbálkoztak gondjaik törvényes, problémáik legális megoldásával, sikertelenül. Aztán elkeseredésükben fokozatosan feladták belső tartásukat, kötelezettségeiket elhanyagolták, megbízhatatlanokká, kötekedőkké váltak, alkoholizmusba menekültek. A tehetetlenség, kilátástalanság állandósította magatartásuk antiszociális-deviáns jellegét, s ez a végsőig kiélezte közvetlen környezetükkel való konfliktusaikat.

Már az első bűnelkövetést megelőzően vizsgálati alanyaink egyharmad részénél sor került fegyelmi vagy szabálysértési felelősségre vonásra, illetőleg rendőrhatalósági intézkedésre. Ezek azonban nem jártak pozitív eredménnyel, mivel nem az eredeti válságokok felszámolását célozták meg, nem vizsgálati alanyaink segítségét, problémáik megoldását, megromlott viszonyaik rendezését tartották megvalósítandó feladatnak. Sőt a fent említett intézkedések gyakran negatív következményekkel jártak, ellenállást, ellenséges érzelmeket váltottak ki a hatóságok iránt az adott személyből.

A bűnismétléseket követő egyre szigorúbb felelősségre vonások pedig, különösen a végrehajtott szabadságvesztések, csak tovább fokozták az elítéltek elszigetelődését a társadalom törvényisztelő, rendezett életet élő tagjaitól. Az utóbbiak előítéletes elzárkózása a minimálisra szűkítette a társadalmi beilleszkedést segítő normális emberi kapcsolatok körét. Így magukra maradván, néhány szabadságvesztés-büntetés letöltése után már meg sem kísérelték a beilleszkedést ezekben az elutasítóan viselkedő közösségekbe. Csatlakoztak a társadalom perifériájára szorult emberekhez, bekapcsolódtak azok felelőtlen, iszákos-lumpen, munkakerülő-bűnöző életformájába.

Az antiszocialitásnak erre a megrögzött szintjére a felnőtt bűnelkövetőknek csak töredéke jut el, míg a fiatalokéak igen nagy számban. Reszocializálásukra, személyiségük átforgalmazására a büntetésvégrehajtás és utógondozás ma még nem rendelkezik megfelelő pszicho- és szocioterápiás módszerekkel. Ezért a társadalom védelme azt igényli, hogy a szabadságvesztés kitöltése után mindannyian állandó felügyelet-ellenőrzés, valamint irányítás alá, illetve pozitív hatást gyakorló környezetbe kerüljenek. Ezek az emberek ugyanakkor rendszeres egészségügyi gondozásra, illetőleg szociális támogatásra szorulnak. Mindezeket vagy a pártfogó felügyelet keretében, vagy a rendőrhatalóság intézkedései keretében, de biztosítani kell.

Ami a pártfogó felügyelet elrendelését illeti, a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú tvr. rendelkezései szerint fokozott felelősség hárul a bv-intézetekre, hisz kezdeményezésük alapján indul meg az eljárás. Nemegyszer előfordul, hogy a kriminogén beállítódású személyek pártfogó felügyelet alá helyezése épp az előterjesztés hiánya miatt elmarad. Az ilyen mulasztás — a fennálló rendelkezések folytán — a feltételes szabadságra bocsátottak vonatkozásában már nem állítható helyre rendőrhatalósági kényszerintézkedésekkel (kitiltással és rendőrhatalósági felügyelettel).

Bár a fent említett mulasztás pótolható az előbbiekkal a szabadságvesztés-büntetést letöltötték és a szigorított őrizetből végleg elbocsátottak esetében, mindez nem indokolja az előterjesztések elmaradását, különösen nem a szabaduló többszörös visszaesőknél, hisz lelki sérüléseiket, személyiségük fogyatékosságait épp a szabadító bv-intézetek ismerik a legjobban. Azt sem tartom indokoltnak, hogy a tvr. a pártfogó felügyelet elrendelését rájuk vonatkozóan kivételes lehetőségként szabályozza.

Természetesen, amikor a pártfogó felügyelet alá helyezettek számát növelni akarom, tudatában vagyok annak, hogy a problémákat ez önmagában nem oldaná meg. Növelni kellene a pártfogó felügyelők hatáskörét a tanácsai szervekkel, vállalatokkal szemben is. Hisz ez utóbbiak kiírják, meghirdetik: „segédmunkás-felvétel van”, aztán a pártfogó mégsem tud a szabaduló elítélt számára munkát találni.

Befejezésképpen talán nem felesleges megemlíteni, hogy a visszaeső bűnözés csökkentéséhez nem csupán korszerű büntetési és büntetésvégrehajtási rendszer kívánatik, hanem a probléma érdemi megoldása egyre átfogóbb hatósági intézkedéseket követel. Ezeknek természetesen jelentős anyagi vonzatuk van.

Dr. Patera Antal

Ajánlott irodalom

Balogh László—dr. Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási Jog I. kötet. BM könyvkiadó, Bp., 1983.

A büntetésvégrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója. Kriminológiai Közlemények 4. szám. MTA Magyar Kriminológiai Társaság, Bp., 1984.

Fejezetek a szakkriminológia köréből. Egységes egyetemi jegyzet. VI. fejezet. Vermes Miklós: A visszaeső bűnözés. Tankönyvkiadó, Bp., 1973.

Gödöny József: A visszaeső bűnözés kriminológiai problémái. In. Az összehasonlító krimino-

lógia nemzetközi központjának IV. regionális szeminárium. Szerk.: Vigh József. Bp., 1980.

Gönczöl Katalin: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1980.

Dr. Pál László: Nevelés a büntetésvégrehajtásban. Kriminálpedagógiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1976.

Dr. Patera Antal—dr. Tavassy Tibor: A visszaeső bűnözés, mint a bűnözés sajátos újratermelődésének egyik alapja. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok 23. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1986.

Biztató tapasztalatok a körletek egységes irányításában

1986. április 1. és június 1. között a nevelési szolgálat irányítása alá került a belső őrség tizenkét végrehajtó intézetben. Ez a szervezeti változás a büntetésvégrehajtás belső struktúrájának fejlesztésében jelentős állomás, része annak a folyamatnak, amely 1979-ben indult el az elítéltek körletek egységes irányítását megcélzó kísérlettel. Ennek során különböző szervezeti alternatívákat próbáltunk ki, és ezek tapasztalata alapján — az egységes végrehajtó intézetek sajátosságainak megfelelően — mind az irányítás, mind pedig a végrehajtás szintjén megváltoztattuk a szervezetet.

Köztudott, hogy az irányítási feladatok bonyolultságát figyelembe véve rendszeresítettük a biztonsági-nevelési parancsnokhelyettesi beosztást, és azokban az intézetekben, ahol a nevelők, felügyelők létszáma, valamint a jól elkülöníthető körletrészek, feladatok indokoltá tették, ott a csoportvezető nevelői beosztást.

Az érintett intézetekben ez a szervezeti változás emelte az őrszolgálat és a nevelési szolgálat együttműködésének színvonalát, javította a feladatok elvégzéséhez szükséges információáramlást. Nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az egyre nehezebbé váló elhelyezési, ellátási és nevelési feltételek ellenére a körletek rendje, biztonsága, a fogvatartottak fegyelme megfelelt az elvárásoknak. A továbblépést, a felügyelői állományok nevelési szolgálat irányítása alá való helyezését ugyanaz az igény tette szükségessé, amely a körleten belül egységes szervezet létrehozását és ennek eredményeként egységes irányítás, követelmény és végrehajtás biztosítását kívánta.

Az átszervezéstől az elítéltek életkörülményeinek célszerűbb alakítását, egységesebb követelménytámasztást és bánásmódot, az elítéltközösségek eredményesebb irányítását, azaz a nevelés hatékonyságának, a nevelőmunka feltételeinek javulását vártuk.

Az elmúlt — viszonylag rövid — időszak eredményeit értékelve elmondhatjuk, hogy az átszervezés a minden részletre kiterjedő, alapos előkészítő munka következtében az érintettek széles körében szervezett, több fórumon történő felkészítése miatt zökkenőmentes volt.

Az előkészítés során természetesen számítottunk azokra a negatív tényezőkre, melyek nehezítik a várt eredmények elérését. Az őrszolgálat eddig egységes szervezete gyakorlatilag kettévált, az így mintegy felére csökkent létszámmal nehezebb gazdálkodni. Az őrszolgálat vezetői közül többen presztízvesztésként élték meg az átszervezést, és vagy közömbösen, vagy elutasítással fogadták a változást. Mint minden újtól, ettől is sokan idegenkedtek, és az előkészítés időszakában ki is fejezték bizalmatlanságukat.

Mindezek ellenére az őrszolgálat és belső őrség állományát sikerült jelentősebb konfliktus, feszültség nélkül kialakítani. Ez nem jelenti azt, hogy nem voltak viták a beosztott személyét érintően, de ezeket a szolgálati ágak vezetői ren-

dezni tudták. Valamennyi érintett intézet már évek óta törekedett a szakaszok, ezen belül a külső és belső örök stabilizálására, így bizonyos fokig az elkülönülés az átszervezés időpontjára már ki is alakult.

A központi irányelv szerint az őrszolgálat és a felügyelői állomány létszámát úgy kell megállapítani, hogy a szükséges vezénylések mindig a körletről a külső őrség felé történjenek, hogy hely- és személyi ismerettel nem rendelkező őr ne legyen helyettesítő a körletben. E helyes elgondolás maradéktalan megvalósítását a jelenlegi létszámviszonyok sajnos nem engedik meg, gyakoriak az intézetben belüli vezénylések, s ellenőrzéseink során az is előfordult, hogy bizony olyan személy került a körletre, aki a felügyelői feladatok ellátására nem volt felkészítve.

A szervezeti változás legközvetlenebbül a felügyelői állományt érintette. Természetes volt tehát, hogy az intézkedés sikere szempontjából meghatározó szerephez jutott a felügyelők hangulata, hozzáállása. Annak érdekében, hogy a más-hová tartozást, a nevelőkhöz kötődő szorosabb egymásrautaltságot könnyebben elfogadják, eleinte nem kaptak a korábbiaktól eltérő feladatokat a felügyelők.

Ma már viszont érzékelhetők a körletben végzett munkában a feladatmegosztásnak olyan pozitív elemei, melyek tartalmilag is megújítják az eddigi együttműködést. A nevelők megbízzák a felügyelőket bizonyos viselkedésformák megfigyelésével, véleményt kérnek a fogvatartottakról és így tovább . . .

Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy az egymás mellé rendeltségből esetenként személyes konfliktus, hatalmi rivalizálás alakul ki a nevelő és a felügyelő között. Vannak olyanok, akik még ma sem értik, hogy a feladatok megoldása során egymásért, egymást segítve kell tevékenykedni, s nem az a probléma, hogy ki kinek az utasítását köteles végrehajtani. Ilyen összeütközések ott fordulnak elő, ahol a feladatok, hatáskörök tisztázatlanok, a körlet vezetése gyenge, az ellenőrzés megoldatlan.

Az a tény, hogy a körlet belső rendjének, fegyelmének alakulása a feladatok és a felelősség átrendeződésével ma már alapvetően nem az őrszolgálat, hanem a nevelési szolgálat megítélésére hat ki, befolyásolja a nevelők szemléletét is. Arra ösztönzik őket, hogy biztonsági vagy ellátási kérdésekben ne legyenek közönyösek.

Úgy tűnik, hogy a nevelők és a felügyelők azonos szolgálati ághoz való tartozása nem csökkentette az egymás munkáját érintő kritikai észrevételek számát, csupán ezek indítékát változtatta meg. Egyre többen látják be, hogy közös csónakban eveznek, s ezért kritikai megjegyzéseik többnyire a jobbitás szándékával hangzanak el, valamint tárgyyszerűbbek is.

Az új rendszerben a belső őrség munkájának szervezése, a személyekkel való foglalkozás terhe a nevelési szolgálatnál csapódik le. Megsokszorozódott az adminisztráció, megnőtt a nevelési szolgálatvezető feladatköre, felelőssége, munkaterhe. Logikus tehát, hogy a terhek csökkentése, a feladatok megosztása érdekében a szolgálatvezető munkáját csoportvezető nevelők segítsék, átvállalva a szolgálatvezetés egyes elemeit. Ahol nem voltak hasonló beosztások, ott időlegesen az őrszolgálat állományából neveztek ki vagy vezényeltek át személyeket, akik a felügyelői állománnyal kapcsolatos szervezési, ellenőrzési feladatokat végre tudták hajtani.

Néhány intézetben a nevelők (a nevelési szolgálatvezető irányítása alatt) és a felügyelők (a csoportvezető nevelő vagy más megbízott személy vezetésével) elkülönülésének tendenciája tapasztalható. Holott a nevelési szolgálatvezetők általános felelősségének a feladatok megosztása esetén is érvényesülnie kell.

A körletek biztonságáért, az ott folyó munkáért a nevelési szolgálatvezető felel, ez tagadhatatlanul szűkíti az őrszolgálati vezetők közvetlen intézkedéseinek körét. A körletek életébe csak abban az esetben kell beavatkozniuk, ha azt a biztonság megkívánja tőlük. Ez azonban nem csökkenti az egész intézet biztonságát

érintően az őrszolgálat felelősségét. A hivatali idő végétől pedig az őrparancsnok jogosultsága ugyanolyan, mint korábban.

Az őrszolgálati vezetők — különösen az őrségparancsnokok — közül néhányan státusvesztésként fogták fel az átszervezést. Kevesebb beosztott, kisebb tekintély — gondolták. A nevelési szolgálatvezetők ezzel szemben egyszerűen tudomásul vették a szervezeti változást, s csupán néhányan estek kétségbe a megnövekedett feladatok láttán. Ugyanakkor senki nem örült, illetve lelkesedett tekintélyének, presztízsének — pontosabban az erre vonatkozó véleményeknek a — növekedése miatt.

Az őrszolgálat vezetői túlnyomórészt megértették az átszervezés szükségességét, azonosultak az ebből eredő feladatokkal, és sokat tettek a folyamat sikeres lezárása érdekében. A körleten rendszeresen ellenőriznek, minősítő megjegyzéseik konkrétak és tárgyilagosak. A főfelügyelők tudomásul veszik az ellenőrzések tényét, nem vitatják az észrevételek jogosságát. Az őrparancsnokok a hivatali munkaidő után kellő figyelmet fordítanak a körletekre, szerepüket nem hangsúlyozzák túl, és csak olyan mértékben avatkoznak be a körletek életébe, amilyen mértékben ezt a folyamatos munka megköveteli.

Ugyanakkor egyes őrparancsnokok olyan hiányosságokat tárnak fel a körleteken ellenőrzéseik során, melyek mellett az átszervezés előtt gyakorta maguk is elmentek. A főfelügyelők között is akad olyan, aki függetleníteni kívánja magát az őrparancsnoki ellenőrzéstől, és ezt viselkedésével, nemegyszer megjegyzéseivel is kifejezésre juttatja. Ezek azonban egyedi, nem általánosítható jelenségek. Az érintett intézetek parancsnokai ismerik a nemkívánatos megnyilvánulásokat, intézkednek velük szemben, s figyelemmel kísérik utasításaik hatását.

Az átszervezés után meg kellett vizsgálni az őrparancsnoki és a csoportvezetői beosztás között meglévő anyagi és erkölcsi megítélésben mutatkozó különbségeket. A csoportvezető beosztásban lévők szűkebb terület munkájáért felelnek, és a két beosztás között képzettségbeli követelmények terén sincs olyan mértékű eltérés, ami indokolná az illetménykategóriában és az elérhető legmagasabb rendfokozatban meglévő eltéréseket. Ezért az országos parancsnokság vezetése döntött az illetménykategória módosításáról, illetve arról, hogy az őrparancsnokok is elérhessék az őrnagyi rendfokozatot.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani az új helyzetben jelentkező problémák megoldására. Többek közt foglalkozni kell a felügyelői állomány továbbképzésének szervezésével, illetve a meglévő továbbképzési rendszerbe történő beillesztésével; az őri és a felügyelői állomány utánpótlásának kérdésével; az eligazítások módjának és gyakorlatának fejlesztésével.

Az intézetek többségének nincs határozott elképzelése a belső őrség továbbképzését illetően, de a Bv. Országos Parancsnokság illetékes szakosztályai sem készítettek az 1986—1987-es oktatási évre a szervezeti módosításnak megfelelő tematikát. A felügyelői állomány képzésére, továbbképzésére a biztonsági és a nevelési osztály az év folyamán közösen dolgoz ki egységes rendszert.

Az őri és a felügyelői állomány utánpótlásával kapcsolatban is tapasztaltunk olyan ellentmondásokat, amelyek a szűkös létszámfeltételek között további problémákat okoznak. Az eltelt rövid idő alatt több intézetben is sor került a felügyelői állomány utánpótlására. A gyakorlat szerencsére nem egységes, mert nem tűnik ideálisnak. Az új munkaerőt általában a külső őrséghez veszik fel. Innen iskolázzák be, majd némi őrszolgálati gyakorlat után felügyelői állományba helyezik. Ha a létszámihiány sürgető, akkor az újonnan felvett munkaerő helyett valakit áttesznek az őrszolgálati állományból a belső őrséghez. De így, a rendszerhez ragaszkodva előfordul, hogy átmenetileg a felügyelői állománynál két-három

emberrel kevesebben, az őrsegnél pedig ugyanennyivel többen vannak a szükségnél.

A feladatok végrehajtásának átrendeződése végső soron a körletek irányításának egyszerűsödését jelentette. Miután a napirend betartásához és a különböző programok lebonyolításához szükséges mozgató irányítása egyazon előjáró hatáskörébe került, a felmerülő problémák megállapítása, a végrehajtásbeli pontatlanságok kiküszöbölése könnyebb.

A körletekben fegyelem van. A viselkedési szabályokat ugyanúgy megkövetelik, mint eddig. A fogvatartottak hangulata megfelelő, súlyosabb rendbontás, rendkívüli esemény nem fordult elő az átszervezés óta. Egyes intézetekben még javult is a helyzet, mivel a nevelők a körlet rendjéért, az elítéltek mozgatásának biztonságos végrehajtásáért közvetlenebbül érzik felelősségüket.

Az 1986. évi statisztikai adatok azt mutatják, hogy mind a fegyelmi vétségek száma, mind az elkövetők száma csökkent az utóbbi időkben. Ezt azonban nem lehet az átszervezés eredményeként elkönyvelni, mert a csökkenés mértéke nem haladja meg az elmúlt években tapasztalható ingadozást.

Javult a két szakterület közötti információs kapcsolat. A csoportvezető nevelő szolgálatba lépésekor tájékozódik az őrparancsnoknál a távolléte alatt törtétekről. A nevelési szolgálat továbbra is közli az elítéltek heti programját az őrszolgálattal. A körlet eseményeit a főfelügyelők előjárójukon kívül az őrparancsnoknak is jelentik. Bizonyos információk párhuzamosan futnak. Egyes eseményeket mind a körleten, mind az őrszobán elhelyezett dokumentumokba feljegyeznek. Néhány intézetben munkafüzetet, üzenőfüzetet is alkalmaznak. Úgy tűnik, a végleges gyakorlat kialakulásáig egyfajta túlbiztosításra törekednek az intézetek.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a belső őrseget érintő szervezeti változással olyan rendszer jött létre, mely hosszú távon alkalmas a körletek életének egységes irányítására. Az őrszolgálati szabályzat tervezete, mely az új rendszerrel kapcsolatos jog- és feladatköröket, kötelezettségeket csoportosítja, elkészült. Aláírására a magasabb jogszabályok módosítását követően kerül sor. A nevelési szolgálat vezetői számára pedig most készítünk egy olyan módszertani segédanyagot, mely a felügyelői állomány szervezésével, irányításával kapcsolatos feladatokat rendszerezi, segítve ezzel az új szervezeti forma adta lehetőségek kihasználását.

Frank Tibor—Módos Tamás

Alkoholista elítéltek kényszergyógykezelése Baracskán

A hazánkban végzett vizsgálatok egyértelműen azt mutatják, hogy szoros kapcsolat van az alkoholfogyasztás és a bűncselekmények számának emelkedése között. A bűncselekmények jelentős százalékát ugyanis alkoholos állapotban követik el, illetőleg a bűncselekmény végrehajtását az alkohol megszerzése motiválja. Számos szociológiai, statisztikai és kriminológiai tanulmány veti fel e problémák megoldásának szükségességét.

Magyarországon az alkoholisták gyógykezelésében egy sajátos lépcsőzeteséget figyelhetünk meg. Az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény és a végrehajtására kiadott 15/1972. (VIII. 5.) EüM. sz. rendelet az alkoholista kérelmére történő gondozást és gyógykezelést tekinti az első fázisnak. E terápiát a járóbeteg-ellátás keretében, vagy valamelyik kórház alkoholelvonó osztályán végzik.

Minekutána a saját kérelemre történő gyógykezelés sok esetben nem hatékony, az egészségügyi jogszabályok rendelkeznek az alkoholisták kötelező gondozásáról és gyógykezeléséről is. Például 1983. január 1-jén lépett hatályba az 1982. évi 41. sz. törvényerejű rendelet az alkoholisták kötelező, intézeti gyógykezeléséről.

A korábbi jogszabállyal ellentétben ez nemcsak a polgári bíróság által elrendelt intézeti gyógykezelésre vonatkozik, hanem a Büntető Törvénykönyv 76. §-a alapján — az alkoholistával szemben, a büntetőeljárás során — elrendelt kényszergyógyításra is. A Btk. említett paragrafusa szerint a „Hat hónapot meg nem haladó szabadságvesztés, vagy ennél enyhébb büntetés helyett önálló intézkedésként, munkaterápiás intézeti kezelésre kötelezhető az elkövető, ha a bűncselekmény alkoholista életmódjával függ össze és az intézeti gyógykezelés feltételei fennállnak. Az intézeti gyógykezelés legfeljebb két évig tarthat”. Mind a polgári, mind a büntető bíróság által elrendelt kötelező gyógykezelést Nagyfán hajtják végre, a Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézetben.

A büntetésvégrehajtás szempontjából az 1978. évi IV. törvény a legfigyelemreméltóbb. Kiderül a 75. §-ban szabályozott kényszergyógyításról, hogy nem önálló intézkedés, csak azzal szemben rendelhető el, akinek bűncselekménye összefügg alkoholista életmódjával. A mai gyakorlat jobb megértése érdekében tenünk kell egy kitérőt és fel kell vázolnunk az alkoholizmussal kapcsolatos kriminológiai — szűkebben büntetésvégrehajtási — gondolkodás és cselekvés változásait.

Jogszabályi előzmények

Az 1878. évi V. törvény, az úgynevezett Csemegi kódex a beszámítást kizáró vagy enyhítő okként értékelte a részegséget, ha a tettes nem abból a célból ittasodott le, hogy bűncselekményt kövessen el. A büntetésvégrehajtási szabályozás is

toleráns volt annak idején az alkoholfogyasztással szemben. Például az államfogházba naponta egy liter bort lehetett behozatni. Évente kétszer fél liter bort pedig valamennyi büntetésvégrehajtási fokozatban kiosztottak az elítélteknek.

Az alkoholizmus és a bűnözés összefüggésének, valamint társadalmi veszélyességének felismerését tükrözi az 1948. évi 48. törvény. Ennek 14. §-a sui generis bűncselekményként kezeli az ittasságot, és egy évig terjedő börtönnel bünteti. Az 1954. évi igen szigorú büntetésvégrehajtási szabályzat viszont nem foglalkozott se a személyiségzavarban szenvedők gyógyításával, se az alkoholisták kényszergyógyításával.

Az 1961. évi V. törvény 21. §-a az elmebetegséget, a gyengeelméjűséget és a tudatzavart mint büntethetőséget kizáró okot emlegette. Ugyanakkor a törvényhozó az alkoholizmus kriminogén hatásának korlátozása érdekében a 22. §-ban a következőket mondta ki „a 21. § rendelkezései nem alkalmazhatók annak javára, aki a cselekményt önhibájából eredő ittas vagy bódult állapotban követte el”.

Az alkoholizmus itt már mint betegség jelenik meg. A 62. § intézkedik a kényszerelvonó-kezelésről, melynek célja határozottan kettős: a betegség gyógyítása és a társadalom megóvása az újabb bűnelkövetéstől. Az elsődleges természetesen a gyógyítási cél. Ezt az is bizonyítja, hogy a végrehajtási szabályok kidolgozásával az 1962. évi 10. törvényerejű rendelet az egészségügyi minisztert hatalmazta fel.

A 110/1957. IM. sz. utasítás a kényszerelvonó kezelés szabályait két paragrafusban foglalta össze. A 159. § magáról a kezeléssel azt állítja, hogy „... a szabadságvesztés végrehajtása alatt kell foganatosítani. Ebből a célból az elítéltet a várható szabadulása előtt két hónappal a kijelölt büntetésvégrehajtási intézetbe kell átszállítani”. A 160. § szerint pedig „A kényszerelvonó kezelés alatt álló elítélteket közös körletben a többi elítélttől elkülönítve kell elhelyezni, és velük szemben a fokozatuknak megfelelő büntetésvégrehajtási szabályokat kell alkalmazni. A kényszerelvonó kezelésre beutaltat a kezelés megkezdése előtt a szükséges klinikai és laboratóriumi vizsgálatnak is alá kell vetni”.

Visszatekintve ez a szabályozás és a rajta alapuló végrehajtás meglehetősen kezdetlegesnek tűnik. Az elítéltet szabadulása előtt átszállították a Budapesti Fegyházba, mert helyileg ott az IMEI, és csak annak apparátusa tudta magát a kezelést elvégezni. A gyógyítás undorkeltésen alapuló averzív terápia volt. Két hónap alatt többet tenni nem lehetett. Nem vizsgálták az alkoholizmus kialakulásának társadalmi, lélektani okait. Nem került sor — a hosszú, esetenként 5—10 éves szabadságvesztés-büntetés ideje alatt sem — pszichoterápiás módszerek alkalmazására. Ennek mind tárgyi, mind személyi feltételei hiányoztak.

A hosszú idő alatt felhalmozódott tapasztalatok, a büntetésvégrehajtás személyi feltételeiben bekövetkezett javulás, a szocialista törvényesség és humánus fejlődése lehetővé tette, hogy az 1978. évi IV. törvény és az ennek végrehajtása tárgyában kiadott Büntetésvégrehajtási Szabályzat már más, minőségileg magasabb színvonalon közeledjék az alkoholisták kényszergyógykezeléséhez.

A gyógyító-nevelő csoportokat a jelenleg hatályban lévő büntetésvégrehajtási szabályok hívták életre. Felmerült, hogy ha a Btk. 24. §-a büntethetőséget kizáró okként, enyhítő körülményként kezeli az elmebetegséget, gyengeelméjűséget, szellemi leépülést, tudat- és személyiségzavart, akkor a büntetésvégrehajtási intézeteken belül is szükség van olyan támogató környezetre, amely ugyanezen emberek számára elviselhetővé teszi a szabályok betartását. Hisz ezek a börtönrezsím elvárásait is csak korlátozottan képesek felismerni.

A gyógyító-nevelő csoportok felállításának és eredményes működtetésének elsősorban a személyi feltételeit kell megteremteni. Olyan szakemberekre van szükség, akik akkor is eredményt tudnak elérni, amikor a nevelés pedagógiai esz-

köztára már teljesen kimerült. Pszichopaták esetében pszichológusra, értelmi fogyatékosoknál gyógypedagógusra, elmebetegeknél pszichiáterre van szükség.

A büntetésvégrehajtás különösen az utóbbi időben nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy személyi állományát megfelelő szakemberrel feltöltse, és ezzel megeremtsa a gyógyító-nevelő csoportok működésének előfeltételeit. A kóros elmeállapotú elítélteknél csak speciális képzettségű szakemberek teammunkájától remélhető az a személyiségkorrekció, melynek hatására a fogvatartott szabadulása után tartózkodni fog újabb bűncselekmények elkövetésétől.

A gyógyító-nevelő csoportban elhelyezett fogvatartottak nevelésére, oktatására a jogszabály komplex terápiát ír elő. Ilyen terápiás programot pedig csak szakértőkből álló munkacsoport tud kidolgozni. Intézetünkben, a Baracscai Fogházban rendelkezésre állnak a szükséges szakemberek. Van gyógypedagógusunk, pszichológusunk és pszichiáterünk.

Amikor a kijelölt országos jellegű bv. intézetekben létrejöttek a gyógyító-nevelő csoportok, megeremtdött a lehetőség a Btk. 75. §-ának végrehajtására. A bírói gyakorlat egyre gyakrabban rendelte el az alkoholisták kényszergyógyítását. A 8/1979. IM. rendelet 111. §-a kimondta, hogy az elítéltet, kinek kényszergyógyítását elrendelték, el kell szállítani kivizsgálásra kijelölt intézetbe. Az egy hónapos kivizsgálás után pedig a fokozatának megfelelő intézetbe kell vinni, s ott a gyógyító-nevelő csoportba helyezni, ahol is foglalkoztatását csökkent munkaidőben, munkaterápiás jelleggel kell megoldani. Napirendjüket is a terápiás szempontok figyelembevételével kell összeállítani.

Az IM. Bv. Országos Parancsnokság módszertani útmutatót adott ki a gyógyító-nevelő csoportok működéséhez. Ez az útmutató a Baracscai Fogházat is besorolta azon intézetek közé, melyek kivizsgálják a kényszergyógyításra ítélt alkoholistákat. Noha intézetünk az IMEI szakfelügyelete és a megyei főügyészség ellenőrzése mellett már második éve hajtja végre ezt a feladatot, törvénysértés, illetőleg súlyosabb szakmai probléma még nem merült fel.

Egy szociológiai felmérés tanulságai

Mielőtt a Baracscai Fogházban működő gyógyító-nevelő csoport tevékenységét vázolnám, ismertetnék egy alkoholistáink körében végzett felmérést. Előre elkészített teszt alapján ötven embert kérdeztünk meg. Ismeretes, hogy a deviáns magatartás hátterében egy sajátos mikro-, illetve makroterápiás környezet áll. Kérdéseink azokat a szociális színtereket célozták meg, amelyeknek véleményünk szerint meghatározó szerepe van az egyén—társadalom kapcsolatrendszerben. Rákérdeztünk tehát a családi, baráti, munkahelyi körre, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyre, az iskolázottság fokára, a követendő életmintára, továbbá az anyagi helyzetre.

A kérdezettek *kormegoszlása* nagy szóródást mutat. A többség gyermekora már a felszabadulást követő időkre tehető. 50%-uk 30-40 éves. A kérdezettek 45%-a vidéki városban, 55%-a faluhelyen lakik. Születésükkor ez az arány a falu és a tanyavilág felé hajlott. Ami pedig a *lakások tulajdonjogát* illeti, faluhelyen a családi ház, városban a tanácsi bérlakás jellemzi a mintát. A *lakásban tartózkodás minősége* már differenciáltabb. Családi házat a kérdezettek több mint a fele családtagként, negyede pedig tulajdonosként lakja.

Közös háztartásban él a megkérdezettek 80%-a. Az esetek többségében nagyszülőnél, közvetlen rokonnál, kisebb arányban valamelyik szülőnél. Házas-társsal és gyerekekkel csupán nyolcan élnek. Egyszemélyes háztartást tizen vezetnek. A háztartásokban meglepően alacsony az *egy főre jutó havi jövedelem*, van

ahol a kétezer forintot sem éri el. A kérdezettek 30%-ánál ez az összeg 3500—4000 Ft között, 20%-ánál pedig 4500—5000 Ft között mozog.

A *családi állapot* 25 elítéltnak elvált. Négyen külön élő házások, ketten életársi kapcsolatot tartanak fenn. Törvényes házasságban mindössze nyolcan élnek. Az elváltak többsége gyermektartásdíj fizetésére kötelezett. A házasságból származó *gyermek*ek száma az elítéltek felénél 1-1, 20%-nál 3 vagy annál több. Házasságon kívül három fogvatartottnak, állami gondozásban egy elítéltnak vannak gyermekei.

Lehangoló képet mutat a szülőkkel kapcsolatos állapot. 14 elítélt már árva, 23 már félárva (többnyire az apa hunyt el). 5 elítéltnak elváltak a szülei, és törvényes házasságban csupán 8 fogvatartott felmenői élnek. (Az apa általában segédmunkás, az anya általában háztartásbeli.) Meglepően magas az átlagnépességhez képest a *testvérek száma*. A megkérdezettek felének 4 vagy több testvére van, 5 elítélt 8-10 testvérrel rendelkezik.

Az *iskolai végzettségük* szintje: alacsony. Az 50 elítéltből egy analfabéta, tíz pedig még a nyolc osztályt sem végezte el. A megkérdezettek fele csak általános iskolát végzett, szakmát 13 fogvatartott tanult, érettségivel 3-an rendelkeznek. A *munkamegosztásban elfoglalt hely* megfelel az iskolázottsági foknak. A szakmával rendelkezők kivételével valamennyien segéd- vagy betanított munkakörben dolgoznak. A kérdezettek fele az átlagnál jóval többször változtat munkahelyet.

A kérdezettek *baráti, társasági köre* hasonló tudati-öntudati szinten áll. Csupán öten barátkoznak náluk magasabb egzisztenciájú emberekkel. Szabadidejük eltöltését sivar sablonosság jellemzi. Munka után a presszó vagy a kocsmá következik. Néhányan kirándulásra, sportversenyre, gyermekszétáltatásra hivatkoznak, ám kiderül, hogy ezek a programok is gyakran italozásba torkollanak.

Reggel munkakezdés előtt már megisznak egy-két deci pálinkát. Munka után pedig sör, bor — hozzá rövidital. A sörösök naponta 6-8 korsót, a borosok 1,5-2 liter bort isznak. Ezt mindkét tábor 3-4 féldeci rummal vagy pálinkával egészíti ki. Csak látásból ismernek olyan embereket, akik nem isznak. Ennek ellenére se magukat, se családtagjaikat nem nevezik alkoholistáknak.

11 elítélt családjában van büntetett előéletű személy. A megkérdezettek fele elsőbűntényes, a másik fele már többször is volt büntetve. A *bűncselekmények* 20%-át a gyermektartási kötelezettség elmulasztása teszi ki, közel fele garázdaság, a fennmaradó 30% megoszlik vagyon elleni bűncselekmény, illetőleg a közveszélyes munkakerülés között.

A megkérdezettek családi, szociális körülményei szembetűnően rosszabbak az országos átlagnál. Életvezetésük a társadalom perifériájára sodorta őket. Házasságuk elromlott, gyerekeiktől elszakadtak, iskolázatlanságuk miatt kilátástalannak látszik számukra a jövő, a céltalanság, a feleslegesség érzése pusztítóan hat erkölceikre.

Hogy életük így alakult, azt tanulatlanságuknak, önmagukkal szembeni igénytelenségüknek, gyenge emberi tartásuknak köszönhetik. De objektív körülményeik se kényeztették el őket. Apjuk a háború előtt földműves vagy proletár, anyjuk munkanélküli vagy legfeljebb cseléd. A bő gyermekáldás ezekben a családokban erkölcsi és anyagi tehertétel volt, a gyerekeket szinte félfeudális szellemben nevelték.

Az elítéltek, akik megelégedtek a nyolc osztály elvégzésével (vannak akik kevesebbel is beérték!), idővel rájönnek, hogy a társadalom se anyagilag, se erkölcsileg nem becsüli meg őket. Hisz a technika fejlődése, a termelés korszerűsödése jól képzett szakembereket kíván. Kiderül, hogy legszerényebb igényeik kielégítése is komoly akadályokba ütközik, mert a képzetlen munkaerő értéke minimális.

Mindezen körülmények tovagyrúzó hatása eléri a harmadik generációt is, vizsgált elítélteink gyermekeit. Az iskolai feladatok, a kor követelményei egyre

nehezebbek. A szülők nem tudnak segíteni gyermekeiknek. Sikerélmény hiányában a gyerek „nem tanul, csavarog” tipikus helyzete áll elő. A nélkülözések, a családi élet zavarai bomlasztóan hatnak. Ingerültebbek lesznek a házasfelek, a légkör egyre mérgesedik. Az apa kilátástalanságában inni kezd, és még a maszekolásból szerzett pénz is szenvedélye kielégítésére költi. Az anyának sok ennyi keserűség, a jog fegyverével elúzi az iszákos apát. Mindenki hibás, mindenki ellenség. Elszabadulnak az indulatok, teret kap az agresszivitás, a munkakerülés, a lopás, a gyermektartásdíj csak azért sem fizetése. Nem nehéz belátni, hogy milyen nehéz dolguk van a gyógyító-nevelő csoport tagjainak, ha meg akarják találni azt a módszert, amely alkalmas arra, hogy ezeket az embereket visszavezesse a társadalomba.

A gyógyító-nevelő csoportok

Az ismertetett vizsgálat jól reprezentálja az intézetünkben lévő kényszer-gyógykezelték összetételét. Ez nagymértékben befolyásolja a velük való foglalkozás gyakorlatát is. Az elítélt befogadása után a kivizsgálást haladéktalanul megkezdjük, hogy az előírt 30 napon belül be tudjuk fejezni. Munkacsoportunk igyekszik már az elítélt érdekében is minél rövidebb idő alatt befejezni a kivizsgálást, egyrészt, hogy az elítélt mihamarább munkába állhasson, másrészt, hogy a minimális gyógyítás időtartamát, a négy hónapot be lehessen tartani.

Az intézet orvosa által elrendelt laboratóriumi vizsgálatokat a székesfehérvári rendelőintézet végzi el. Ezek alapján írja fel az intézeti orvos a fogvatartottak számára szükséges gyógyszereket. A kivizsgálás során a team többi tagja (pszichiáter, pszichológus, nevelő) is foglalkozik az elítélttel, és a személyiségre szabott terápiás programokat közösen határozzák meg. A pszichiátriai kezelés eredményessége érdekében a pszichiáter együttműködik az intézet orvosával, felírja a kemoterápiához szükséges gyógyszereket.

A gyógyító-nevelő csoport számára külön napirendet dolgoztunk ki, úgynevezett terápiás napokat állapítottunk meg. Ilyenkor az elítéltek nem dolgoznak, van mód megtartani a nagy- és kiscsoportos foglalkozásokat. A terápiás munka eleinte sok problémát vetett fel. A gyógyító-nevelő csoportba tartozókat a munkahelyek nem szívesen fogadták. Ma már nem viseltetnek előítéllettel ezekkel a fogvatartottakkal szemben, de készségeiknek, képességeiknek megfelelő munkát nem mindig tudnak biztosítani. Különösen nehézkes a csökkent munkaképességük foglalkoztatása. Erőfeszítéseink ellenére se tudunk kifejezetten terápiás munkahelyet kialakítani.

Azok számára, akik nem végezték el az általános iskolát, ha ítéleti idejük lehetővé teszi, megoldottuk az iskolai oktatást. Sőt miután gyógypedagógusunk is van, az arra rászorulóknál gyógypedagógiai módszerekkel érjük el, hogy legalább az írást, olvasást és az elemi számolási műveleteket elsajátítsák. Legjelentősebb eredményeink a szocioterápiához köthetők. A Baracskai Fogház öntevékeny szervezetébe teljes mértékben sikerült a gyógyító-nevelő csoportokat beilleszteni. Az önkormányzati rendszerben a kényszergyógykezelt fogvatartottak is megtanulják tevékenységüket a közösséghez igazítani, részt vesznek bizonyos társadalmi munkákban.

Noha tisztában vagyunk a családterápia jelentőségével, tevékenységünknek mégis ez a leggyengébb pontja. Bűnelkövetőink családi élete még a kényszergyógyítás elrendelése előtt szétzilálódott. Nem rajtunk, a családokon múlik, hogy meghívásunk ellenére sem jöttek el az intézetbe. Sok olyan elítélttünk van, aki nem tud kívül kapcsolatot tartani. Ebben a kérdésben társadalmi segítségre lenne szükség. Úgy tervezzük, hogy a közeljövőben kapcsolatba lépünk tanácsokkal,

szocialista brigádokkal, antialkoholista klubokkal, és megpróbálunk kényszer-
gyógykezelteink számára olyan viszonyokat, emberi köteleket kialakítani,
amelyek némiképp pótolhatják a felbomlott családot, kitölthetik a válás okozta
érzelmi űrt.

A szocioterápia keretében felhasználjuk kulturális lehetőségeinket. Vala-
mennyi gyógyító-nevelő zárkában van televízió, a műsorok nézését nem korlátoz-
zuk. Vezetékes rádióink helyi adásokat sugároz az öntevékeny szervezet szerkesz-
tésében. Külön könyvtár áll a fogvatartottak rendelkezésére, igyekszünk érdeklő-
dési körüknek megfelelő olvasmányokat beszerezni.

Természetesen gondjaink is vannak. Az elmúlt években arra a megállapítás-
ra jutottunk az alkoholisták kényszergyógyítása során, hogy sok közöttük az ér-
telmi fogyatékos. Egy részük gyengeelméjű, mások meg részben szociokulturális
okokból, részben az alkohol miatt szellemileg leépültek. Ezek az emberek pszi-
choterápiás módszerekkel megközelíthetetlenek, gyógyító munkánk velük szem-
ben hatástalan, mégis komoly energiákat köt le. Intézetünkben nem folyik se
averziós kezelés, se implantáció. Tudomásom szerint ma már az IMEI-ben sem
végeznek implantációt. Jó lenne, ha a bíróság orvosszakértők bevonásával meg-
vizsgálná ezeket a körülményeket, és nem a büntetés végrehajtása során írná elő
a kényszergyógyítást, hanem azt követően rendelné el a zárt intézeti kezelést.
Vagy a fent említett esetekben, mint amúgy is hatástalant, mellőzné a kényszer-
gyógyítás kimondását.

A másik nehézséget furcsa módon a 103-as kollégiumi állásfoglalás okozza.
Ez azt mondja: „Ha a kényszergyógyítás eredményes végrehajtására a feltételes
szabadságra bocsátás lehetséges időpontjáig kitöltött szabadságvesztés nem elég-
séges, a büntetésvégrehajtási bíró nem bocsátja az elítéltet feltételes szabadságra,
mivel az intézkedés csupán részleges végrehajtása miatt a büntetés célja a továb-
bi szabadságelvonás nélkül nem érhető el.” Miután semmilyen terápia, még a
kényszergyógyítás sem lehet eredményes a gyógyítás alá vontak együttműködése
nélkül, a kedvezmény elutasítása nemcsak az érintett elítéltekből, hanem a csoport
egészéből is elutasítást vált ki.

Bár a gyakorlatban a bv. bírók nemigen élnek ezzel a lehetőséggel, mi mégis
arra kényszerültünk, hogy a gyógyító-nevelő csoportok módszertani útmutatójá-
ban az alábbiakat fogalmazzuk meg. „Amennyiben a kényszergyógyítás ideje
alatt esedékes az elítélt feltételes szabadságra bocsátása, az előterjesztést el kell
készíteni a szabályoknak megfelelő időben és formában. Az előterjesztésben le
kell írni, fel kell hívni a bv. bíró figyelmét arra, hogy a feltételes szabadságra bo-
csátás esedékessége idején az elítélt kényszergyógyítása még nem fejeződik be.
Mind ez a tény azonban a nevelő álláspontját a feltételes szabadságra bocsátási
javaslatot illetően nem befolyásolhatja.” Megítélésünk szerint a kollégiumi állás-
foglalás megváltoztatása célszerűnek tűnik.

Végül meg kell említeni, hogy a kényszergyógykezelt alkoholisták utógondo-
zása nincs kielégítően megoldva. Dr. Kelemen András, pszichiáter konziliárussal
— aki a jól működő Székesfehérvári Antialkoholista Klub szervezője és pártfo-
gója — megállapodtunk abban, hogy szabaduló elítélteink közül a székesfehér-
vári lakosokat bekapcsoljuk a klub életébe. Ez idő tájt ennyit tudunk tenni az
utógondozás fejlesztése érdekében.

Dr. Vörös Ferenc

Az általános iskolai oktatás néhány gyakorlati kérdése

Tapasztalati tény, hogy a bűncselekményt elkövetett szabadságvesztés-büntetésre ítélték iskolázottsága, ismeretszintje lényegesen alatta marad a társadalmi átlagnak. A fogvatartottak képzettségbeli, műveltségbeli hátrányát a büntetésvégrehajtás igyekszik mérsékelni.

Ugyanakkor a büntetésvégrehajtási nevelés célja nem csupán az elítéltek értelmi nevelése. A mi feladatunk a fogvatartottak erkölcsi, esztétikai, testi, sőt munkára nevelése is. Természetesen a nevelésnek ez az öt területe nem választható el egymástól, nem állítható fontossági sorrendbe. A nevelőhatás titka épp egységükben rejlik, hiszen egységes maga a nevelési folyamat, de egységes a személyiség is, akire hat.

A továbbiakban a bv. intézeteken belül folyó szervezett oktatással, ezen belül az általános iskolai oktatással foglalkozunk. Több ezer azoknak a száma, akik nem végezték el az általános iskola nyolc osztályát. Az analfabéták pedig — évekre visszamenően — az elítéltek 3-4%-át teszik ki. Ha a fogvatartottak nem végzik el a bv. intézetekben az általános iskolát, akkor szabadulásuk után nincs reális biztosítéka munkavállalásuknak, visszailleszkedésüknek a társadalomba.

Napjainkra egyértelműen megfogalmazódott, hogy a negyvenedik életévét betöltött fogvatartott részére viszont *lehetővé* kell tenni az általános iskola elvégzését. Az 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet 38-39. §-ának és a 8/1979. (VI. 30.) IM számú rendelet 32. §-ának előírásai szerint szervezik a fogvatartottak általános iskolai oktatását a bv. intézetekben.

A tanítás az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény végrehajtásáról intézkedő 41/1985. (X. 5.) IM számú rendelet alapján folyik. A tanulmányi munka irányításáról, a tanulmányi felügyeletről a területileg illetékes tanácsok — művelődésügyi feladatokat ellátó — szakigazgatási szervei gondoskodnak. A büntetésvégrehajtási intézetekben az oktatást a dolgozók iskolájának kihelyezett tagozata (évente kb. 130 általános iskolai pedagógus) végzi.

Az oktatás tárgyi feltételei általában megfelelőek. Az intézetek többségében a tantermek száma és berendezése kielégítő. Minden elítélt díjtalanul hozzájut a szükséges tankönyvekhez; taneszközökhöz. Az év végi vizsgákra való felkészüléshez az előírt 5 nap tanulmányi szabadságot minden bv. intézet biztosítja.

A fogvatartottakat előképzettségük szerint az alábbi öt csoportba osztják be: alapismeret I., alapismeret II., V-VI. osztály, VII. osztály, VIII. osztály. A csoportok e beosztásából is kitűnik, hogy az életkornak nincs jelentősége. Optimális esetben az azonos csoportba tartozók műveltsége, ismeretszintje közel megegyezik. A 20. oldalon lévő táblázat az általános iskolába járók létszámának alakulását, illetve tanulmányi eredményeik változását mutatja be az elmúlt tíz évben.

A vizsgára bocsátottak száma azért tér el jelentősen a beiskolázottak számától, mert a tanév közben történő szabadulás, átminősítés, esetleg más intézetbe

Iskolai tanév	Beiskolázottak száma	Vizsgára bocsátottak száma	%-ban	Bukott tanulók száma	%-ban
1976—1977	1726	1548	89,7	190	12,3
1977—1978	1926	2402	82,0	464	19,3
1978—1979	2611	2319	88,8	300	12,9
1979—1980	2725	2190	80,3	272	12,4
1980—1981	2372	1665	70,2	237	14,2
1981—1982	2415	1861	77,0	296	15,9
1982—1983	2674	2123	79,4	431	20,3
1983—1984	3070	2214	72,1	453	20,4
1984—1985	2625	1981	75,5	369	18,6
1985—1986	2877	2107	73,2	435	20,6

történő átszállítás következtében az érintett fogvatartottak nem tudnak levizsgázni.

A tanulók egy része sajnos kényszernek érzi az oktatást. Ezeket a fogvatartottakat szinte oda kell kényszeríteni az iskolapadba. Meggyőzésük, tanulásra serkentésük rendkívül sok energiát igényel. Az oktató-nevelő munka során többféle módon lehet az ilyen elítélteket tanulásra motiválni. Így:

- a tanulás fontosságának felismertetésével,
- a cselekvési képesség kialakításával, az akarat fejlesztésével,
- egyéni célok kitűzésével, társadalmi célok megláttatásával, valamint a kettő egybeesésének tudatosításával.

A fogvatartottak szeretnek szerepelni, egy-egy jól sikerült felelet növeli önbecsülésüket. Mégis nehéz őket meggyőzni arról, hogy a tanulás, a munka, az erkölcsi normák betartása révén kiemelkedhetnek hátrányos helyzetükből. Nagy többségük a semmittevést, a könnyű, munka nélküli boldogulást tartja értéknek. Biztató pozitív tény, hogy gyermekeik viszont valósággal ösztökélik őket leveleikben tanulmányaik folytatására.

Az alkalmazott pedagógiai eljárások mindenütt a figyelem felkeltésére, éber tartására, a megfigyelőképességre, az emlékezet fejlesztésére, a jelenségek közötti összefüggések keresésére és megállapítására, valamint a társadalmilag helyes meggyőződés kialakítására irányulnak. A nevelők feladatuknak érzik a fogvatartottak szellemi, érzelmi életének gazdagítását, a tanulók szakmai fejlődésének megalapozását.

Nehezíti a helyzetet, hogy az enyhe fokú értelmi fogyatékosok számára nincsen olyan iskolatípus, mint pl. a dolgozók kisegítő iskolája. Ezért jelenleg a büntetés-végrehajtási intézetekben sincs az értelmi fogyatékos elítéltek számára szervesülően elfogadott kisegítő iskola. Így az intézetekben egyéni elbírálás alapján együtt tanítják a dolgozók iskolája alapismereti I—II. osztályokban az értelmi fogyatékosokat az ép analfabétákkal — azonos helyen, tananyaggal és módszerrel. Csupán négy intézet képez kivételt, ahol kísérleti jelleggel korrekciós osztályokat szerveztek.

Az alapismereti I. osztályba beiskolázottak ez idő tájt három kategóriába sorolhatók:

- a minimális általános iskolai végzettséggel rendelkezők,
- a kisegítő iskolába beiskolázottak, de azt be nem fejezők,
- s végül az iskolai múlttal nem rendelkező analfabéták közé.

(Az első két csoport gyakorlatilag analfabéta. A harmadikban jelentős számú értelmi fogyatékos lelhető fel.)

Megállapíthatjuk, hogy az enyhe fokban értelmi fogyatékos fiatal, illetőleg fiatal felnőtt korú oktatása nem oldható meg az ép értelmű felnőttek számára kidolgozott módszerekkel, tanügyi dokumentumokkal. Ezt bizonyítja a büntetés-végrehajtási intézetek több évre visszatekintő gyakorlata. Az itt tanítók — több-

A tánc — mint minden művészet — gyógyítja a lélek sebeit

nyire elszigetelten — keresik azokat a módszereket, amelyek segítségével eredményesebbé tehető az értelmi fogyatékosok tanítása.

Megkülönböztetett helyet tölt be a büntetésvégrehajtási nevelésben az analfabéták tanítása. Míg az analfabétizmus országos viszonylatban szétszóródva lelhető fel, addig a bv. intézetekben kifejezetten koncentrálnak. Egyszerre több alapismereti tanulócsoporthoz tartoznak a folyékony intézeteinkben párhuzamosan. Leginkább a magyar nyelv és irodalom, valamint a számtan-mértan tanulmányi eredmények mozognak alacsony szinten, itt a legmagasabb a bukások száma.

Az analfabéta oktatásra beiskolázottak létszámának és tanulmányi eredményének változását jól tükrözi az alábbi táblázat:

Szembetűnően magas a bukások száma, a vizsgára bocsátottak egyharmada osztályismétlésre kényszerül. A tanulásra szánt idő — intézményes keretek között — biztosítják az iskolába járóknak, így a felkészülési idő hiánya nem lehet az oka a rengeteg

Vizsgált tanév	Felvett tanulók száma	Eredményesen vizsgázók száma	Bukott tanulók száma	Tanulmányi átlag
1982—1983	526	277	140	2,5
1983—1984	469	221	129	2,4
1984—1985	422	220	106	2,6
1985—1986	525	223	145	2,5

elégtelen eredménynek. A pozitív hozzáállás, a tanulás fontosságának belátása hiányzik. A nagyon hosszú időre, illetve az egy-másfél évre ítélt fogvatartottak azok, akik igencsak passzívak az iskolai oktatással szemben. Őket kell esetenként távolmaradásuk miatt fegyelmileg felelősségre vonni.

Az egységes tudásszint elérése a felső tagozatban sem könnyű feladat, mivel a tanulók nagy része 15-20 éve abbahagyta tanulmányait. Olvasási készségük alacsony színvonalra komoly akadálya az egyéni tanuláshoz. A tanárok inkább csak arra tudnak építeni, amit az órán az elítéltekbe „sulykolnak”. Sokan pedig mindent megtesznek, hogy a fogvatartottakat egyéni tanulásra serkentsék. Több intézetben egyéni tanulást segítő eszközöket készítettek a tanulók számára. Sajnos ezek az erőfeszítések nem járnak nagy eredménnyel, mert az elítéltek többsége nem él az eszközök kikölcsozésének lehetőségével.

Általános iskolai oktatás Pálhalmán

A fent leírtakból eredően az elítéltek számára magasak a tantervi követelmények. Jó és jeles eredmény csak elvétve akad. Az elvárásokat többnyire elégséges vagy közepes szinten tudják teljesíteni. Legnehezebben tanítható és tanulható tárgy a kémia, de a biológia ellenőrző feladatlapokat is használhatatlannak tartják e körben a pedagógusok.

A fogalomátalakítás és -alkalmazás módszerei közül a minél sokoldalúbb magyarázat, szemléltetés nyújt a legtöbbet. Először megértik a fogalmakat, aztán kollektíven gyakorolják, majd a feladatlapok (egyéni, páros vagy kics csoportos) megoldásával rögzítik, végül pedig ellenőrzik a tanultakat.

A differenciált foglalkozások megszervezésének az a fő akadálya, hogy a néma olvasás és az egyéni feladatlapok kitöltése során nem ellenőrizhető folyamatosan a tanulók aktivitása. A tanárok ezért a jobb tanulók számára külön feladatokat készítenek. Minden feladat megoldásánál alternatív követelményeket terveznek tehát. Előbb meghatározzák az osztály összetételének megfelelő standard-szintet, majd ennek alapján vezetik a feladatok megoldását. E módszernek az a gyengéje, hogy nem ad általánosítható paramétereket, minden évfolyamnál újra és újra meg kell alkotni azokat.

Az oktató-nevelő munka sajátos problémája a büntetésvégrahajtás intézeteiben az is, hogy cigány származású az alapismereti évfolyamokra beiskolázottak kb. 98 %-a. (Egyébiránt számuk a felső tagozatban is meghatározó, pl. az egyik megvizsgált 8. osztály 36 tanulójaiból 28 cigány származású.) Az oktatómunka jellegét ez alapvetően megszabja.

Mi jellemzi őket?

- alacsony szintű képi gondolkodás,
- önkontroll nélküli érzelmi telítettség,
- erőszakosságban megnyilvánuló kisebbségi komplexus,
- a társadalmi értékrend elutasítása a csoportterék jelszavával,

— a szellemi kultúra értékeinek lenézése,
— halmozottan hátrányos helyzet,
(nehéz családi körülmények, 8-10 gyermek, rossz lakásviszonyok, egy kereső sok eltartott stb.)

Többségük tehát szociokulturálisan elmaradott helyzetű, magyar szókinccsel alig rendelkező személy. A magyar nyelv ismeretében mutatkozó fogyatékoságok, a szociális és kulturális helyzetből adódó hátrányok tovább tetézik azt a lemaradást, amely a későn kezdett tanulásnak eleve következménye. Ezekből kell levezetni a velük való bánásmód metodikai rendszerét:

— a lassú, kis lépésekben történő haladást, az állandó szó- és fogalommagyarázatot,

— az élményvilágukkal összehasonlítható témaválasztásokat,
— a cigányság történetének, helyzetének megértését,
— olyan példaképek keresését, akik anélkül emelkedtek ki, hogy megtagadták volna cigány mivoltukat.

Folytatva a sort nagyon fontos, hogy:

— az általános tananyagon túlmenően többféle művészeti ággal is megismerkedjenek,

— a velük való foglalkozás során rendszeresen hangsúlyozzuk (természetesen megfelelő pedagógiai tapintattal), hogy társadalmunkban nem a cigány—nem cigány lét jelent problémát, hanem az, hogy becsületes vagy becstelen, szorgalmas vagy lusta, primitív vagy művelt-e valaki,

— kialakulatlan közösségi értékrendjük miatt a csoportdinamika gondos felhasználásával úgy modelláljuk számukra az emberi viszonylatokat, hogy iskolai életük egy valóságos (nem zártintézeti!) életrend mintája legyen.

Az alacsony előképzettségű tanulócsoporthoz gyakran csak az írás-olvasás-számolás alapjait sikerül elsajátítani, a logikus gondolkodás képességét, a helyesírási-fogalmazási, valamint a matematikai készség kialakítását — sajnos nem. Az egyéni be nem állítódáson túl a már említett feltételbeli hiányosságok miatt sem lehet építeni a tanulók önálló munkájára. Csak közvetlen tanári irányítás mellett lehet megbízható módon elmélyíteni az oktatás során felszínre került új ismereteket.

Rendkívül szívós, kitartó, nagy-nagy türelmet igénylő munka árán lehet szocializálni ezeket az alacsonyan képzett fogvatartottakat. Nehéz elérni, hogy fegyelmezetten, tisztelettudóan viselkedjenek, hogy értékrendjük megközelítse az átlag magyar állampolgár értékrendjét.

Látnunk kell, hogy a totális intézmény jellegéből adódó bizalmatlanság feloldása, a termékeny interakció (kölcsonös viszony, kölcsönös ráhatás) kialakítása, a pedagógus, a nevelő (vagy az elítélttel foglalkozó egyéb szakember) személyes tulajdonságain, képzettségén, rátermettségén, őszinteségén is múlik. Hosszabb távon természetesen az elítéltnak sem érdeke az elzárkózás, noha irreális azt hinni, hogy minden fogvatartottban kialakítható az együttműködési készség.

Az érzelmi beláttatás jelentőségét bizonyítja, hogy pl. az 1982—1983-as tanévben 38 olyan fogvatartott ült be önként az iskolapadba, aki már betöltötte a 40. életévét, tehát már nem volt számára kötelező a tanulás. Az elmúlt tanévben 66-ra emelkedett az ilyen vállalkozó szelleműek száma. Segítségükkel a többi elítélt is meggyőzhető arról, hogy a szabadulás utáni visszailleszkedést nagyban megkönnyíti, a további boldogulást sokban elősegíti a szabadságvesztés ideje alatt elvégzett általános iskola, vagy annak legalább néhány osztálya.

Ezzel visszaérkeztünk a büntetésvégrehajtási nevelés célkitűzéséhez, remélve, hogy hozzájárultunk az oktatásban rejlő pedagógiai lehetőségek feltáráshoz.

Ruzsonyi Péter—Dóra Béla

| Gondolatok a munkavédelemről

Napjainkban a technika rohamos fejlődése, a felgyorsult életritmus, a környezet szennyeződése számos új, megoldásra váró problémát vet fel. Ezek közé sorolhatók az ugrásszerűen megnőtt veszélyforrások. Az új veszélyek rátelepedve a régiekre azok hatásfokát meghatványozzák. Ugyanakkor az emberek veszélytudata, a védekezés eszközeinek, módszereinek fejlődése nem tart lépést e folyamattal.

A veszélyek felszámolása a munkavédelmi tevékenység keretében folyik. Ennek eredményességében a szűkebb és tágabb közösség, a család, a munkahely és a társadalom egyaránt érdekelt. A munkavédelmi jogszabályok változása következtében egyre nagyobb felelősség hárul e téren a gazdálkodó szervezetekre, a munkáltatókra. Különösen élesen jelentkeznek ezek a problémák a bv. intézetekben, ahol a fogvatartottak többsége rendszeresen munkát korábban nem végzett, szakképzettséggel nem bír, sőt néha még írni, olvasni sem tud.

A nehézségeket csak fokozza az elítéltek egyre növekvő száma, s az elhelyezésükkel, munkáltatásukkal kapcsolatos gondok. Munkatermek hiányában a belső foglalkoztatás nem bővíthető, a külső munkáltatáson pedig a vállalatok — a gazdasági életben végbemenő változások következtében — csak olyan munkákat tudnak a fogvatartottakra bízni, amelyeket már polgári dolgozók az egészségkárosodás veszélye miatt sem vállalnak. Ezekben a munkahelyeken az átlagosnál nagyobb mértékűek a veszélyforrások is. Noha köztudott, hogy a fogvatartottak szakmai felkészültsége minimális!

A biztonságos munkavégzést az is akadályozza, hogy nem minden munkahelyre tudunk megfelelő felkészültséggel rendelkező szakembert irányítani. Már több probléma adódott abból, hogy a munkahelyi vezető nem ismerte a szakmai előírásokat, miközben vezette pl. az építkezést.

Szabályozási kérdések

A munkavédelemről szóló minisztertanácsi rendelet előírja, hogy a gazdálkodó szervezet vezetője köteles a munkavédelemmel kapcsolatos hatásköröket meghatározni. Miután a gazdasági szervezet fogalmába a büntetésvégrehajtási vállalatok és intézetek is beletartoznak a Szervezeti és Működési Szabályzat munkavédelmi vonatkozású kiegészítését a különböző szakterületek képviselőinek nálunk is el kell végezniük. Hisz egyetlen személy minden szempontból korrekt, tartalomlag megfelelő szabályzatot nem tud készíteni.

Az Országos Munkavédelmi Bizottság 5/1980. OMB számú állásfoglalásában megjelölte a szabályozandó témaköröket, a munkavédelemmel kapcsolatos funkcionális feladatokat, illetve a döntési hatásköröket és a munkavédelmi tevékenység irányítási, illetve ösztönzési rendszerét.

A minisztertanácsi rendelet előírja, hogy a munkavédelmi szervezet, illetve — ahol van, ott a — vezető irányítását közvetlenül a gazdálkodó szervezet veze-

tőjének vagy műszaki helyettesének kell ellátnia. Gyakran előfordul — még nálunk is —, hogy a Szervezeti és Működési Szabályzatban a munkavédelemmel kapcsolatos hatáskörök nincsenek — vagy nincsenek kellőképpen — szabályozva. Ha emiatt vitatott a felelősség kérdése, akkor a gazdálkodó szervezet vezetőjén számon lehet kérni a történeteket.

A munkavédelmi szabályzat a gazdálkodó szervezet belső jogszabálya, mely egyfelől nem mondhat ellent a magasabb jogszabályoknak, másfelől a benne szereplő előírások minden dolgozóra, vezetőre nézve kötelezőek. Az említett minisztertanácsi rendelet — a vállalati önállóság és felelősség fokozásával — növelte a munkavédelemmel kapcsolatos követelményeket.

A munkavédelmi szabályzat (a továbbiakban: MVSz) célja, hogy megszabja azokat az elvárásokat, amelyeket a jogszabályok az MVSz-be utalnak, hogy részletezze azokat a keretjellegű előírásokat, amelyeket a népgazdaság egészére vagy az adott ágazatára meghatároztak a rendelkezések. Rögzíteni kell — egységes szempontok alapján — a felső, közép- és alsó szintű vezetők, valamint a beosztott dolgozók munkavédelmi feladatait, az alkalmazás munkavédelmi feltételeit, a munkavédelmi oktatás és vizsgáztatás rendjét, az egyéni védőeszköz, a védőítal és a tisztálkodási szerek juttatásának szabályait.

Az MVSz elkészítése nem a vállalat igazgatójának, illetve főmérnökének, nem az intézet parancsnokának, illetve helyettesének vagy a munkavédelmi vezetőnek a feladata. A kidolgozás átfogó csoportmunkát kíván. Az óvo rendszabályok megszűnésével a munkavédelmi szabályzatok szerepe egyre nő. Pl.: az építőipari balesetelhárító és egészségvédő óvo rendszabály előírta, hogy az építőipari állványokat ki, milyen időszakonként, milyen szempontok szerint köteles ellenőrizni. E rendszabály megszűntével a gazdálkodó szervezet vezetőjének az ellenőrzést és annak gyakoriságát az MVSz-ben kell megszabnia.

A gazdálkodó szervezet belső szabályozásának egyik fontos eleme a munkaköri leírás. Míg a szervezeti és működési, valamint a munkavédelmi szabályzatban a feladatok az apparátus egységeire bontva jelennek meg, addig a munkaköri leírás a teendőket beosztásonként csoportosítja. A munkaköri leírás semmit sem fogalmazhat meg általánosságban. A feladatokat konkrétan, szabatosan kell felsorolnia. A munkaköri leírás nem csupán a tevékenységek jegyzéke, rögzítenie kell az alá- és fölérendeltségi viszonyokat, a helyettesítések rendjét, valamint azt, hogy az adott beosztású dolgozó milyen értekezleteken köteles vagy jogosult részt venni.

Sajnos a büntetésvégrehajtásnál is sok probléma adódik a munkaköri leírásokkal kapcsolatban. Még vállalatoknál is előfordul, hogy csak tevékenységi jegyzéket készítenek, és az is hiányos. Néhol a munkaköri leírás csak a vállalatra vonatkozóan jelöli ki a feladatokat. Sok helyütt nincsenek kellően szabályozva a művezetők, üzemvezetők munkavédelmi feladatai, nincsen meghatározva ellenőrzési kötelezettségük gyakorisága.

A munkavédelem új szabályozási rendszerében jelentősen csökken az óvo rendszabályok szerepe. Döntő többségük fokozatosan megszűnik, s csupán néhány, a népgazdaság egész területét érintő — pl. az anyagmozgatásra, az emelőgépek üzemeltetésére, stb-re vonatkozó — óvo rendszabály marad érvényben. E folyamat következtében fontos szerep hárul a különböző szabályozási formákra, így a munkahelyi utasításokra.

A minisztertanácsi rendelet szerint a munkahelyi utasításoknak fel kell ölelniük azokat a magatartási szabályokat, elvégzendő munkaműveleteket és karbantartási kötelezettségeket, amelyeket a dolgozó köteles betartani, végrehajtani. Utalniuk kell a védőeszközök rendeltetésszerű használatára is. De nem kell tartalmazniuk elemi szakmai ismereteket, munkafogásokat, mert azokat illik minden szakembernek tudni.

A büntetvégrehajtásnál a munkahelyi utasításokba — a fogvatartottak szakképzettségének hiányosságai miatt — a szakmai alapismeret körébe tartozó munkafogásokat is be kell írni. Így hasonló profilú vállalatok technológiai utasításait nem lehet módosítás nélkül alkalmazni. Néhány vállalat megvásárolta a külső fejlesztőintézet kezelési utasítását és elhelyezte a gépek közelében. Noha a gép kezelőjének a benne foglaltak kb. 30%-ára van csak szüksége (hisz miért érdekelnek az első üzembe helyezés előtti felülvizsgálat problémái?), a műhely, az üzem vezetőjének azonban hasznára lehet.

A technológiai utasítások gyakran épp a szükséges követelményeket nem tartalmazzák. Legtöbbjük csupán technológia leírás, amely a termék előállításának módszereit, eljárásait rögzíti. Ugyanakkor felöleli az MSz KGST 790—77 szabványban részletesen meghatározott veszélyes és ártalmas termelési tényezőket, amelyek ellen a technológiai utasításban ki kell dolgozni a védelem módozatait. Tehát a technológiai leírás csak alapul szolgál a technológiai utasítás kidolgozásához, mely már kizárólag a termelésben részt vevő dolgozóra vonatkozik: meghatározza számára azokat a követelményeket, amelyek nélkülözhetetlenek a munkafolyamat biztonságos elvégzése szempontjából.

A technológiai utasítások fontossága csak egy-egy súlyos, halálos baleset vizsgálatánál derül ki. Pl.: az állampusztai halálos balesetnél 1981-ben vagy a sátoraljaújhelyi csiszolóüzemben bekövetkezett robbanásnál 1986-ban. A karbantartási, kezelési, technológiai utasítások sok tekintetben nem felelnek meg az előírásoknak.

Jogszabályok írják elő és a gyakorlat is indokolja, hogy minisztériumokban, országos hatáskörű szerveknél, gazdálkodó szervezeteknél megfelelő képesítéssel rendelkező, megfelelő jogkörrel felruházott munkavédelmi vezetőt kell megbízni. Az országos bv. intézetek munkavédelmi vezetői — akik ellátják az intézet, a vállalat és a vállalati telephelyek munkavédelemmel kapcsolatos feladatait — rendelkeznek a szükséges — öten felsőfokú, heten pedig középfokú — munkavédelmi képesítéssel.

A többi büntetvégrehajtási szervnél a munkavédelmi előadói feladatokat rész munkakörben látják el alapfokú munkavédelmi képesítéssel bíró előadók. (Ilyen képesítéssel — két intézet kivételével — minden munkavédelmi előadó rendelkezik. Sőt Nagyfán, Szombathelyen a rész munkakörben dolgozóknak is középfokú végzettsége van. Az Alföldi Bútorgyár meo-vezetője, a baracscai tűzvédelmi előadó szintén rendelkezik középfokú munkavédelmi képesítéssel — s ilyen irányú ismereteik korántsem hátráltatják őket munkájukban.)

Nehéz jó szakembert találni e munkaterületre, de megtartani se könnyű. A munkavédelmi vezetőknek csupán 25%-a dolgozik öt évnél régebben beosztásában. 1985-ben például a munkavédelmi vezetők 25%-a cserélődött. Intézkedéseik — bár a dolgozók egészségének és testi épségének megóvását célozzák — a hivatásos állomány, a polgári dolgozók és az elítéltek körében egyaránt ellenérzéseket váltanak ki. Mindenki úgy véli, túlzott dolog a hatályos szakmai és munkavédelmi előírások betartása, valamint az se igen tetszik, hogy ezeket az előírásokat polgári dolgozó kéri számon.

A munkavédelmi előadók feladatai — elsősorban az elítéltek szakmai felkészületlensége és munkához való hozzáállása miatt — meghaladják a polgári vállalatoknál azonos munkakörben dolgozók teendőit. Ugyanakkor anyagi és erkölcsi elismerésük elmarad más munkavédelmi vezetőkétől, illetve a büntetvégrehajtás hasonló beosztású dolgozóitól, pl. a biztonsági tisztékétől.

A szükséges munkavédelmi képesítést nem tartjuk elégségesnek, a megszerzett tudás alkalmazása sokkal fontosabb. Speciális körülményeink miatt egyik legégetőbb feladatunk a szakmai előírások ismeretének bővítése. Ez történhet egyéni tanulás útján, szakmai továbbképzés során, munkavédelmi versenyek, ve-

téledők rendezésével és végül — de nem utolsósorban — a munkavédelmi előadók intézeti tapasztalatainak kicserélésével.

A munkavédelmi vezetők, előadók részére évente továbbképzést szervezünk. Ezeket tüzetesen ismertetjük az ellenőrzések során tapasztalt hiányosságokat és megszüntetésük módját. Részletesen tájékoztatunk mindenkit az elmúlt évben bekövetkezett legsúlyosabb balesetekről, a hatályos jogszabályok értelmezéséről, a bennünket érintő, rövidesen megjelenő jogszabályokról, és azokról a műszaki előírásokról, amelyek ismeretének hiányára időközben fény derült. Például 1986 októberében az Országos Munkavédelmi Főfelügyelőség illetékes szakembere előadta az építkezésekre vonatkozó legfontosabb biztonsági előírásokat, mi pedig ismertettük a 122/1981. (IK. 12.) IM számú utasítás egyes előírásainak változásait.

A vetélkedők egyfelől felelevenítik a szakmai-munkavédelmi ismereteket, másfelől feltérképezik számunkra azokat a tudnivalókat, amelyek értelmezése problémákba ütközik. A vetélkedők hasznos voltára utal az a tény, hogy amíg 1984-ben az utolsó helyezettek teljesítménye 26,0-26,5% volt, addig 1986-ban ugyanők már 40,5-43,5%-os teljesítményt nyújtottak. Ez egyértelműen bizonyítja, hogy nőtt a munkavédelmi előadók elméleti és gyakorlati tudása.

Mind az ellenőrzések, mind a vetélkedők számos, még meglévő fogyatékoságra hívták fel a figyelmet. Így pl. a szervezeti és működési, valamint a munkavédelmi szabályzat, a munkaköri leírások, a technológiai, kezelési utasítások hézagosság voltára, az oktatások, az oktatási anyagok hiányosságaira, a baleseti jegyzőkönyvek kitöltésénél előforduló problémákra. Mindezeket igyekszünk lehetőseinkhez képest mielőbb megszüntetni.

Eljárási kérdések

A munkavédelmi oktatás az alapja a dolgozók fegyelmezett és biztonságos munkavégzésének, mutatott rá 1978-ban a Szakszervezetek Országos Tanácsának plénuma. A munkavédelmi oktatás kétszer két részből áll: az előzetes és az ismétlődő oktatás elméleti, valamint gyakorlati részéből. Mind a négy esetben alapvető követelmény a számonkérés, melynek során meg kell győződni, hogy a kioktattak jól alkalmazzák-e az ismereteket.

Az oktatás alapvető célja, hogy gondoskodjon az általános, valamint a — munkaköri beosztás szerinti — differenciált ismeretek elsajátításáról és felkészítsen a veszélyhelyzetben elvárható magatartásra. A gyakorlati oktatás kovácsolja szerves egységgé a szakmai és a munkavédelmi tudnivalókat. A jogszabályok értelmében a gazdálkodó szervezet minden dolgozóját rendszeresen ismétlődő oktatásban kell részesíteni.

A fogvatartottak speciális helyzete miatt az üzem vezetője köteles az oktatási anyagot — melyben az átlagosnál jóval több gyakorlati ismeret foglaltatik — előre összeállítani és a műszaki vezetővel (főmérnökkel, illetékes parancsnokhelyettesel) jóváhagyatni. Még mindig előfordul, hogy a munkavédelmi naplóban a fogvatartott neve után nem írják be azt a munkakört, aminek ellátására kioktatták az elítéltet. Helytelen, ha a fogvatartott oktatja társait, nem a munkahelyi vezető. Helytelen, ha nincs írásos oktatási anyag (avagy sehol sem találják!). Hisz ez utóbbival meg a munkavédelmi naplóval lehet bizonyítani, hogy megtörtént a szakképzetlen fogvatartott felkészítése.

A hivatásos állomány és a polgári dolgozók oktatása még nem teljes körű. Számos intézetnél csak a fogvatartottak munkáltatását irányító és felügyelő dolgozókat oktatják, a többi munkavállaló oktatása elmarad. Holott minden dolgo-

zót előzetes és ismétlődő oktatásban kell részesíteni, eltérés csak az ismétlődő oktatások gyakoriságában lehet.

A munkavédelmi oktatás, vizsgáztatás rendjét a Minisztertanács elnökhelyettese rendeletben szabályozta. E rendelet megsabja, hogy milyen munkakörben dolgozók kötelesek vizsgát tenni. Régebben az óvó rendszabályok felsorolták azokat a fizikai munkaköröket, amelyeket csak vizsgázott munkavállalók tölthetnek be. Az új jogszabály nem határozza meg konkrétan ezeket a munkaköröket, csak körülírja. Azoknak a dolgozóknak kell munkavédelmi vizsgát tenniük, akik fokozottan veszélyes tevékenységet folytatnak, vagy fokozottan veszélyes termelőeszközzel dolgoznak.

Az említett jogszabály nem definiálja a veszélyes termelőeszközök fogalmát. A gazdálkodó szervezet vezetőjére bízta, hogy mit minősít fokozottan veszélyes gépnek, berendezésnek, tevékenységnek. A magam részéről azt javaslom, hogy a gazdálkodó szervezet vezetői vagy a megszünt óvó rendszabályban vizsgára kötelezett termelőeszközöket minősítsék fokozottan veszélyesnek, vagy a vállalati dolgozók alapbérének megállapításáról szóló 5/1983. (XI. 12.) ME számú rendelet 1. számú mellékletében szereplő meghatározást vegyék alapul (lásd a Magyar Közlöny 1983/51-es számának 793. oldalát!).

Egyes intézetekben nem győzik a fogvatartottak fluktuációját a munkavédelmi vizsgáztatással követni. Más intézetekben a munkavédelmi vizsgával rendelkezőket nem részesítik ismétlődő oktatásban. Bár tudvalevő, hogy a munkavédelmi vizsga az ismétlődő oktatás alól nem mentesít.

A büntetésvégrehajtásnál jelenleg még nem teljes körű az — egészségügyi miniszteri rendeletben előírt — időszakos orvosi vizsgálatok elvégzése. A polgári munkavállalókat, illetve az időszakos orvosi vizsgálatra kötelezetteket gyakran nem az előírások szerint vizsgálják meg. Balassagyarmaton pl. előzetes orvosi vizsgálat nélkül vettek fel polgári dolgozókat.

A gépek javítása, a berendezések felújítása után nem mindig a vonatkozó jogszabályok, szabványok szerint mennek végbe az üzembe helyezések. Számos köszőrűgép üzemel szabálytalan védőburkolattal vagy eltolható ellenző nélkül. Az esztergagépekre előírt tokmányvédő is csak néhol (pl. a Sopronkőhidai Szövőgyár szombathelyi üzemében) van. Sajnálatos módon a bv. intézetek és a bv. vállalatok jelentős részének igen korszerűtlen a gépparkja. Lecserélésük — a költségvetési keretek szűkössége miatt — lassan megy végbe.

1979-ben minisztertanácsi rendelet erősítette meg azt a régóta felismert — de jogszabályban eddig ki nem mondott — igazságot, hogy szoros összefüggés van a termelőberendezések állapota és a munkavédelem színvonala között. A tervszerű, megelőző karbantartás eddig is elvárás volt, de magas szintű, jogszabályban megfogalmazott kötelezettséggé csak a munkavédelemről szóló rendeletben vált.

A karbantartást tehát tervezni kell! Ott, ahol a szabvány vagy szabályzat felülvizsgálati kötelezettséget ír elő (pl. a nyomástartó berendezéseknél, emelőgépeknél, stb.) ott a kötelező felülvizsgálat ciklusai meghatározzák a karbantartási ciklusokat is. Vannak olyan berendezések, amelyekhez gépkönyv tartozik, itt maguk a gépkönyvek jelzik, hogy milyen időközönként kell a különböző karbantartási munkákat elvégezni.

Azoknál a berendezéseknél, amelyeknél nincs gépkönyv, amelyekre nem vonatkozik központi rendelkezés, ott a gazdálkodó szervezetnek magának kell a karbantartási tervben meghatároznia a karbantartási ciklusokat. Mivel a karbantartás a normál üzemmenetnél veszélyesebb munkaműveletekből áll, ezért rendelet írja elő a karbantartási utasítás kiadását, illetve az — egyedi vagy az előre nem szabályozható műveletnél — irányító személy kijelölését.

A rendelet megsabja az elvégzett karbantartás írásos tanúsítását. Ahol jog-

szabály, szabvány, szabályzat ellenőrzést, ahol gépkönyv próbát ír elő, ott annak dokumentációja (pl. villamos berendezéseknél az érintésvédelmi mérés) a minőség írásos bizonyításának tekinthető. Ahol pedig nincs ilyen előírás, ott az intézet, vállalat dönti el, hogy ki milyen nagyságrendű karbantartási munkát vesz át és ellenőriz. Egyszerű munkáknál a minőség írásbeli tanúsításának tekinthető, ha a munkalap vagy a javítási napló segítségével meg lehet állapítani, ki végezte el az adott munkát.

Sajnos a bűntetésvégrehajtásnál — elsősorban az intézeteknél — a karbantartással kapcsolatos előírásokat csak részben teljesítik. Ennek oka pl. a megyei intézetekben, hogy a műhelyvezetők általában szakmunkások, és az anyagi szolgálatvezetők közül is csak néhánynak van középfokú, illetve felsőfokú műszaki képesítése. Még vállalatoknál is előfordulnak nagyobb hiányosságok. Az alábbi két példa — azt hiszem — mindenkit meggyőz a karbantartás szükségességéről.

A Dunai Vegyesipari Vállalat lakatoscsoport-vezetője balesetet szenvedett a karbantartási munkák során. Életét a gyors intézkedésen túl annak köszönheti, hogy véletlenül abba a kórházba szállították, ahol már akkor végeztek májrepedéssel kapcsolatos műtéteket. Az igazságügyi szakértői vizsgálat megállapította, hogy a karbantartási tervbe vett munkálatok nem voltak összehangolva, ezért számítani lehetett a baleset bekövetkezésére. A sérült halála esetén a vállalat illetékes vezetői súlyos felelősségre vonásban részesültek volna.

A Váci Bv. Intézet asztalosüzemében 1980 végén tűz ütött ki. Eltört egy festékszóró fedőlapjának két földelője, és az elektromos kisülésnél keletkezett szikra meggyújtotta a nitrogázokat. Kiderült, a földelőérintkezőt nem javították meg a karbantartásnál, tehát a félmillió forintos tűzkár nem véletlenül keletkezett. Az igazságügyi szakértői vélemények szerint a kár az elektromos és technológiai berendezéseknél végzett javítási munkák fogyatékoságaiból vezethető le.

Balesetekkel kapcsolatos kérdések

Az üzemi balesetekkel kapcsolatos eljárások szintén a munkavédelmi tevékenység tartozékai. Az üzemi balesetek körét jogszabályok írják elő. Az üzemi baleset fogalma statisztikai és társadalombiztosítási szempontból eltér egymástól. Statisztikai szempontból üzemi balesetnek minősül úgy az úti baleset, mint a munkahelyi rend megsértésével (verekedéssel, feketefuvarral, italozással) bekövetkező baleset. Társadalombiztosítási szempontból viszont ezek a balesetek nem számítanak üzemi balesetnek, nem jár értük 100%-os, csupán 65%-os táppénz.

Az egész népgazdaság területén kötelező az üzemi baleseti napló és nyilvántartás vezetése. Az előbbibe a legkisebb (munkakiesést nem okozó) balesettől a legnagyobbig mindent be kell írni, az utóbbiba pedig csak az egy napot meghaladó sérüléseket kell feljegyezni. Sajnos néhán helyen a sérüléseket nem elég konkrétan fogalmazzák meg. Pedig ha csupán az szerepel a naplóban, nyilvántartásban, hogy a fogvatartott bevágta a kezét, a lábára esett a vaslemez, akkor előfordulhat, hogy a szabaduló elítélt később az otthon történt balesetét is üzeminek tünteti fel. Ideális a beírás, ha pontosan megszövegezzük, például: a fogvatartott bevágta jobb kezének gyűrűsujját. Vagy: az elítélt bal lábára esett vaslemez eltörte annak kisujját, és így tovább.

Az üzemi balesetek kivizsgálásánál az alábbi tipikus hibák fordulnak elő:

- Az előidéző és a kiváltó ok felcserélése. Például ha egy építkezésen dolgozó elítélt egyik munkahelyéről a másikat nem az úton, hanem össze-vissza dobált anyagokon, léceken átvágva közelítette meg és belépett egy kiálló szögbe, akkor az előidéző ok az, hogy nem az úton ment, a kiváltó ok pedig az, hogy véletlenül szögbe lépett. Elsődleges tehát az előidéző ok, másodlagos a kiváltó ok.

● A meghallgatási jegyzőkönyv fel nem vétele. Ha a baleset súlyosabb — várhatóan maradandó egészségkárosodással jár —, akkor a sérült közelében tartózkodó fogvatartottakat meg kell hallgatni, szavaikat jegyzőkönyvbe kell venni, még akkor is, ha nem láttak semmit. Bíróság elé kerülő ügyekben ugyanis nem egyszerű, előfordult már, hogy akik baleset történtek kijelentették „nem láttunk semmit”, azok a bíróság előtt mégis elítéltársuk érdekében nyilatkoztak.

● Az üzemi baleseti jegyzőkönyv helytelen kitöltése. A bíróság előtt nem állíthatjuk az üzemi baleseti jegyzőkönyvben leírtak ellenkezőjét. Ezért a baleseti jegyzőkönyvet igen gondosan kell kitölteni. Nem azt kell rögzíteni, hogy — a sérült szerint — miként következett be a baleset, hanem azt, amit a bizottság megállapított.

Néha megtörténik, hogy az elítélt szabadulásakor nem kapja meg az üzemi baleseti jegyzőkönyvet, s ezért különböző szerveknél reklamál. Ez munkánk kiküszöbölendő negatívuma. Ugyanakkor a fogvatartottak három napon túl gyógyuló baleseteinek száma — különösen, ha tekintetbe vesszük létszámuk növekedését — kedvezőnek mondható. Az ezer dolgozóra jutó balesetek száma összességében nem rosszabb a bv. intézetekben, a bv. vállalatoknál, mint a polgári élet hasonló helyein. A fogvatartottak csonkulásos baleseteinek száma 13-20 között mozog, évente egy-egy halálos balesettel végződik.

A testületi tagok és polgári dolgozók három napon túl gyógyuló baleseteinek száma viszont emelkedik. A személyi állomány noha megköveteli az előírások betartását, maga nem mindig jár elől jó példával. Néhány esetben ilyen okra vezethető vissza a hivatásos állomány — pl. halláskárosodás miatti — kártérítési igénye. Nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy a fogvatartottak balesetét a bíróság üzeminek minősíti, ha az a büntetésvégrehajtási intézetnek felróható hiányosságok (pl. törött ágylétrák) miatt következett be. A meglévő fogyatékoságok jelentős részét nehéz megszüntetni, ezért legalább az új létesítményeknél, berendezéseknél figyelembe kell venni a munkavédelemről szóló minisztertanácsi rendelet vonatkozó előírásait. A munkavédelmi vezetők, előadók véleményét már a tervezéskor ki kell kérni, és a tervet ki kell egészíteni ún. munkavédelmi fejezettel. A büntetésvégrehajtás munkavédelmi vezetőjét a beruházó általában nem tájékoztatja időben. Gyakran csak a műszaki átadás előtt két-három nappal értesül a felújításokról, az új munkahelyekről, és a terveket egyáltalán nem ismeri.

Üzemi baleset folyamánként egy-egy sérült munkaképessége olyannyira megváltozik, hogy kártérítést igényel a büntetésvégrehajtástól. Ha nem tudjuk bizonyítani, hogy a fogvatartott szándékosan okozta sérüléseit, vagy pedig azt, hogy az elítélt károsodása annak elháríthatatlan magatartása miatt következett be, akkor kártérítési kötelezettségünknek bizony eleget kell tenni.

Azt az elítéltet, aki — figyelmeztetés ellenére — megszegi a munkavédelmi, biztonsági előírásokat, el kell tiltani a munkától. Végleg persze nem lehet, mert a fogvatartottaknak joga van dolgozni. Ha nem használ se az intelem, se a fegyelmi felelősségre vonás, akkor a renitens, engedetlen fogvatartottat más munkakörbe kell helyezni. Természetesen ezt sem lehet a végtelenségig csinálni. Ugyanakkor balesete esetén kártérítési felelősségünk fennáll.

Csak fegyelmi büntetésekkel tudnánk bizonyítani, hogy mi mindent megtettünk a baleset elkerülése érdekében. Ám ez jelenleg kellően nem okadatolható. A fegyelmi naplóban a munkavédelmi előírások megszegése a munkahelyi rend megsértése gyűjtőfogalom alatt szerepel. Így nagyon nehéz visszakeresni és tanúsítani egy-egy balesetnél, hogy mi mindent elkövettünk. Csak zárójelben jegyzném meg, hogy a fegyelmi felelősségre vonásoknak nincs igazán visszatartó erejük, mert a büntetéseket jobbra olyanok hozzák, akik nem érzik az esetleges következmények súlyát.

Üzemi balesettel kapcsolatos kártérítési ügyekben — amikor a fogvatartott évek múlva fordul a bírósághoz — nehéz bizonyítanunk a sérült elháríthatatlan magatartását és a kivizsgálás objektív voltát. A munkavédelmi felügyelőség hatásköre ugyan nem terjed ki a büntetésvégrehajtásra, de az 1980-ban kötött együttműködési megállapodás alapján a munkavédelmi felügyelők részt vettek a csonkulásos balesetek kivizsgálásában, és leírták észrevételeiket. Ez előnyös volt számunkra, mert a per esetén a munkavédelmi felügyelők mint pártatlan szakemberek megállapításait a bíróság elfogadta.

Az Országos Munkavédelmi Főfelügyelőség megalakulása után a felügyeleti főosztályvezető úgy döntött, hogy egyoldalúan felmondja az 1980-as együttműködési megállapodást. Azt javasolta, hogy a csonkulásos balesetek kivizsgálásába vagy munkavédelmi szakértőt, vagy a szakszervezetek megyei tanácsának valamelyik társadalmi felügyelőjét vonjuk be.

Alláspontunk az, hogy a súlyosabb, csonkulásos balesetek kivizsgálásakor (nagyujj, illetve több ujj csonkolása esetén, érzékszerv pl. szem súlyos sérülésénél) igazságügyi munkavédelmi szakértőt kell kérni. A megyei bíróságon nyilvántartott névjegyzékből ki kell választani a baleset jellegének megfelelő szakértőt. Egyébként jogszabályaink módosítása e területre vonatkozóan folyamatban van.

Peres ügyekben néha az orvosi napló dönt. Márianosztrán például az egyik fogvatartott sérülését a bíróság az orvosi napló alapján minősítette üzemi balesetnek. A sérülésről a művezető nem tudott, se az üzemi baleseti naplóban, se az üzemi baleseti nyilvántartásban nem szerepelt az esemény. A tények reális rögzítése érdekében jó lenne, ha az orvosi naplóban csak a munkahellyel vagy a körlettel történt egyeztetés után lennének az ilyen események balesetnek minősítve. Ennyi együttműködés a szolgálati ágak között — úgy véljük — elvárható.

Üzemi baleseteknél a munkáltató kártérítési felelőssége vétkességre való tekintet nélkül fennáll. Ha még jogszabályi előírást is megszeg a munkáltató, akkor a felmerült költségeket (táppénz, baleseti ellátás, a baleseti járadék nyolcévi összege) a társadalombiztosítás ráhárítja. Így ha a bv. intézetek, a bv. vállalatok a felsorolt előírások (oktatás, vizsgáztatás, kezelési utasítás, munkaköri leírás, munkavédelmi szabályzat, időszakos orvosi vizsgálat, stb.) közül bármelyiket megszegik — súlyosabb baleseteknél — jelentős kiadással terhelik meg a büntetésvégrehajtás költségvetését.

Nemrég tanulságokkal szolgáló baleset történt Állampusztán. Egy nevelő által szorgalmazott szakköri foglalkozáson olyan fejsérülést szenvedett az egyik fogvatartott, hogy munkaképtelenné vált. Ha az elítélt tudomására jut, hogy a nevelő se megfelelő szakképesítéssel, se munkavédelmi vizsgával nem rendelkezett, akkor komoly esélyei lesznek a kártérítési követelésnél.

A büntetésvégrehajtási munkáltatás körülményei adottak. A zsúfolt munkahelyeken gyakran még az előírt közlekedési utakat és a megfelelő légteret sem tudjuk biztosítani. Ilyen nehézségek közepette legalább azokat a hiányosságokat meg kell szüntetni, amelyek különösebb anyagi ráfordítást nem igényelnek. Az utóbbi években volt némi előrehaladás, de elégedettek korántsem lehetünk.

A feladatokat csak úgy tudjuk megoldani, ha az egyes szakterületek alárendelik érdekeiket az össz-büntetésvégrehajtási érdekeknek. Célszerű lenne, ha a parancsnok elvtársak jobban támaszkodnának a szakemberekre, jobb munkát követelnének tőlük, de megadnák hozzá a szükséges támogatást is.

Javaslom és kérem, hogy a megyei intézeteknél, ahol a munkáltatók szakmai ismeretei nem elég széles körűek (pl. a műhelyfőnök nem ért egyszerre 3-4 szakmához), ott vagy továbbképzés vagy speciálisan összeállított szakanyag segítségével lendítsék elő az illetékes szakosztályok a munkavédelem ügyét.

Maschl Géza

A büntetésvégrehajtási tevékenység szabályozása

A belső szabályozás célja a büntetésvégrehajtási munka során egyrészt a jogszabályok által meghatározott feladatok végrehajtásának biztosítása, másrészt pedig az irányítói (vezetői) munka eszközeként a végrehajtó szervezet működésének segítése. A jog (szabályozási) előkészítő tevékenységének voltak ugyan előzményei az Országos Parancsnokságon, de a legutóbbi évekig nem volt biztosítva e munka folyamatossága.

A hatékony vezetést és a tényleges munkavégzést egyaránt akadályozta, hogy 1985-ig nagyszámú, időnként egymásnak ellentmondó, különböző vezetői szinteken kiadott rendelkezés volt hatályban. Ezek érvényesülését a kiadott szabályok megismerhetősége is korlátozta, hisz írásos formában intézetenként csupán 1-1 példány állt belőlük rendelkezésre. Így vált szükségessé a szabályozás céljainak elérése érdekében a büntetésvégrehajtási jogszabályok és belső rendelkezések teljes körű felülvizsgálata.

A jogszabályok felülvizsgálata a büntetésvégrehajtásnál

A büntetésvégrehajtás történetében eddig két alkalommal vizsgálták felül alaposabban a büntetésvégrehajtási jogszabályokat. A BM büntetésvégrehajtás országos parancsnoka a 38—3—H—20/1963. BM. Bv. Tük szám alatt kiadott 20. számú parancsában 1963-ban megállapította, hogy „... a Büntetésvégrehajtási Szabályok Hatályos Gyűjteményében leírtak többsége ellentétbe került a Bv. Szabályzatban vagy felsőbb parancsokban, utasításokban foglaltakkal.” Ezért érvénytelenítette a Büntetésvégrehajtási Szabályok Hatályos Gyűjteményét, s ezzel egyidejűleg más parancsok, utasítások hatályon kívül helyezéséről is döntött.

Sajátos, előremutató rendelkezést tartalmazott a parancs záró része, amely szerint „... a jövőben hozzám (a bv. országos parancsnokához) vagy helyettesemhez kiadásra előterjesztett parancs- vagy utasítástervezeteket a titkárságnak kell leadni. A tervezet minden esetben tartalmazza a kiadás vagy módosítás indokát, az azzal egyidőben hatálytalanításra kerülő parancs vagy utasítás számát és keltét is.”

Sajnálatos módon ez a rendelkezés nem hatályosult, így 1975-ben ismét szükségessé vált a jogszabályok általános felülvizsgálata, melynek eredményeit az IM Büntetésvégrehajtás országos parancsnokának 0123/1975. számú utasítása foglalja össze, mely összesen 66 különböző szintű rendelkezést helyezett hatályon kívül. Ugyanakkor hiányosságaként róható fel, hogy nem tartalmazott a további jogi előkészítő munkára semmiféle rendelkezést, a jogszabályok felülvizsgálatát pedig leszűkítette a büntetésvégrehajtás belső rendelkezéseire.

1979—1985 között felgyorsult a szabályozás üteme. Az új büntető törvénykönyv (az 1978. évi IV. törvény) hatályba lépését követően megkezdődött a bv.

munkáját alapvető módon újraszabályozó kodifikációs hullám. Ennek fontosabb lépcsőfokait az 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet, a 8/1979. (VI. 1.) IM számú rendelet, a 101/1987. IK. 2. IM számú utasítás, illetőleg az 1982-ben megjelent őrszolgálati utasítás jelzi. Az új szabályozás során azonban nem hangsúlyozták kellő nyomatékkal az előző szabályok teljes körű felülvizsgálatát. Így állt elő az a helyzet, hogy míg az ideiglenes szakutasítás, a 053/1970. OP parancs hatályon kívül helyezett minden ezt megelőző — országos parancsnoki szinttől lefelé kiadott — rendelkezést, a gyakorlat érvényben tartotta ezeket. A 101/1981. (IK. 2.) IM számú utasítás már csak az ideiglenes szakutasítás hatályon kívül helyezéséről intézkedett.

Az új, korszerű — elsősorban a fogvatartottakra vonatkozó szabályozás — gyakorlati végrehajtására 1983—1984-ben készültek el a belső rendelkezések. Ebben az időszakban párhuzamosan alkalmazta a büntetésvégrehajtás az új jogszabályokat, illetve a hatályon kívül helyezett belső (elsősorban anyagi-pénzügyi jellegű) rendelkezéseket. Ez a kettősség, valamint az utasítások nagy száma az irányításban is zavarokat okozott. Szükségessé vált a rendelkezések újabb, immár a miniszteri szintű szabályozásra is kiterjedő felülvizsgálata.

A felülvizsgálat kiindulópontja 1960. január 1-je lett, amely az új Btk. megjelenése előtti év volt. Az ellenforradalom leverése után az államhatalmi, államigazgatási szervezetet fokozatosan szervezték újjá, s ennek kapcsán átszervezték részben a büntetésvégrehajtást is.

1952. március 1-jétől 1963. november 1-jéig a büntetésvégrehajtási testület a Belügyminisztérium főosztályaként működött. A bv-intézetek központi irányítását a BM Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága látta el, melyen belül 1960-ra kialakultak a szakszolgálati tevékenységek irányítására hivatott osztályok. Így a szabályalkotás szervezeti rendszere nagyjából megfelelt a jelenleginek. A felülvizsgálat záródőpontja 1985. december 31.

Vizsgálatunk a büntetésvégrehajtás munkáját megszabó jogszabályokra (törvényre, törvényerejű rendeletre, minisztertanácsi rendeletre és határozatra, miniszteri rendeletre) terjedt ki. Értelemszerűen nem vettük nyilvántartásba azokat a jogszabályokat, amelyek (pl. az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal elnökének rendelkezései) befolyásolják ugyan a büntetésvégrehajtás egyes területein folyó munkát, de nem érintik átfogóan a bv. alaptevékenységét.

Nyilvántartásunk bizonyos mértékig tehát önkényes. Tartalmaz 11 törvényt, 23 törvényerejű rendeletet, 43 minisztertanácsi rendeletet, 7 minisztertanácsi határozatot és 43 igazságügy-miniszteri rendeletet.

A belső rendelkezések

A jogszabályok gyakorlati végrehajtására 1960 és 1985 között az alábbi — összesen 1961 — belső rendelkezést hozták: 232 igazságügy-miniszteri utasítást, 132 igazságügy-miniszteri parancsot, 482 országos parancsnoki utasítást, 513 országos parancsnoki parancsot, az országos parancsnok általános helyettese által kiadott 256 utasítást, az országos parancsnok helyettese által kiadott 346 utasítást, illetve intézkedést. (A belső rendelkezések száma tartalmazza az időközben hatályon kívül helyezetteket is.)

Érdekes megfigyelni a jogszabályok és a belső rendelkezések arányát. 127 jogszabályra csaknem kétezer belső rendelkezés jut. A vizsgálat során észrevetük, hogy a belső rendelkezések sokszor gyakrabban változtak, mint a kiadásuk alapjául szolgáló jogszabályok. Ez részben öntörvényű belső fejlődésre, részben koordinációs zavarra utalt. A belső rendelkezések időszakokra bontott csoportosításával is jellemezni lehet a büntetésvégrehajtás szabályalkotási mechanizmusát.

Évszámok	IM utasítás	IM parancs	OP utasítás	OP parancs	OPáh utasítás intézkedés	OPh utasítás intézkedés
1960—65	56	75	110	201	60	116
1966—70	31	22	85	139	26	91
1971—75	40	22	97	88	55	62
1976—80	57	9	149	18	41	41
1981—85*	48	4	41	67	41	39

* 1985. június 30-i zárással

A számok rávilágítanak néhány összefüggésre. A belső rendelkezések körül a parancs akkor dominált, amikor a büntetésvégrehajtás a Belügyminisztérium felügyelete alá tartozott. Az átfogó jogi szabályozásokat megelőzően (pl. 1960—1961 között) általában ugrásszerűen megnőtt a belső rendelkezések száma, a szabályozás után pedig (így 1970—1980 között) rendszerint csökkent.

A belső rendelkezések csoportosítása a szabályozás tárgya szerint

Évszámok	A személyi állományra vonatkozó szabályok	A fogvatartottakra vonatkozó szabályok	Anyagi, pénzügyi szabályok
1960—1965	644	345	292
1966—1970	315	107	137
1971—1975	225	80	79
1976—1980	149	66	34
1981—1985	171	38	31

Az adatokból az alábbi tendenciák olvashatók ki. A fogvatartottakra irányuló szabályozás folyamatosan csökken. Egyfelől a korszerű jogi rendelkezések miatt, másfelől ama tény következtében, hogy az elítéltek szabadságjogait 1979 óta csak jogsza-

bályok korlátozhatják. Az anyagi-pénzügyi viszonyokra vonatkozó szabályok alacsony számából arra lehet következtetni, hogy e téren nem gyakori a változás. Am a fenti számok csak a kifejezetten technikai jellegű, anyagi-pénzügyi belső rendelkezéseket (pl. költségvetési-tervezési utasításokat, rovatrendet stb.) tartalmazták.

Noha a személyi állományra, illetőleg a fogvatartottakra irányuló szabályoknak kb. a fele anyagi-pénzügyi jellegű (pl. tartási költség, ruházati-utánpótlási illetmény) mégsem soroltuk be őket az anyagi-pénzügyi szabályozás körébe. A személyi állományra irányuló belső rendelkezések száma gyakran változik, folyamatosan magas szinten mozog. Ez összefügg azzal is, hogy a büntetésvégrehajtás személyi állományának alapvető helyzetét meghatározó, 1966-ban kiadott Szolgálati Szabályzat elavult, s így sok a felesleges részletszabály.

A jogi rendelkezések felülvizsgálatának tapasztalatai

A felülvizsgálat eredményeként 1986. január 1-jétől 530 jogszabály és belső rendelkezés maradt hatályban. Ezek alapján köteles a bv. személyi állománya munkáját végezni. Sok ez, vagy kevés?

Ha a pusztá számot tekintjük, akkor sok. Elsajátítani ezt a szabályanyagot, és a gyakorlati munka során alkalmazni nehéz, de nem lehetetlen. Az államigazgatási (államhatalmi) tevékenységnek a büntetésvégrehajtási munka ma már igen differenciált területe, sokféle társadalmi viszonyt érint (pl. a fegyveres testületi jellegből, a bv-munkáltatásból, a személyi szabadságjogok korlátozásából adódóan), ezért túlszabályozottnak egyértelműen nem minősíthető.

Mindamellet a jogi felülvizsgálat során leszűrhattuk azt az általános tapasztalatot, hogy a hatályban lévő jogszabályok száma szinten tartható, esetleg csökkenthető úgy is, hogy azok minősége közben javul. E tapasztalatok egy része mintegy történeti tanulságként hasznosítható. A legszembetűnőbb az volt, hogy nemcsak a jogi szabályozás zavarai okozhatnak gondot az irányítási tevékenységben, hanem az irányítási munka során jelentkező problémák is visszatükröződnek a jogi szabályozásban.

Példa erre az 1974—1978 közötti időszak, amikor a büntetvégrehajtás vezetéséből hiányzó megfelelő koordinációs készség abban is megmutatkozott, hogy a különböző (országos parancsnoki, országos parancsnokhelyettesi, osztályvezetői) szinteken kiadott, azonos tárgyú belső rendelkezések ellentmondtak egymásnak. Ebben az időszakban szinte minden vezető saját szabályba foglalta elképzeléseit.

A felülvizsgálatból levonható másik fontos tapasztalat az volt, hogy folyamatosan nyomon kell követni a büntetvégrehajtás szabályozási tevékenységét, mert különben rövid idő alatt áttekinthetatlenné válik. Figyelni kell a problémákra utaló jelzésekre, amelyek jelenleg a Szolgálati Szabályzat köré csoportosíthatók. Ahol már szinte áttekinthetetlen a rendelkezések száma. Például a személyi állomány illetményrendszerével kapcsolatban jelenleg három igazságügyi-miniszteri utasítás és kilenc országos parancsnoki intézkedés van hatályban. Ahhoz, hogy a személyi állomány tagjait hivatalos személynek minősíthessük, segítségül kell hívnunk még a Legfelsőbb Bíróság eseti döntését is, holott ez érinti a bv-tesztület tagjainak alapvető jogállását. A belső szabályok számát növeli néhány „hagyományos” büntetvégrehajtási sajátosság. Például

- Az IM ügyeletes tisztí szolgálatának ellátására, az ügyeletes tiszt köteleire sokféle szabály van érvényben. Ám az ügyeletes tiszt beosztás elrendelése nem tekinthető normatív jellegű szabálynak, hiszen címzettje csupán az a személy, akit ügyeletes tisztnek beosztanak, és kötelező ereje mindössze annyi, hogy az ügyeletes tisztí szolgálatot az előírt időpontban lássák el. A bekövetkezett szervezeti módosítás, az ügyeleti alosztály létrejötte megoldotta a szabályozás gondjait is.

- Az ellátási szabályokat a címzettek szűk köre jellemzi. A jelenlegi gyakorlat szerint legtöbbször miniszteri utasítás határozza meg az ellátásra jogosultak körét. Ez teszi a személyi állomány tagját, illetve a fogvatartottat valamilyen juttatásra (egyenruha, munkaruha stb.) jogosulttá. Az ezt követően kiadott rendelkezések már csupán technikai előírások, melyek címzettje — az intézet parancsnokán keresztül — az anyagi-technikai szolgálat illetékes ügyintézője. Az ehhez hasonló, egyszeri intézkedésnek minősülő előírások is növelik a belső rendelkezések számát. Mennyiségüket pedig a túlzott részletességű szabályozás szaporítja, amelyek alapvetően határidőket és lebonyolítási programokat tartalmaznak.

Sok az olyan rendelkezés, amely időszakonként (éves bérfejlesztés, éves termelésérdekeltség, tervezési előírások) visszatér. Ezek az évenként kiadott szabályok gyakorlatilag csak számszerűségükben térnek el egymástól. Helyesebbnek tartanánk, ha az állandó szabályokat szétválasztanánk a módosulóktól. Így elég lenne néha megjelölni azt a személyt, aki az adott évben meghatározza a forintösszegeket.

Sok az olyan belső (pl. a fogvatartottak elhelyezéséről szóló, illetőleg azok tartási költségét megállapító) szabály, mely a gyakori változások miatt nehezen követhető. Az ezekkel kapcsolatos gondok nem a szabályozás minőségével függenek össze, a nehézségek külső tényezőkből adódnak. Az elhelyezéssel kapcsolatos problémák oka a fogvatartottak létszámának növekedése és az elítélt-kategóriák belső arányainak változása. A tartási költség módosulása pedig az árváltozások egyenes következménye. A kiadott szabályok áttekinthetőbbek lennének, ha a szabályozást rugalmasabbá tennék, kevésbé kötnék meg.

A bv-szabályok kiadásának rendje

Eddig áttekintettük a büntetésvégrehajtás szabályozottságának helyzetét, néhány gondolat felvetésével végigkísértük a büntetésvégrehajtási jogszabályok és belső rendelkezések, valamint azok kibocsátási mechanizmusának történeti alakulását. A továbbiakban a jelenleg hatályos rendelkezéseket, illetve a szabályki-bocsátási mechanizmus vizsgálatának eredményeit foglaljuk össze.

A szabályki-bocsátás rendjét a 116/1983. (IK. 12.) IM számú utasítás és a végrehajtásáról szóló 0136/1984. OP számú intézkedés határozza meg. Az utasítás szerint a büntetésvégrehajtás szervezetének, tevékenységének szabályozására az igazságügy-miniszter, az igazságügyi államtitkár, illetőleg a büntetésvégrehajtás országos parancsnoka és helyettesei jogosultak. Ugyanez a személyi kör — kiegészítve esetenként a főosztályvezetőkkel — kapott felhatalmazást jogi irány-mutatás kiadására.

Miniszteri utasítás határozza meg a személyi állomány szolgálati viszonyát érintő legfontosabb területeket, valamint a fogvatartottak jogait, kötelezettségeit alapvetően érintő szabályokat. Tapasztalataink szerint kialakult az igazságügy-miniszteri utasítások szabályozási köre, az utasítások előkészítési rendje megfelelő, érezhető a szabályok stabilitás válsága. A büntetésvégrehajtási testületre vonatkozóan külön rendelkezéseket is tartalmaz az utasítás, amelyek részben a fegyveres testületi jelleg miatt, részben pedig a sajátos büntetésvégrehajtási tevékenység végett szükségesek. Ezek a külön rendelkezések a parancs, az intézkedés és az állásfoglalás.

Parancsban kell meghatározni a büntetésvégrehajtási testület elé tűzött általános érvényű feladatokat és döntéseket, a fegyveres testületi tevékenységgel kapcsolatos kötelezéseket, a fontosabb eseti teendőket és a személyi állományra vonatkozó határozatokat. Jelenleg 47 miniszteri parancs van hatályban. Ezek közül kettőt még a belügyminiszter bocsátott ki. Így az egyetemet, főiskolát végzettek részére a jelvényviselés engedélyezését, valamint a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságának az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alá helyezésével kapcsolatos feladatokat.

Az igazságügy-miniszteri parancsok közül kettő jutalmakról (az Aranytörhöz, illetve a Szolgálati Érdeméremhez járó pénzjutalomról) rendelkezik. Kettő a bv. dolgozóinak halálával kapcsolatos feladatokról szól, három pedig sajátos témakörökben (a személyzeti hatáskörök megosztásában, az irodai rendfokozatú beosztottak átminősítésében, a bv.-testület tagjainak fenyítésével összefüggő kérdésekben) hoz döntést.

A harmincnégy országos parancsnoki parancsból harminc a büntetésvégrehajtás szervezetét (a bv. dolgozók jogosultságait, kötelezettségeit) érinti. Kettő a fogvatartottak jogainak gyakorlásával (pl. a külföldiekkel való kapcsolattartás módjával) foglalkozik, három együttműködést szabályoz, három pedig egyes fegyverek rendszerbe állításáról intézkedik.

Érdekes jelenség, hogy az utasításban megjelölt — általános érvényű feladatokat és döntéseket meghatározó — körre nem tartozik egyetlen parancs sem. Az e formában történő szabályozás nagy része a fegyveres testületi jelleggel, illetőleg személyzeti témával kapcsolatos. Úgy tűnik, később is érvényesül ez a tendencia, hisz az utóbbi két évben kiadott parancsok zöme, 17-ből 16 személyzeti jellegű.

Az *intézkedés* a büntetésvégrehajtási munka legjellemzőbb szabályozási formája. Az utasítás 4. paragrafusa alapján intézkedést kell kiadni:

- a jogszabályokban vagy parancsban meghatározott feladatok végrehajtására,
- az irányítás, vezetés körébe tartozó teendők meghatározására és végrehajtására, végül

— a testület működéséhez szükséges személyi és anyagi feltételek biztosítására.

Intézkedést az országos parancsnok és átruházott jogkörben a helyettesei adhatnak ki. Az intézkedést kiadó személyek ilyen szigorú megkötése elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a kiadott rendelkezések bizonyos egységes elveknek megfeleljenek. E megoldás lehetetlenné teszi, hogy egy-egy szűkebb szakterület érdekei alakítsák ki a szabályozási mechanizmust. Ugyanakkor az így működő szabálykibocsátás elősegíti a vezetői koordinációt, valamint az egységes elvek szerinti irányítást is.

A büntetésvégrehajtást érintő belső szabályozást a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága készíti elő. A miniszteri utasítás vagy ennél magasabb szintű szabályozás esetén érvényesül az IM törvényelőkészítő főosztályának általános koordináló szerepe. A szabályalkotásban való közreműködés elsősorban a tervezetek véleményezésével történik. Ha az utasítás vagy más miniszteri szintű szabály tervezetét egyeztetni kell külső szervekkel, akkor az ezzel kapcsolatos feladatokat a büntetésvégrehajtást érintő ügyekben az Országos Parancsnokság végzi.

A büntetésvégrehajtás belső szabályainak előkészítési rendjét az országos parancsnok intézkedése szabályozza. Ez az intézkedés részletesen taglalja a különböző rendelkezéseket (lásd: parancs, módszertani útmutató, szabályzat stb.!) Köztük a bv-intézetek belső rendelkezéseit is szabályozza. Az intézeti belső szabályozásba az intézet parancsnokának írásos formában megjelenő parancsai, intézkedései tartoznak. Ezek körébe sorolhatók a különböző intézeti (munkavédelmi, tűzvédelmi, szervezeti és működési stb.) szabályzatok is. Ezek elsősorban a magasabb szintű rendelkezések — helyi sajátosságoknak megfelelő — végrehajtásáról (munkavédelem) vagy a magasabb szintű szabály által előírt kötelezettség megvalósításáról (látogatási rend, őrutasítások stb.) szólnak. Szűk körben saját szabályozási tevékenység is előfordul.

Megjelenési formájukat tekintve e szabályok több elnevezés (parancs, intézkedés, szabályzat, működési rend stb.) alatt szerepelnek. Az intézeti belső rendelkezéseket az intézet parancsnoka, illetőleg más erre feljogosított vezető adja ki. A más vezető által kiadott rendelkezést az intézet parancsnokának jóvá kell hagynia. Ugyanilyen belső szabályozási tevékenység jellemzi a büntetésvégrehajtási vállalatokat, melyek számára a büntetésvégrehajtás tevékenységén kívül eső jogszabályok írják elő alapvetően a tennivalókat.

A büntetésvégrehajtási tevékenység központi szabályozása az Országos Parancsnokság feladata. Ebbe a körbe tartoznak a különböző jogszabályok, jogi iránymutatások, a miniszteri utasítás, parancs, az államtitkári parancs, valamint az országos parancsnok és helyettesei által kiadott rendelkezések. A miniszteri utasításnál magasabb szintű jogszabályok előkészítésében a Parancsnokság csupán közreműködik, egyéb esetekben viszont felelőssége teljes körű. Magát a szabályozást (a rendelkezés tervezetét, a Parancsnokság osztályaival történő egyeztetést, a fontosabb célok kialakítását) az illetékes osztály készíti elő.

Az előkészítő osztály és a titkárság jogi és ellenőrzési alosztálya együtt gyűjti be a szakosztályi észrevételeket. Az alosztály feladata, hogy ellenőrizze és adott esetben számon kérje az előkészítés szabályosságát, az egyeztetések megtörténtét. Azután jogi szempontból véleményezi a tervezetet, és benyújtja az illetékes büntetésvégrehajtási vezetőnek aláírásra. Ennek megtörténte után az alosztály gondoskodik a rendelkezés megfelelő formában történő közzétételéről.

A szabályozási tevékenység döntő szakasza a koordináció. A központi szabályozás ugyan nem tűzheti ki célul, hogy a bv. szabályozási rendszere szűk, szakterületi érdekeknek feleljen csupán meg. Ellenkezőleg, az esetleges érdekelentéteket minél szélesebb körben ütköztetni kell, hisz aláírás után mindez nem

lehetséges. Tehát az a jó módszer, ha a belső szabályok előkészítésében valamennyi szakosztály aktívan részt vesz, és az intézetben dolgozó szakemberek előzetesen kifejtik észrevételeiket. Erre a kívánatos megoldásra több példa is akadt az utóbbi időben.

A szabálykibocsátás mechanizmusa a bv. intézeteken, vállalatokon belül természetesen jóval egyszerűbb. Itt nem kell külön szakapparátust kialakítani, de azért a szakszolgálati egyeztetés intézetben belül ugyanolyan fontos, mint a központi szabályozás során. Ezt a feladatot az intézet parancsnoka által megbízott személyre vagy munkacsoportra kell bízni.

Ami a belső szabályozást illeti, az is fontos kérdés, hogy a kiadott rendelkezések mennyire ismerhetők meg, hogy a hatályos szabályozási anyaghoz milyen széles körben férhetnek hozzá az emberek. 1982-től komoly előrelépések történtek a fent említett területen. A Bv. Melléklet megjelenésétől kezdve a büntetés-végrehajtás valamennyi dolgozója megismerheti a belső rendelkezéseket. Amennyiben a szabályt tartalma miatt nem lehet közzétenni, mert pl. titkos, a szám szerinti jelölés lehetővé teszi, hogy az érdeklődők az intézetben belül könnyen kikeressék. Mindez garanciát jelent a hatályos joganyag figyelemmel kísérésére és visszamenőleges keresésére is.

A jogszabályok felülvizsgálatának eredményeképpen kialakult egy új szabályozási mechanizmus, amely már megfelelő szervezeti feltételrendszert biztosított a hatályos joganyag figyelemmel kísérésére, naprakész állapotban tartására. Az új szabályozás erre vonatkozóan részletes feladatokat ír elő. Ezek az intézkedésekből megismerhetők. Noha az intézkedés fontos koordinatív feladatokkal ruházta fel a jogi és ellenőrzési alosztályt, a titkárság felelőssége e téren sem kizárólagos. Elképzelhetetlen, hogy az évente megjelenő mintegy 45-50 szabály hatályosulását egy 3-4 főből álló apparátus maradéktalanul ellenőrizni tudja.

Az intézkedés fontos rendelkezése a jogszabályok felülvizsgálatának előírása, melyet két évenként kötelező jelleggel el kell végezni. Vagyis össze kell vetni a jogszabályok célkitűzéseinek megvalósulását a tényleges helyzettel, s ha úgy adódik, akkor fel kell tárni a korrekcióra készítő okokat, esetleg kezdeményezni kell a szabályozás módosítását, illetőleg hatályon kívül helyezését. Bár erre az utóbbi egy-két évben az előkészítő munka javulása miatt nem volt szükség.

A büntetés-végrehajtás hatályos szabályai

A felülvizsgálat lezárása (1985. december 31-e) után 410 belső rendelkezés maradt hatályban, és 116 IM utasításnál magasabb szintű jogszabály került nyilvántartásba. Mi jellemzi e viszonylag nagy számú rendelkezéseket?

Jelenleg a fogvatartottak jogairól, kötelességeiről, a rájuk vonatkozó büntetések végrehajtásáról 11 miniszteri utasítás, 3 országos parancsnoki parancs, 24 intézkedés, 6 általános helyettesi, 17 helyettesi intézkedés szól. Ezek döntő részét 1979 után adták ki, ezért korszerűek és viszonylag stabilak. Kivéve a fogvatartottak anyagi-technikai ellátására és tartási költségeinek megállapítására vonatkozó szabályokat, melyek — mint említettük — gyakran változnak.

Igen nagyszámú a személyi állomány jogait és kötelességeit szabályozó belső rendelkezés is. 60 miniszteri utasítás, 8 IM parancs, 35 országos parancsnoki parancs, 79 országos parancsnoki intézkedés, 9 általános helyettesi és 58 helyettesi intézkedés, utasítás született az elmúlt években. Ennek egyik oka az, hogy idejétmúlt a büntetés-végrehajtás munkaköri és szervezeti tagozódására, a feladatok megosztására vonatkozó rendelkezések többsége, s mivel a szabályozás nincs összhangban a büntetés-végrehajtás működő szervezetével, egyre gyakrabban merül fel módosításának igénye.

A felülvizsgálat eredményeként könyvelhető el, hogy jelentősen, kb. 30%-kal csökkent a büntetésvégrehajtás tevékenységére vonatkozó szabályok száma. Áttekinthetőbb lett a belső szabályozás, világosabb a szabálykibocsátás mechanizmusa. Az eredmények továbbfejlesztését a jogszabályi nyilvántartás számítógépes megvalósításától várjuk, ami már nem csupán elméleti elképzelés, hanem napi szinten jelentkező operatív feladat. A kialakítás előkészítő munkái befejeződtek, most már a rendszer működtetése a cél.

A szabályozás problémái és megoldási lehetőségei

A jövőben nagyobb figyelmet kell fordítani a szabályozás előkészítésére. Az új szabályozás kiadásakor teljes egészében felül kell vizsgálni és le kell egyszerűsíteni az előző szabályozási rendszert. Pozitív példa erre a ruházati ellátás szabályainak áttekinthetőbbé válása, s az e téren hatályban lévő rendelkezések számának csökkenése.

Tapasztalataink azt mutatják, hogy a büntetésvégrehajtás belső szabályozási mechanizmusa indokolatlanul lassan követi a külső, magasabb szintű jogszabályok változásait. Gyakran késik — esetenként el is marad — egy-egy magasabb szintű jogszabály végrehajtási intézkedése. Ilyen volt pl. az orvosok, egészségügyi dolgozók etikai-egyetemes szabályozata, a személyi állomány egészségügyi ellátásának, valamint a bv-vállalatokat érintő újítási feladatoknak a szabályozása. Ugyanakkor előfordult az is, hogy nem a külső szabályok lassú követéséből adódott a probléma, hanem saját belső szabályaink aktualizálásának elmaradásából. Erre példa az elítéltek külföldi hozzátartozókkal való kapcsolattartása, a bv-dolgozó fényképezésének, az intézetek látogatásának szabályozása.

Milyen módszerekkel lehet ezen változtatni? Elsődlegesen a külső jogszabályok, illetve a belső rendelkezések folyamatos szemmel tartásával. Olyan megfigyelő rendszert kell kialakítani, mely lehetővé teszi az azonnali reagálást. Az Országos Parancsnokság szakosztályainak feladata ezt megoldani, de a titkárság jogi és ellenőrzési alosztályának is nagyobb szerepet kell vállalnia a figyelem felkeltésében. Mindehhez már kialakultak az alapvető feltételek.

A büntetésvégrehajtási szabályozás tipikus hibája — különösen az utóbbi években —, hogy az előkészítés folyamán általában nem történik meg a bevezető rendelkezés gazdasági összefüggéseinek, pénzügyi vonzatának vizsgálata. Ez egy-egy konkrét esetben annyit jelent, hogy a rendelkezés kiadása után, nagy nehézségek árán kell gondoskodni a terven felüli kiadás anyagi fedezetéről. Ezt a költségvetési keret szűkülése közepette egyre nehezebb megoldani, de ellent is mond az ésszerű, tervszerű gazdálkodás követelményeinek.

A szabályozás javítására a közzétételnél is van mód. Ez idő tájt a Bv. Melléklet csupán visszamenőleg tájékoztatja a személyi állományt az új belső szabályokról. Ennek két oka van: szinte mindig az utolsó pillanatra marad a belső szabályok kiadása, és a nyomdai átfutási idő hosszúsága is kiküszöbölhetetlen tényező. Így azonban a büntetésvégrehajtás dolgozói nem tudnak idejekorán megismerkedni egy-egy új rendelkezéssel, nem tudják azokat rögtön alkalmazni.

Fontos, elsősorban jogi-technikai feladat a szabályozási rendszer szerkezetének vizsgálata. Egységes szerkezetbe foglalással egyszerűsíthető lenne a szabályozás, ezzel a gyakran változó rendelkezések alkalmazhatóságán is javítani lehetne. A bv. személyi állományának illetményével, a pótlékokkal jelenleg 21 belső rendelkezés foglalkozik, ebből 13 miniszteri utasítás. A ruházati ellátással kapcsolatos tennivalókat 13 belső rendelkezés szabályozza, ebből 3 miniszteri utasítás. Nyilvánvaló, hogy ezek egységesebb elvek szerinti összefoglalása, úgy-

mond megszerkesztése nagyban elősegítené nemcsak a szabályok számának csökkenését, hanem áttekinthetőségét is.

Vannak olyan szabályok, amelyeknél a megjelenés ténye vagy a módosítás szükségessége nem függ a büntetésvégrehajtástól. Ide elsősorban a pénzügyi normatívákkal kapcsolatos mennyiségi szabályok (pl. tartási költség, béremlés, anyagi érdekelttség) tartoznak. Ezekben az esetekben külső körülmények szabják meg a módosítást, tehát csak követésre van lehetőségünk.

A felülvizsgálat után se tudunk egyértelmű választ adni a kérdésre, hogy a hatályban maradt jogszabályok, belső rendelkezések száma sok-e vagy kevés. A gyakorlat, úgy tűnik, törekszik a belső rendelkezések számának csökkentésére. 1986-ban feleannyi szabálytadtunk ki, mint a megelőző években. Rendezettebbé vált a szabályozási tevékenység, megteremtődtek a feltételei annak, hogy a jogszabályok felülvizsgálata, illetve folyamatos ellenőrzése biztosítható legyen.

A következő lépcsőben az érvényben lévő joganyag mélyebb elemzése szükséges. Meg kell szüntetni a belső rendelkezéseknél időnként észlelhető átfedéseket, jogi-technikai-szerkesztési módszerekkel pedig fel kell társni a szabályozatlan területeket. A jogalkalmazás színvonalának emelése érdekében, a jogalkalmazók jogismeretének fejlesztése terén is komoly feladatok várnak még ránk.

Az elmúlt évtizedekben a büntetésvégrehajtás vezetése nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a gyakorlati szakemberek megismerjék a munkájukat, személyüket érintő jogszabályokat, ezzel is segítve a végrehajtás törvényességét. Az Igazságügyi Közlöny Bv. Mellékletének rendszeres megjelentetése 1982-től, a Büntetésvégrehajtási Jogszabályok Gyűjteményének kiadása és több belső kiadvány terjesztése mind-mind e célt szolgálja.

Bár a büntetésvégrehajtás vezetése oly időszakban biztosított erre nem kevés anyagi fedezetet, amikor költségvetési lehetőségei jócskán beszűkültek, a bv. dolgozók jogismerete érdemben, a fent említett befektetéssel azonos mértékben sajnos nem nőtt. Külön felmérést ugyan nem készítettünk erre vonatkozóan, de a továbbképzések során, meg a mindennapi gyakorlati munka kapcsán permanensen ezt tapasztaljuk.

A jogi szabályozás szerepe a jövőben nőni fog. A jobb, minőségibb munka világos közérthető szabályokat, centralizált szabálykibocsátási rendszert, és a jelenleginél magasabb színvonalú jogismeretet feltételez.

Dr. Mészáros József—dr. Sereg Pál

Adalékok a homoszexualitás problémájához

A homoszexualitás fogalmának meghatározása és okainak megértése nem kis feladat elé állítja azokat, akik ezzel a témával szeretnének foglalkozni. A rá vonatkozó irodalom szinte áttekinthetetlen és meglehetősen ellentmondásos. A problémák már a definícióknál kezdődnek. Többen körülírják a homoszexualitás fogalmát, így Allen, Kinsey és West.

Háromféle homoszexualitást különböztet meg például West. *Nyílt* homoszexuálisoknak nevezi azokat, akik ugyanazon nemű személlyel kölcsönös szexuális kapcsolatba lépnek. *Exkluzív* homoszexuálisoknak tartja azokat az embereket, akikből hiányzik vagy akikben igen csekély az ellenkező nem tagjai iránti erotikus érdeklődés. *Fakultatív* homoszexuálisok pedig azok, akik csak akkor lesznek homoszexuálisan aktívak, ha nem áll módjukban az ellenkező nem tagjaival érintkezni, illetőleg meg vannak fosztva azok társaságától. Az olyan személy, aki mindkét nem tagjaival erotikus kielégüléshez tud jutni: biszexuálisnak nevezendő.

Több pszichiáternek az a meggyőződése, hogy a férfi homoszexuálisokat két ellentétes kategóriába, az aktívba és a passzívba lehet sorolni. Az aktív típus erőszakos és férfias a szeretkezésben, míg a passzív típus szolid, félénk, engedékeny és kedveli, ha „ráhajtanak”. Annak a homoszexuális férfinak, akinek túlnyomóan passzív szexuális szokásai vannak, nincs szükségszerűen nőies viselkedése vagy nőies testalkata. Az aktív vagy passzív szerepet sokan aszerint veszik fel, ahogyan azt a helyzet megkívánja.

Homoszexualitás és társadalom

A köztudat a homoszexuálisokat degenerált személyeknek, ifjúságra veszélyes csábítóknak, morális páriáknak, jobb esetben betegeknek tartja. Olyanoknak, akik belső elválasztású mirigyek megbetegedésében vagy pszichológiai rendellenességben szenvednek.

A homoszexualitás ezzel szemben olyan régi, mint az emberiség. Éppúgy előfordul a fejlett civilizációkban, mint a primitív társadalmakban. A homoszexuális szokások a föld nagy területein honosak, beleértve a Földközi-tenger vidékét, a Kelet nagy részét, különösen Indiát, Kínát, Japánt és a csendes-óceáni szigeteket.

A klasszikus Görögországban a homoszexualitás társadalmilag is elismert. Az ifjú iránti vonzódás a normális férfi elfogadott szerelme, akinek egyébként kötelessége jó példát mutatni. A görögök számára a homoszexualitás nemes szenvedély, gondoljunk Platónra és Szapphóra! Az ókori legendák mind ezt tanúsítják, akár a görög civilizáció aranykorát, akár a hanyatlás idejét idézik fel.

Az antropológiai irodalmat áttekintve több szerző úgy látja, hogy a primitív társadalom 64%-a normálisnak tekinti és elfogadja a homoszexuális aktivitás valamilyen formáját. Egy kis észak-afrikai törzs, a Siwans például minden férfi és fiú tagjától elvárja, hogy valamilyen homoszexuális aktivitásban részt vegyen. Furcsállták, ha valaki vonakodott. A Kiwai törzs úgy vélte, hogy a homoszexuális szodomiától erőssé válnak a férfiak.

Néhány törzs a homoszexualitás gyakorlásához intézményes kereteket biztosított. Az ausztráliai randáknál pl. a fiataloknak nősülés előtt keresztül kellett menniük egy homoszexuális házasságon. Más törzseknél a homoszexualitás összefonódott a sámánizmussal, és így társadalmi presztízsrre is szert tett.

Voltak olyan társadalmak is, melyek súlyosan elítélték és büntették a homoszexualitást, Lót ótestamentumi története is erre utal. Lót éjszakai vendégeit, az angyalokat nem adta ki Szodoma férfiainak, cserébe inkább felajánlotta nekik két szűz lányát. Ezért az Úr vaksággal büntette Szodoma erőszakos férfijait, a városra pedig kénköves esőt bocsátott. Ezt a hozzáállást a kereszténység is átvette. A középkori Angliában például az egyházi bíróságok elevenen eltemették vagy megégettették a homoszexuálisokat.

Jogi vonatkozások

A XVIII. század közepén még máglyán égették Párizsban a homoszexuálisokat. Az 1789-es francia forradalommal kezdődött a változás. Voltaire és Montesquieu hatására a büntető törvénykönyvet a nyilvánvalóan káros cselekményekre — így az erőszakos nemi közösülésre és gyermekek megbecstelenítésére — korlátozták. A homoszexualitás kérdéseit az 1818-as Napóleoni Törvénykönyv már az egyes állampolgárok lelkiismeretére bízta.

Az USA-ban a szexuális aktivitás bizonyos formáit büntették, tekintet nélkül arra, hogy homo- vagy heteroszexuálisok követték-e el. 1962-ig minden abnormalis szexuális cselekedetet igen szigorúan megtoroltak, az elítélt 5, 10, 20 évi fogházat is kaphatott. Nevada államban pedig életfogytiglan bezárták.

Angliában a Lordok Háza 1954-ben foglalkozott a homoszexualitás kérdéseivel. A bizottság azt javasolta, hogy az olyan szexuális viselkedés, amely két felnőtt magánéletében megy végbe, a továbbiakban ne tartozzék a törvény hatáskörébe.

A homoszexualitást mint alaptényállást önmagában az európai államok közül nem bünteti: Franciaország, Belgium, Hollandia, Dánia, Svédország, Spanyolország, Portugália, Görögország, Svájc, Anglia, Lengyelország, Csehszlovákia, NDK és Magyarország. Latin-Amerikában nem bünteti Argentína, Brazília, Mexikó. A minősített eseteket, mint pl. a közbotrányokozást, a fiatalkorúak elcsábítását stb. viszont szankcionálják.

Velük szemben Norvégia, Finnország, NSZK, az Ír Köztársaság, Ausztrália, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia, Kolumbia, Ecuador, Szíria, Libanon már az alaptényállást is bünteti. A belga, olasz, török és japán büntető törvénykönyv pedig nem tér ki a homoszexualitás kérdésére.

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegeti a homoszexualitás minősített eseteit. Súlyosbító körülménynek számít, ha a sértett az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt áll. A bűncselekményt ilyen esetben két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel bünteti a törvény.

A 9. nemzetközi büntetőjogi kongresszuson — amelyen 50 ország jogi képviselője vett részt — elvetették a nem minősített homoszexuális cselekedet büntetőségét. Azóta semmi olyan figyelemre méltó esemény nem történt, aminek következtében vissza kellett volna térni a homoszexualitás büntetéséhez.

Kallman ikerkutatásait gyakran idézik azok, akik a homoszexualitást genetikus okokkal magyarázzák. Kallman 40 egypetéjű és 45 kétetéjű ikerpárt vizsgált meg. Úgy találta, hogy az egypetéjűek 100%-os, a kétetéjűek 15%-os egybeesést mutatnak a homoszexualitás tekintetében. Mivel nem vette figyelembe, hogy az ikrek együtt nevelkedtek-e vagy külön, adatait nem sikerült megerősíteni.

Népszerű az a megállapítás, hogy a homoszexualitásnak endokrin háttere van. Glass és Johnson endrogén hormonok adagolásával akarták a homoszexuálisokat heteroszexuálisokká változtatni. A kísérlet eredményeként növekedett ugyan a kezelték szexuális készletésének intenzitása, de azok irányát nem változtatta meg a hormonkezelés. A heteroszexuális nők nem váltak lesbikussá, amikor megemelkedett szervezetükben az endrogén hormonok mennyisége. Elmélyült a hangjuk, visszafejlődtek a melleik, de nem szóltak homoerotikus vágyakról.

Dörner szerint a nemiség központja a hipotalamuszban van. Elméletét állatkísérletekkel próbálta bizonyítani. Hormonkészítményeket juttatott a magzati korban lévő állat agyvelejébe, s azt találta, hogy az adagolt hormon fajtájától és mennyiségétől függően különbözött a felnőtt állat nemi viselkedése. Kolodny és munkatársai a vérplazmában mérték a férfi nemi hormon szintjét, és hasonló eredményre jutottak.

Lélektani teóriák

Homoszexualitás-elméletében Freud a biológiai és pszichológia tényezőket egyaránt figyelembe vette. Egyik hipotézise az volt, hogy az embernek genetikusan determinált hajlamai vannak az aktivitás, azaz a masculinitás és a passzivitás, azaz a feminitás iránt. A gyermek azzal a nemmel fog azonosulni, amely tendencia alkatában túlsúlyban van. Másik hipotézise a biszexualitás általánosságából indult ki. Úgy vélte, hogy a szexuális indíttatás nem jellemzi sem a kielégülést okozó tárgy nemét, sem fajtáját. A szexuális készletés homoszexuális vagy heteroszexuális irányba csak később terelődik.

Az Ödipusz-konfliktus Freud szerint az egyén szexuális fejlődésének kiemelkedő jelentőségű tényezője, megoldásától függ a szexuális prevencia iránya. Négyéves kora körül a gyermek felfigyel anyja és apja nemi különbözőségére. A fiú szeretné anyja érzelmeiben elfoglalni apja helyét. Vágyai nem juthatnak kielégüléshez, mert megghiúsítja az apariválistól való félelem. Ha a fiú ezt a konfliktust nem képes megoldani — ha nem tudja anyja iránti vágyát elnyomni, ha nem tud azonosulni apjával —, akkor szorongásában kerülni kezd minden heteroszexuális kontaktust. Ha felnőttként heteroszexuális kapcsolatot kísérel meg, felébrednek gyermekkori szorongásai, ugyanakkor a homoszexuális érintkezés megkíméli ettől.

McCord számos figyelemre méltó vizsgálatot végzett azzal kapcsolatban, hogy miképp sajátítja el a gyermek nemi szerepét. Megállapítja, hogy a szülők szerepe meghatározó a homoszexualitáshoz vezető úton. Négy fontos tényezőt említ: a szülők félelmét a sexualitástól, a szülők büntetési hajlamát, a gyermek kigúnyolását, valamint a szociális (étkezési, szobatisztasági) szokások elhanyagolását. A fiúkban mindezek nőies viselkedésmódokat erősítenek fel.

Tiller szerint az apa távolléte szintén hozzájárulhat a fiúgyermek szexuális életének eltorzulásához. Következtetéseit dán tengerészcsaládok vizsgálatából vontta le. A gyermeküket tartósan egyedül nevelő anyák túlzottan óvták fiaikat. Ennek következményeképp a fiúk egy része homoszexuális lett, más részük pedig hipermaszkulin személyiséggé vált.

A szerző szerint a homoszexualitás kialakulásához vezet az emlősöknek az a fiziológiai sajátossága, hogy bármiféle mennyiségileg elegendő ingerre válaszolnak. Az a véletlen, ami egy egyént azonos nemű személlyel való szexuális tapasztalathoz vezet, egyidejűleg az ilyen tapasztalatok reflexszé válásának is oka lesz. Végül, de nem utolsósorban meghatározzák a homoszexualitáshoz való viszonyt a társadalmi normák is.

Homoszexualitás a börtönben

Magyarországon a börtönben lévő elítéltek által elkövetett fegyelmi vétségnek mindössze 0,5-0,6%-a homoszexuális vétség. Ezek a számok olyan alacsonyok, mondhatnánk elenyészőek, hogy a kérdéssel nem érdemes foglalkozni. A valóságban azonban jóval több fegyelmi vétséget követnek el az elítéltek (áll ez különösen a börtönben elkövetett homoszexuális cselekményekre), mint amennyit a személyzet felfedez. Az Országos Parancsnokság nevelési osztálya által összesített fegyelmi statisztikák alapján a visszaeső férfiak 25-30%-ánál, valamint a nők 70-90%-ánál tapasztalható homoszexuális aktivitás. A probléma tehát mégis súlyos, mert ténylegesen az elítéltek nagy számát érinti.

A magam részéről arra a kérdésre szerettem volna választ kapni, hogy milyen személyiségen belüli, illetőleg kívüli tényezők játszanak szerepet a homoszexuális magatartás létrejöttében, és hogy van-e különbség a férfi és a női homoszexualitás között. A fenti kérdések megválaszolása érdekében két módszerrel (irat tanulmányozással és ún. BSRI-tesztel) vizsgáltam. Az iratok tanulmányozása során átnéztem az intézeti anyagokat, valamint a bíróság által hozott ítéleteket. Az 1974-ben S. Ben amerikai pszichológus által kidolgozott BSRI-tesztet pedig az alábbi módon használtam fel. (A tesztet dr. Boros János adaptálta a magyar viszonyokra, magyar standardja ugyanis nem létezett.)

A teszt 60 személyi tulajdonságot foglal magába. Az első 20 férfias, a második 20 nőies, a harmadik 20 pedig olyan semleges tulajdonságokat tartalmaz, amely lehetővé teszi a szociális kívánalmaknak megfelelő viselkedésmódot. Én a homoszexuális és a nem homoszexuális bűnelkövető csoport eltéréseit értelmeztem. A vizsgálati csoportok 20-20 főből álltak. Az egyik (alap) csoportban 20 homoszexuális, a másik (kontroll) csoportban pedig 20 nem homoszexuális fogvatartott volt.

A vizsgálat eredménye megállapította, hogy a női homoszexuális fiatalok alapvetően foglalkozásnélküliek, bár befejezték a nyolc általánost. Túlnyomórészt emberölésért vannak elítélve, nagy részük másodszor van bv-intézetben, és hosszú ideje tölti szabadságvesztés-büntetését. A nem homoszexuális csoport tagjai kicsit idősebbek, noha ugyanúgy nyolc általánost végeztek, zömmel szakmunkások, tulajdon elleni bűncselekményért vannak elítélve, főként elsőbűntényesek, és büntetésüket rövid ideje töltik a bv-intézetben.

A férfi homoszexuálisok fiatal életkorúak, 8 általánost végzett segéd- és be-tanított munkások. Egy részük tulajdon elleni, más részük erőszakos bűncselekményekért van elítélve — közepesnél hosszabb büntetési időre. A nem homoszexuális férfiak valamivel idősebbek, zömmel 8 osztályt végeztek, szakmunkások, fele-fele arányban követtek el erőszakos, illetve tulajdon elleni cselekményeket, többszörös visszaesők — átlagosnál hosszabb büntetési idővel.

A BSRI-teszt a férfiak esetében azt mutatta, hogy a nem homoszexuális csoport a férfiasság, a nőiesség és a szociális kívánalom skáláján is magasabb pontszámot ért el, mint a homoszexuális. Mivel a két csoport tagjai kriminológiai sajátosságait tekintve nem különböztek egymástól, ezért ezek a tényezők a pszichológiai tesztek eredményeinek különbözőségében nem játszottak szerepet.

Vagyis nem arról van szó, hogy a homoszexuálisok kevésbé férfiasak és inkább nőiesek, mint a nem homoszexuálisok, hisz a kontrollcsoport — ha kismértékben is — férfiasabb és nőiesebb, mint az alaps csoport.

A szociális kívánalom skála szintén a kontrollcsoport javára tér el. Ez azt jelenti, hogy a homoszexuális személyek nem férfiatlan, illetőleg nőies tulajdonságaik miatt folytatnak homoszexuális tevékenységet a börtönben, hanem azért, mert tulajdonságaik kevésbé felelnek meg a szociális kívánalmaknak. Hajlanak a szabálytalan viselkedésre, hajlanak arra, hogy a szexuális depriváció problémáját a társadalmi és börtönnormák tilalma ellenére rendellenes módon, homoszexuális tevékenységgel oldják meg.

A nők átlagainak összehasonlítása a férfiakétól eltérő eredményt hozott. A homoszexuális csoport magasabb pontszámot ért el a férfiaság, mint a nőieség skáláján. A női homoszexuális személyek férfiasabb tulajdonságúnak vallották magukat, mint a kontrollcsoport tagjai. Ennek oka az, hogy közöttük kétszer annyi az erőszakos bűnöző, kétszer annyi az életellenes bűncselekményt elkövető, mint a nem homoszexuálisok között. De ezek az elítéltek erőszakosságuk miatt mutatnak inkább férfias, mint nőies tulajdonságokat.

Összefoglalva: a kinti és a benti homoszexualitás között abban látom a különbséget, hogy a börtönélet során minden elítéltnak szembe kell néznie a *heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztottság* problémájával. Míg a szabad életben — egyes extrém helyzetektől eltekintve — úgyszólván korlátlan lehetőség van a heteroszexuális kapcsolatok létesítésére, addig a bv-intézetekben élő elítélteknek át kell élniük a szexuális depriváció kellemetlen, kínzó érzését. Ennek csökkentésére különféle technikák vannak, pl. elfojtás, önkielégítés, ez azonban nem mindenki számára megfelelő megoldás, és így a probléma újratermelődik.

A homoszexuális csábítás, a homoszexuális viselkedési minta — különösen a fiataloknál és a hosszabb időre elítélteknél — elfogadható alternatívát jelent a depriváció csökkentésére, különösen ott, ahol ezt a börtönnorma nem itéli el, pl. a férfi visszaesőknél a férfi szerepet játszóknál és a női börtönben.

A másik jelentős különbség a kinti és a benti homoszexualitás között az *erőszakhoz való viszonyban* rejlik. Míg a szabad életben alig hallani homoszexuális erőszakról, addig ez a bv-intézetekben mindennapos jelenség. A börtönnormák gyakorta lehetővé teszik, hogy az erősebb elítélt nemcsak anyagilag, hanem szexuálisan is kizsákmányolja a nála gyengébb társát. Az erőszakkal kikényszerített homoszexuális kapcsolat szenvedő alanya megvetés tárgya lesz, az agresszor pedig bizonyos fokú megbecsülést élvez.

A férfi és a női homoszexualitás két szempontból tér el egymástól. A férfiaknál a homoszexuális viselkedés elsősorban a szexuális depriváció okozta feszültség csökkentésére irányul, a nőknél sokkal inkább érzelmi okokból jön létre. Náluk a homoszexuális aktivitást a valakihez való tartozás igénye motiválja alapvetően. A férfiak a kapcsolat kezdetekor, a startnál alkalmaznak erőszakot, a nők viszont szinte sosem folyamodnak erőszakos megoldáshoz a viszony kialakításakor, inkább udvarolnak. Ám ha partnerük hűtlen lesz, vagy ha el akarja őket hagyni, akkor agresszív megoldásokat találnak ki a kapcsolat visszaállítása érdekében.

A férfi és női pszichés tényezők különbségét a BSRI-teszt eredményei is igazolták. Ezekből kiderült, hogy a férfiaknál nem a nőies tulajdonságok túlsúlya okozza a homoszexuális viselkedést, hanem inkább a szociális elvárásoknak, normáknak megfelelő tulajdonságok csökkent volta. Ezzel szemben a női homoszexuálisok között a kevésbé nőies, úgynevezett maskulin tulajdonságok dominálnak. Sok volt közöttük az erőszakos bűnöző, és az átlagosnál erősebb volt náluk a normakövető viselkedésre való késztetés. Miután a börtönnorma a nők esetében megengedi a homoszexualitást, a nők normakövető hajlama is erősíti a ho-

moszexuális aktivitást. De mivel a női homoszexualitás érzelmi telítettségű, a börtönnorma megengedő jellege indokolt.

Rövid értekezéssel, remélem, hozzájárultam a börtönben kialakuló homoszexualitás okainak feltárásához. Jó lenne, ha a jövőben több szakember foglalkozna e jelenség mélyebb vizsgálatával. Véleményem szerint a bv-intézetekben dolgozó orvosok, pszichológusok, pedagógusok egybehangolt, alapos — külön erre a célra kidolgozott tervek szerinti — csoportmunkájával lényegesen csökkenteni lehetne a homoszexuális elítéltek számát. Ez lehetővé tenné a fogvatartottak szabadulás utáni könnyebb beilleszkedését is a társadalomba.

Szalma Eszter

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Kriminológiai Társaság az alapokmányában rögzítetteknek megfelelően pályázatot ír ki a kriminológia és a büntetőpolitika legaktuálisabb kérdéseinek megválaszolására.

A pályázat *témái* a következők:

— A kriminológia magyarországi fejlődése tudomány- és intézménytörténeti megközelítésben.

— A rablás és a kifosztás kriminológiai kérdései.

— A büntetőeljárás egyes szakaszainak — a nyomozástól az utógondozásig — egybehangolása, hatásai egységesítésének lehetőségei.

— Az öngyilkosság és a kriminalitás összefüggései adott közigazgatási vagy regionális egységben.

— A kábítószerekkel való visszaélés kriminológiai problémái.

A pályázás *feltételei*:

1. A pályázaton bárki részt vehet (egyes személyek és alkotó közösségek).

2. A pályázat jelíges. Névét és címet zárt borítékban kell mellékelni.

3. A pályázat minimális terjedelme 2 szerzői ív, maximális terjedelem 3 szerzői ív (44—66 oldal).

4. Pályázni csak olyan művel lehet, amelyet szerzője eddig nem publikált, és máshova pályázatként nem nyújtott be.

5. A pályaművek beküldési határideje: **1987. október 30.**

Eredményhirdetés a társaság 1988. évi beszámoló közgyűlésén.

6. A pályaműveket egy példányban a következő címre kell eljuttatni:

Magyar Kriminológiai Társaság Titkársága

1053 Budapest, Egyetem tér 1—3.

7. A szerzőt a pályázatok értékelése után megilleti a publikálás joga.

Pályadíjak: I. díj 10 000,— Ft

II. díj 7 000,— Ft

III. díj 5 000,— Ft

Határidő után érkezett, továbbá az előírásoktól eltérő formában benyújtott pályázatokat nem vesszük figyelembe.

Budapest, 1987. február

**Magyar Kriminológiai Társaság
Igazgató Tanácsa**

| A magyar börtönügy históriája

„Ha valaki pénteki napon, melyet az egész kereszténységben megtartanak, húst eszik, egy hétig börtöljön bezárva” — írja első törvényalkotónk, Szent István második dekrétumának 10. és 11. fejezetében. Hasonlóképpen rendeli büntetni a kántornapi börtöt megszegőit is. Glázer István a következőképp kommentálta államalapítónk ezen intézkedéseit: „... a börtölnél volt a hangsúly, és a szabadság korlátozása csak a börtölnélre vonatkozó rendelkezés betartását biztosította” (1975). Ugyanezt állapította meg Lukács Tibor is, bár finomított a szövegezésen: „Ez a rendelkezés azonban a börtölnélre és nem az elzárásra helyezte a súlyt” (1979). Ha összevetettük volna a 10. és 11. fejezet rendelkezéseit István egyéb büntető rendelkezéseivel, nem fogalmaztak volna ilyen kategorikusan. Két vonatkozásban is megkérdőjelezzük állításukat a hasonló intézkedések.

Egyfelől a börtölnél mellett — e két törvényhelyen túl — egyetlenegyszer sem jelenik meg a bezárás mint kísérő intézkedés, pedig az emberölés esetében indokoltabb volna a büntetés elzárással való biztosítása. Másfelől első királyunk dekrétumaiban a börtölnél rendre mellékbüntetésként szerepel, utalva a jog vallásietikai meghatározottságára.

Megmagyarázhatatlan, miért tenné itt, ebben az esetben főbüntetéssé a börtönt István, az éhezésnél jóval súlyosabb szabadságfosztással szemben. Nézetünk szerint az elzárás a főbüntetés, a börtöt pedig mellékbüntetés; a börtölnél súlyosított börtönbüntetés korai csirájaként. Fölcillan ezen intézményben a szabadságvesztés-büntetés végrehajtási szokásainak egyik gyökere is, jelesül a vallásos magányba szállást előidéző cellabüntetés is.

A kor a szabadságtól való megfosztást igen súlyosan értékeli. A társadalom jelentős része még nem süllyedt szolgál- vagy jobbágysorba, a törvény is, a nemzetségek is foggal-körömmel védték a szabad állapotot. Nem is bukkan föl István dekrétumaiban másutt a szabadság elzárással történő csorbitása. Súlyosabb esetekben viszont — éppen a büntetés keménységét hangsúlyozandó — intézményes elemmé vált a szabadságvesztés. Így például a második dekrétum 27. fejezete elrendeli: „ha szabad ember másnak szolgálóleányát választja házasársul . . . örök szolgaságra vettessék”.

Hogy érzékelhetőbbé váljék a büntetés súlya, földidőnk még néhány szolgálattal büntetendő cselekményt. Ha valaki eltagadta az egyháznak járó tizedet, szolgálta lett. A megvakított tolvaj tíz éven felüli gyermekeit szintén szolgasorossal büntették (László I. 12, 40.) A szolgálóleánnyal paráználkodó szabad férfit (István II. 26.), a tolvajló hajadon leányt, a bíró tekintélyét megvető alperest (László III. 7, 26.), a tolvaj feleségét, ha részes volt ura vétkében (Kálmán I. 56.) egyaránt szolgálattal sújtották.

A szabadságfosztásnak ezt a módját a végrehajtás egyszerűsége is diktálta: a szolgálóvá váló személy a sértettnek, a sértett családjának, az egyháznak vagy — nagy ritkán — az államnak a tulajdonába került, és így őrzéséről nem kellett gondoskodni. Nem véletlen, hogy a szabadságvesztés harmadik uralkodó neme a *kiutasítás*, *száműzés* volt. Ezzel sikerült az elkövetőtől úgy megszabadulni, hogy

nem kellett a büntetés végrehajtásáról az államapparátusnak gondoskodnia. Mindez nem elhanyagolható szempont abban a korszakban, amikor az államhatalom legfőbb feladata az új társadalmi-politikai rend elfogadtatása, a feudális államgépezet kiépítése.

A szolgálai státus büntetéskénti alkalmazása és a kiutasítás, száműzés erősen kapcsolódott egymáshoz. Tudniillik a szolgálává tétel nem pusztán személyi büntetés volt, számos esetben a sértett anyagi kárának pótlására szolgált. Ilyenkor az elítéltet helyben vagy más vidéken, esetleg külföldön értékesítették, s a vételárból elégitették ki a pernyertes felet. Könyves Kálmán első dekrétumának 77. fejezetében előírja, hogy „Magyar nemzetbeli szolgát vagy akárkit, ki Magyarországon született . . . senki el ne adjon külföldre”. (Meglehet, hogy ez a rendelkezés a saját állampolgár kiutasítási tilalmának előképe.)

Már első Árpád-kori törvényhozóink elhatározásai között fölbukkant a *kényszerlakhely kijelölése és az internálás*. „Ha az izmaelitáknak nevezett kalmárok között volnának olyanok is, akik a keresztség után körülmetélkedvén, visszatértek az ő régi törvényökre, távoztassák el székeiktől és telepítsék más falukra őket” — parancsolta László. Kálmán határozottabban jelöli meg a lakhelyet: „Zsidók, ha módjok van benne venni, bírhatnak ugyan mezei jószágot, de ő nekik sehol másutt, hanem csak püspöki székhelyen legyen szabad lakniok”. Egyebütt úgy intézkedik, hogy az izmaelita lakosságú falvakat ketté választani, s a lakosság felét máshová kell telepíteni.

Visszatérve a börtönre: ha István idézett törvényi rendelkezése vitatható is, László királyunknál úgy terminológiában (*carcer*), mint funkcióban (őrzés és büntetés) félreérthetetlen a börtön értelmezése és léte. „Aki kivont karddal embert öl — így a szabály —, vessék tömlöcbe a király ítélete szerint, és osszák három részre minden vagyonát, úgymint szőlleit, földeit, cselédségét, szolgálit . . . ha száztíz pénz érőnél kevesebb vagyona lenne, szabadságát is veszítse el . . .” Bár a rendelkezésből nem derül ki egyértelműen, véleményünk szerint itt a király ítéletéig tartó biztonsági fogvatartásról van szó. A tömlöc funkciója itt a *végrehajtás érdekében foganatosított őrzés*.

Egy másik helyen azonban már vitathatatlanul büntetésként alkalmazott karcerről beszél a törvény szövege: „Ha valaki Isten kedvező kegyelméből gyermekét vagy atyjafiát vagy akármely közelvaló rokonát a törvény keze előtt éri lopáson rajta, az ilyen tolvaj ne szenvedjen akasztófát vagy testi veszedelmet, hanem adjék el, mint számkivetettet, ha közrendű ember, ha pedig nemes embert kapnak azon vétekben rokonai, azt nem kell eladni, hanem vessék a tömlöc fogásába”. Ez már börtönbüntetés.

A feudális kor tömlöcei

A tömlőről mint büntetési nemről nemcsak törvényeink, de a gyakorlat foghíjas dokumentumai is tanúskodnak. Például a váradi püspökség hosszú éveken át közreműködött a peres eljárások bizonyítási szakában alkalmazott istenítéletek, az ún. tüzesvas-próbák végrehajtásában. 1205 és 1235 közötti évtizedekből a Váradi Regestrum néven ismeretes töredék jegyzőkönyv 389 jogesetet hagyott az utókorra, mely világosan bizonyítja, hogy a börtön létező intézmény.

Abban az ügyben, amelyben a bajati, finkei, mucsonyi és császtai várnépek előkelőbb társadalmi állásért küzdöttek Pétör, a borsodi vár egyik jobbágya (ekkor még: előkelője, tisztje, nemese) ellen, még csupán a tömlöc intézményéről szerzünk tudomást annak funkciója nélkül. Pétör, a borsodi tiszt egész falvakat

igyekezett tömlőcartartóvá tenni, ami a karcser jelentőségét vélelmezi. A fent nevezettek viszont így védekeztek: „Ők igen is fegyverviselői a várnak, hadakozók, nem pedig rabtartók.”

A magyar feudális társadalom végleges osztálykörvonalai a XIII. században alakultak ki. A szegény sorban élő szabad elemek utolsó küzdelmeiket vívták a jobbágyság és a serviensi réteg¹ határmezsgyéjén. Az idézett per nyilván ezért lehetett rendkívül fontos számukra, mert ezzel — legalább átmenetileg — meg tudták erősíteni „szabad hadakozó” státusukat.² Számunkra pedig ez az eset azt jelenti, hogy a karcser őrizete alsóbbrendű tevékenység e században, nem méltó a szabad fegyverviselőhöz.

Rétegvillongásról szól egy másik eset is. Ebben a borsodi közrendű alattvalók és „egy-két jobbágya azon várnak, nevezet szerént Péter és Kálmán” bepanaszolták ispánjukat, Dömötört törvénytelenések és visszaélések miatt a király előtt. A király által bírál rendelt Tamás egri püspök és Salamon bán látnivalóan Dömötört pártolták, és a vádat visszavonták. A hamis vádért pedig a várnépek harmadfél márkát fizettek büntetésül. „... két jobbág tartozik börtönt ülni, ott maradandók, ameddig az ispánnak tetszik”. A tömlőc ez esetben is büntetés.

Magáról a börtönről több esetben is rendelkeznek uralkodóink. Ezek között vannak olyanok, amelyek a börtönben segítő eszközt látnak. III. András például a büntetését megfizetni nem tudó elkövetőről így rendelkezett: „vessék fogságra” és lakoljon megfelelő büntetéssel. Első pillantásra az adóssági fogság valaminő változatáról van szó. A különbség pusztán annyi, hogy nem magánjogi consensus³ alapján keletkezett adósság megfizetését, hanem állami bíróság által kiszabott vagyoni büntetés behajtását kényszeríti ki. E rendelkezés alternatív büntető jellege nyilvánvaló. A vagyoni büntetést megfizetni nem tudó büntetésének átváltását jelenti szabadságvesztésre vagy egyéb „megfelelő” büntetésre. Ez utóbbi esetben a börtön a biztonsági fogság helye.

Összefoglalva az Árpád-kori börtönről mondottakat: a szabadságvesztés egyéb fajtái (számúzés, kiutasítás, internálás, státusvesztés) mellett a börtön a büntetési rendszer állandó eleme. A törvények a karcser több funkcióját tanúsítják. A tömlőcöt alkalmazták ítélet-végrehajtást biztosító fogságként, büntető eljárás lefolytatásánál „előzetes” fogvatartásként, s végül büntetesként is. A szabadságvesztésnek mint börtönbüntetésnek a jelenlétét a gyakorlat is visszaigazolja.

Vegyesházi királyaink idejében egyre sűrűbben bukkan föl a tömlőc. Alkalmazását tekintve a korai középkorban kialakult valamennyi funkció megizmosodik. A XV—XVI. századra gyakori elemmé válik az „örökös börtön”. Erre ítélték a Dózsa-féle parasztfelkelésben részes papokat, Zsigmond és Ulászló dekrétumai nyomán a hamisítókat, a hamisan esküvőket, a hiteleshelyi tevékenységben eljáró csalárd papokat. Miksa 1567. évi articulusa⁴ a hitszegő, feleket kijátszó ügyvédekről rendeli ugyanazt.

A ma életfogytiglaninak nevezett szabadságvesztés-büntetés állandósulása feltételezi, hogy valamiféle börtönhálózatnak ki kell alakulnia az országban. Az állam természetesen nem épített börtönöket, de a várak pincéi, kazamatái jó megoldást kínáltak. Az Árpád-korban főként a vármegyei székhelyek váraiban, az ispáni központokban tartottak fenn börtönt. A várak elterjedésével, a főúri familiák építkezéseivel, a lovagvárak, rablófészkek kialakulásával, a tartományúri hatalom kiépülésével pedig megjelentek a földesúri börtönök is. A végvári harcokra kiépített végvárrendszer is felhasználható volt erre a célra.

¹ A serviensi réteg: a lassan kialakuló feudális uralkodóosztály legalsó, egyben legszélesebb rétege, „királyi vitézek”, a későbbi középnemesség

² status: állapot, helyzet, állás. Itt a társadalmi rétegek között elfoglalt hely

³ consensus: megegyezés, megállapodás

⁴ articulus: törvénycikk

A XVI—XVII. századra már kibontakozott a börtönök néhány kategóriája. Nem típusokról van itt szó, csupán az „üzemben tartó” szerinti csoportosításról. A börtönhálózat — ha lehet ezt egyáltalán így mondani — a bírósági fórumrendszerhez igazodott. Volt börtöne a földesúrnak az úriszék mellett a várban, az uradalmi épületben vagy a kastély pincéjében. Természetesen úriszékekkel nem bíró nemesnek is lehetett tömlőce. Alltak tömlőcök a vármegyei hatóságok szolgálatára, elsősorban várakban; politikai foglyok részére pedig az államhatalom is létesített börtönt. A városok a városházán vagy annak pincéjében, esetleg a hóhér házában vagy alatta alakítottak ki karcert. Ez az általánosnak tűnő elterjedés azonban nem jelentette még a szabadságvesztés-büntetés börtönváltozatának győzelmét.

A tömlőcbüntetés továbbra is csak periférikus része a büntetések rendszerének. Ez idő tájt éli virágkorát a halálbüntetés; az áruterelés kibontakozásával pedig nagy jelentőségre tesz szert a vagyoni és pénzbüntetés. Varga Endre és Eckhart Ferenc minden kétséget kizáróan igazolták az úriszéki peres gyakorlat alapján, hogy a jobbágyokkal szemben alkalmazott leggyakoribb büntetés a pénzbírság, esetleg a munkaképességet nem csorbító testi szankció, a verés. De már sok esetben kiszabnak börtönbüntetést is. Néhány hónaptól két-három évig terjedő mértékben, súlyosbító elemekkel (vasban letöltendő fogsággal, böjtvel, testi fenytéssel) tetézve.

A végrehajtás minőségére vonatkozóan ugyanazt mondhatjuk el, mint európai kitekintésünkkor: a börtönök nem a humánus megfontolások terepei. A kor felfogása szerint a szabadságelvonás önmagában nem igazi büntetés, azt testi sa nyargatással kell kiegészíteni. Amit a börtönben támadni lehet, az a testi épség és az egészség. Mindennapos a testfenyítés, a falhoz láncolás, a kalodába zárás és súlyos golyók hordása. Az élelmezés rossz, a körülmények egészségtelenek, sötét van és szellőztetni sem lehet. Hiába támadta a felvilágosult abszolutizmus a büntetőjogi gyakorlatot, e felfogás mindvégig uralkodó maradt a feudális korban, sőt kihatót a modern polgári börtön belső szabályozásának rendszerére is.

Nézzük meg, milyen is a feudális tömlőc a kortársak szemével? „A nemes megye . . . tömlőcei a *föld alá* szinte két-három ölnyre *mélyedvén*, öt-hat külön rekeszből állottak, a melyek mindegyikébe 20-24, néha több rab is 3-4 sorba úgy záratott, hogy naphosszában szabadon lennének lábükökben, de esténként éjszakára *lábvasaikon* egy hosszú lánc keresztül vonása által, melynek vége az őrszobába fölhúzatott, egybe fűzetnének. Az egész *épület sötétsége* miatt vadak barlangjához hasonlíta és szűk lépcsőin gyertyavilág nélkül napon által is lehetetlen volt a lejárás. A felső épület semmivel sem volt célirányosabb az alattinál. Így tehát többen a sötétség fíjai egy barlangban lévén zárva, a *here élet szülte unalom*-tól izgatva, időrövidítés okáért, egymás közt váltogatott beszélgetések által a börtönt . . . *erkölcstelenség* tanyájává, *gonoszra oktató iskolává* változtatták . . .” (Hegedűs Sándor, 1936.)

Kölcsey közismert leírása kiegészíti e képet. „A megye fogháza három osztállyal bír. Egyik, mely alsó tömlőcnek neveztetett, tulajdonképpen földalatti pince vagy verem volt, hol rendszeren hetven-nyolcvan rabló, gyilkos és gyújtogató rothasztó nyirok és fojtó gőz közt összetorlasztva őriztetett . . . a más két osztály az élők levegőjében, földszinten épült: egy férfiak, egy asszonyok számára. E két-tőben mindenféle rangú megrögzött és kezdő gonoszok, vigyázatlan tettekért befogadott ifjoncok és örültek minden különbség nélkül együvé záratnak. E két osztályt a legteljesebb joggal lehetett tekinteni, mint legcélirányosabb iskolát, hol a földalatti osztály jövődjő lakosai vagy lakosainak oktatói s útbavezetői állandóul neveltessenek, s olykor, a népnek rettentésüül ezen mulatságul a vesztőhely gazdagítására egy-két zsákmány előre készülhessen . . .” (1837).

A fenti leírásokból kitűnik, hogy a börtön funkciói még a XIX. század első

felére sem váltak szét egymástól. A biztonsági fogvatartás és a büntetéskénti végrehajtás összemósódott. A tömlőcbe „évenként egyszer vagy kétszer, égő fáklyák mellett, fegyveres hajdúk kíséretében, halványuló arccal és borzongó kebelrel szállott le a főügyész, széjjelnézendő, van-e még sok közöttük, kiket pörbe idézni s megítéltetni . . .” Együtt raboskodott tehát az *ítéletre váró* elkövető a megszentenciázott⁵ *elítél*ttel. Sőt a feudális büntető gyakorlat szerint, az *elmebeteg*eket is a börtönök fogadták be. Nem csupán a bűncselekményt elkövető megháborodottakat, hanem a veszélyesnek minősített zavart elméjűeket is. A félkegyelműeket csak bezárták, a dühöngő elmebajosokat viszont a falhoz láncolták.

A felvilágosodott abszolutizmus tanai, a polgári ideológiák hatására az Egyesült Államok és Nyugat-Európa büntetőjogászainak és emberbarátainak mozgalmi nyomán hazánkban is megszülettek a börtönökkel kapcsolatos modern vélekedések.

A fogházjavító mozgalom

A feudális tömlőcök minőségének első módosulása a Habsburgok felvilágosult politikájának volt a terméke. III. Károly 1723:22. törvénycikke első ízben fogalmazta meg a gyakorlatban már évszázados hagyománnyal bíró határozott tartamú szabadságvesztés-büntetést dekretális⁶ szankcióként. Ha ehhez hozzáveszünk a halálbüntetés felszámolását célzó jozefinista törekvéseket, amelyek helyette a szabadságvesztést ajánlották, szembeszökő lesz a központi irányítás alatt álló börtönök hiánya. A Helytartótanács a fenyítő intézetek ellátásának gondját a vármegyékre próbálta hárítani. Számos rendeletben utasította a helyi hatóságokat, hogy állítsanak fel megfelelő felszereltségű börtönöket, alkalmazzanak megfelelő őrszemélyzetet és osztályozzák a bűnelkövetőket.

A megyék azonban elzárkóztak a börtönök létesítésével kapcsolatos anyagi terhek vállalásától. Magát a gondolatot nem kérdőjelezték meg, csupán azt hangsúlyozták, hogy a megvalósítás feltételeinek rendezése nem rájuk tartozik, hanem az országgyűlésre. Kétségtelen, hogy a börtönügy nehézkes kibontakozásának oka részben a szabadságvesztés-büntetés lassú terjedése. A felvilágosodott büntetőpolitika meglehetősen nagy küzdelmek árán tudta csak elfogadtatni a nemes-séggel a rendi büntetőjog alapintézményeitől távolabb álló börtönbüntetést.

Az első magyar országos büntető intézet az Esterházy grófok birtokán, Szempc mezőváros mellett, a Pozsonytól 22 kilométernyire fekvő szolgabírói székhelyen nyílt meg. Létesítése Esterházy Ferenc kancellárnak köszönhető, aki az intézet számára telket és épületeket ajánlott fel. Az 1770. augusztus 20-án kelt alapító levél nyomán Kempelen János udvari kancelláriai tanácsos irányítása mellett 1771-ben indult meg az építkezés, s 1772. szeptember 4-én már át is adott az intézmény.

A csaknem négyszögletes, középen udvart körbefogó épület — egyik oldala kivételével — földszintes volt. Befogadóképessége kétszáz fő körül mozgott, jól lehet fennállása alatt sosem volt benne 109 fogvatartottnál több. Az említett kivételes oldalon emeletes épületben sorakoztak a hálótermek. A férfiakat és a nőket tízfős zárkákban külön szinten szállásolták el. Napközben a fegyintézet lakói az épület más szárnyaiban létesített munkatermekben dolgoztak.

Elég nehéz körvonalazni az intézmény funkcióit. A helytartótanács elgondolása szerint utaltak be ide „javíthatatlanokat és kihágókat”, „vétkükért halálos büntetésre kevésbé érdemeseket”, sőt szülők is kérhették ide vásott gyermekeik felvételét. Ilyen vegyes összetétel mellett a Szempci Fenyítő és Dolgozóház csu-

⁵ szentencia: ítélet

⁶ dekretális: törvényi

pán kísérlet maradt, de újszerű törekvései (nevelés, munkáltatás) példát mutattak a későbbi kezdeményezéseknek.

1779. november 26-án a magyar kancellária elrendelte a fegyintézet átköltöztetését Tallósra, az 1763-ban, ugyancsak Eszterházy Ferenc által alapított árva-ház helyébe. Az egykori Eszterházy-kastély mintegy harminc kilométernyire feküdt Szempctől, úgyszintén Pozsony vármegyében. Az intézet — igazgatójának jelentése szerint — roskatag volt, az összeomlás határán állott. Jellemző az épület állapotára, hogy amikor a kancellária a lakhatóvá tételhez szükséges építkezések minimális költségvetését betervezte az uralkodónak, a császári leirat haszontalannak és fölöslegesnek tartott akár egy fillért is költeni rá. Helyette az intézet komáromi várba való helyezését szorgalmazta, mondván: Tallós „a fenyítőház eszméjének semmiképpen sem felel meg”.

Az egyemeletes kastélyban két zárt belső udvar volt. A rabok átlagos száma száz körül mozgott. Úgy Szempcen, mint Tallóson jelentős számban (30-50%-ban) raboskodtak bécsiek is, akiket a Helytartótanács engedélyével szállítottak ide. (Egyébként a büntető intézetbe utaláshoz — akár igazságügyi szervek, akár magánosok döntöttek — a Helytartótanács engedélye szükségeltett. Mindkét intézetben pokróc- és posztókészítéssel foglalatoskodtak az elítéltek, ebből készítettek bizonyos készárakat (szoknyát, sapkát, köpönyeget). Az intézetek fenntartása deficités volt, az általuk termelt s eladott áruk sohasem fedezték a fogvatartottak eltartásának költségeit.

A komáromi várba történő átköltöztetés a katonai célú épületek kiárusítása miatt hiúsult meg. Végül a kormányzat a szegedi Vár kazamatái mellett döntött. A férfi rabok átküldésének elrendelése nem sokat váratott magára: az 1784. március 7-én és július 25-én született utasítás értelmében 1785. november 10-én behajózták az első csoportot. A nők 1790-ig Tallóson maradtak. Ekkor azonban fiskális megfontolásokból (az intézet rendkívül magas fenntartási költségei miatt) úgy határoztak, hogy mindenkit Szegedre utalnak.

A szegedi váron több intézmény osztozott: a büntető intézeten kívül volt itt laktanya és voltak itt tiszti lakhelyek, minek következtében a felügyelet nehezebbé vált. Maguk a rabok rendkívül egészségtelen körülmények között, föld alatti kazamatákban (fedél nélküli, illetőleg földdel fedett helyiségekben) laktak. A folyóparton emelt vár kazamatái rendszeresen beáztak, a Tisza vize beszivárgott. A hálólhelyiségek tele voltak férgekkel, amit egyszerűen orvosoltak a hatóságok: a fapriccsen kívül semmiféle ágyneműt nem kaptak a rabok, hogy útját állják a bogarak, rovarok terjedésének.

A beutalt rabokat három csoportra osztották. Külön helyezték el a férfiakat, külön a nőket és külön a hajóvontatásra ítélt rabokat, akik csak akkor tartózkodtak a várban, ha nem volt vontatómunkájuk. A rabok létszáma 1811-ben volt a legmagasabb, ekkor 96-an voltak. 1831-re ez a szám kettőre apadt. A Helytartótanács már 1824-ben indítványozta a szegedi intézet felszámolását, mondván, fenntartása ráfizetéses. Belső munka szervezésére nincs mód, a külső munka pedig állandó visszaélésekre, szökésekre ad lehetőséget, a nőket amúgy se lehet külső munkára irányítani.

A fenntartási költségek előteremtésére bérbeadott kazamaták miatt szinte lehetetlenné vált a rend biztosítása. A gypjűfésüléssel, fonással történő rabmunkáltatás hamarosan megfeneklott: hisz egyre kevesebb nyersanyaghoz, mind kevesebb megrendeléshez jutott a fegyintézet. Ezért aztán fokozatosan rátértek a külső munkáltatásra, mely egyfelől közintézményekben végzett munkát, másfelől magánosokhoz való kiadást jelentett.

Emelkedtek a rabtartási díjak, mert a munkáltatásból szerzett bevételek alig fedezték a költségeket. Ráadásul a vármegyék egyre kevesebb elítéltet küldtek az

országos intézetbe, mert nekik kellett állaniuk a rabtartásra szánt költségek jelentős részét. Saját tömlőceikben olcsóbb volt őrizni a rabokat, s a helyi hatóságok is fölismerték a rabmunka hasznát. 1831-re az intézetben maradt két rabot visszautaltak az elítélő törvényhatósághoz, s az intézetet még az év novemberében felszámolták. Mint ismeretes, az osztrák kormányzat 1833-ban olasz politikai foglyokat szállíttatott a szegedi várba, ezek története azonban nem tartozik a magyar fenytő intézetek történetéhez.

A központi intézkedéssorozat mellett három másik területen is előrelépett a szabadságvesztés-büntetés ügye. A Kollonich javaslatában is felbukkanó börtönbüntetés egyre inkább *polgárjogot nyert*, része volt az 1795-ös és 1827-es büntetőkódex-tervezetek büntetési rendszerének is. Az 1843. évi nevezetes — Deák Ferenc vezette deputáció által elkészített — javaslat alapvető büntetése már a szabadságvesztés volt. A plánum tervezett kidolgozói a világszerte elismert, sok helyen követett ún. magánelzárásos rendszert fogadták el alapelveként, amit munkáltatással, oktatással kívántak kiegészíteni.

A börtönigazgatás mélyreható reformját tervezték. Tíz ún. kerületi börtön felállítását indítványozták, természetesen a legmodernebb börtönépítészeti elgondolások alapján. A börtönrendszert háromlépcsősnek tervezték: törvényhatósági fogházat, törvényhatósági börtönt és kerületi börtönt különböztettek meg. A börtönügyi javaslat közvetlenül a tervezet fölöttébb költséges volta, közvetve pedig a konzervatív erők ellenállása miatt nem vált valósággá.

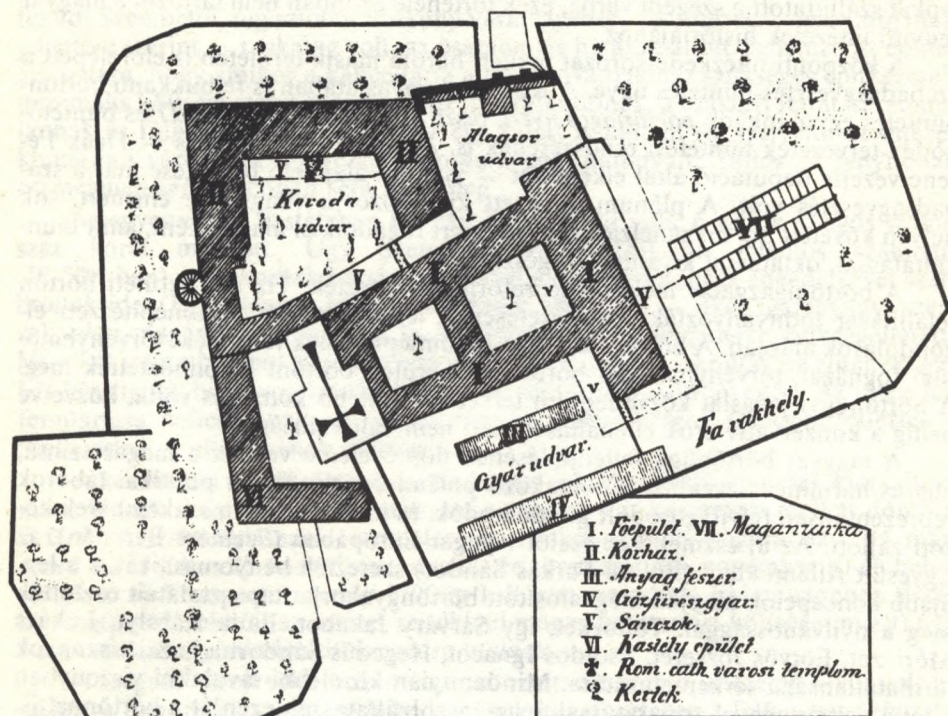
A magyar börtönügy fellendülésének döntő eleme volt az a magas szintű, húszas-harmincas években kibontakozó polémia, mely főként politikai táborok reprezentánsai, felvilágosodott gondolkodók, és kisebb részben szakemberek között zajlott. Az új eszmék képviselői Nyugat-Európában (Szemere Bertalan), az Egyesült Államokban (Böloni Farkas Sándor) szereztek benyomásaikat, s a legújabb koncepciók alapján megvalósított börtöngyakorlat tapasztalatait osztották meg a nyilvánossággal. Többeket, így Sárváry Jakabot, Balla Károlyt, Lukács Móriczot, Eötvös Józsefet, Zsoldos Ignácot, Hegedűs Sándort a hazai viszonyok tarthatatlansága serkentett vitára. Mindannyian közelebbi-távolabbi viszonyban állottak a vármegyei apparátussal, igazságszolgáltatással, ezen át a börtönnel is.

Kossuth Lajos a Pesti Hírlap egyik fő témájává tette a fogházjavítás és általában a feudális igazságszolgáltatás gyakorlatának korszerűsítését, amire Széchenyi heves támadással reagált, s politikai megfontolásokból az új ügygel is szembeállt. A fogházak körüli vitában szinte minden hozzászóló egyetértett azzal, hogy változtatni kell az embertelen tömlőcviszonyokon. De többen úgy vélték, hogy a szegény nép életkörülményei és az elképzelt humánus fogházi viszonyok között kiáltó ellentét húzódik.

A fogházjavítás ügyében publikáló szerzők egyike sem mulasztotta el, hogy az általa ideálisnak vélt intézet modelljét — építészeti terveket is mellékelve — ismertesse. Például a Komárom megyei fogház 1840-ben Szemere Bertalan tervei nyomán épült. A kor legsikerültebb börtönépülete a Bentham-féle építési koncepció jegyében készült balassagyarmati megyei fogház.

Bár leginkább a vármegyék tiltakoztak a börtönügy sajátkasszás megoldása ellen (a központi kormányzattól várva a pénzt, és az országos intézetek felállítását egyaránt), az *első igazán modern büntetésvégrehajtási intézetek mégis megyei kezdeményezésre*, helyi finanszírozással épültek a reformkorban. Sorra nyíltak a korszerű, magánelzárásos rendszert meghonosító vármegyei fogházak. Ez persze nem oldotta meg az intézeti hálózat hiányának problémáját, amely a szabadságvesztés-büntetés általános elterjedésének feltétele lett volna. E gondokat a Bach-rendszer kormányzata is érzékelte, különösen az osztrák büntető törvénykönyv bevezetését követően, amelyben a szabadságvesztés az egyik legáltalánosabban alkalmazott büntetési nem volt. Ezért állították fel a dualista börtönhálózat alap-

AZ ILLAVAI KIR. ORSZ. FEGYINTÉZET TERRAJZA.

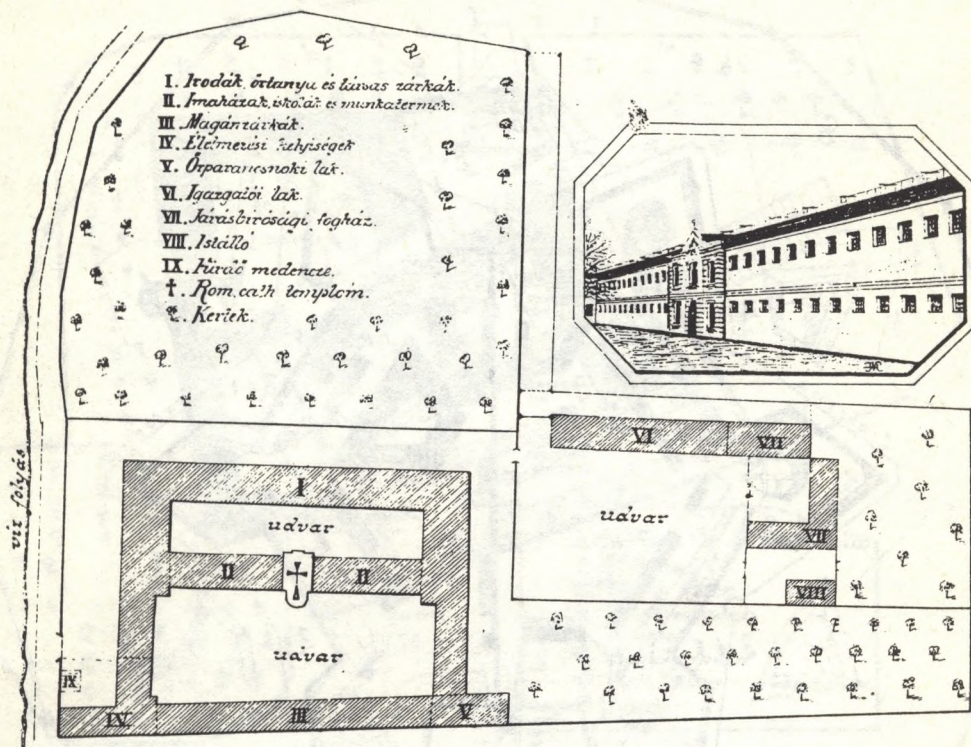
ját képező hét büntetésvégrehajtási intézetet: Illaván, Lipótvárott, Munkácson, Márianosztrán, Nagyenyeden, Szamosújvárott és Vácott.

A dualizmus büntetésvégrehajtása

A kiegyezést követően rohamléptekkel ment végbe az új polgári állam intézményeinek kiépítése, a burzsoá jogrend megteremtése. Az országgyűlés hosszas előkészítés után meglehetősen gyorsan fogadta el a Csemegi-kódex néven ismert első magyar büntető törvénykönyvet, az 1878. évi 5. törvényt. Külön börtönügyi

NAGY-ENYEDI KIR.ORSZ. FEGYINTÉZET

TÉRRAJZA.

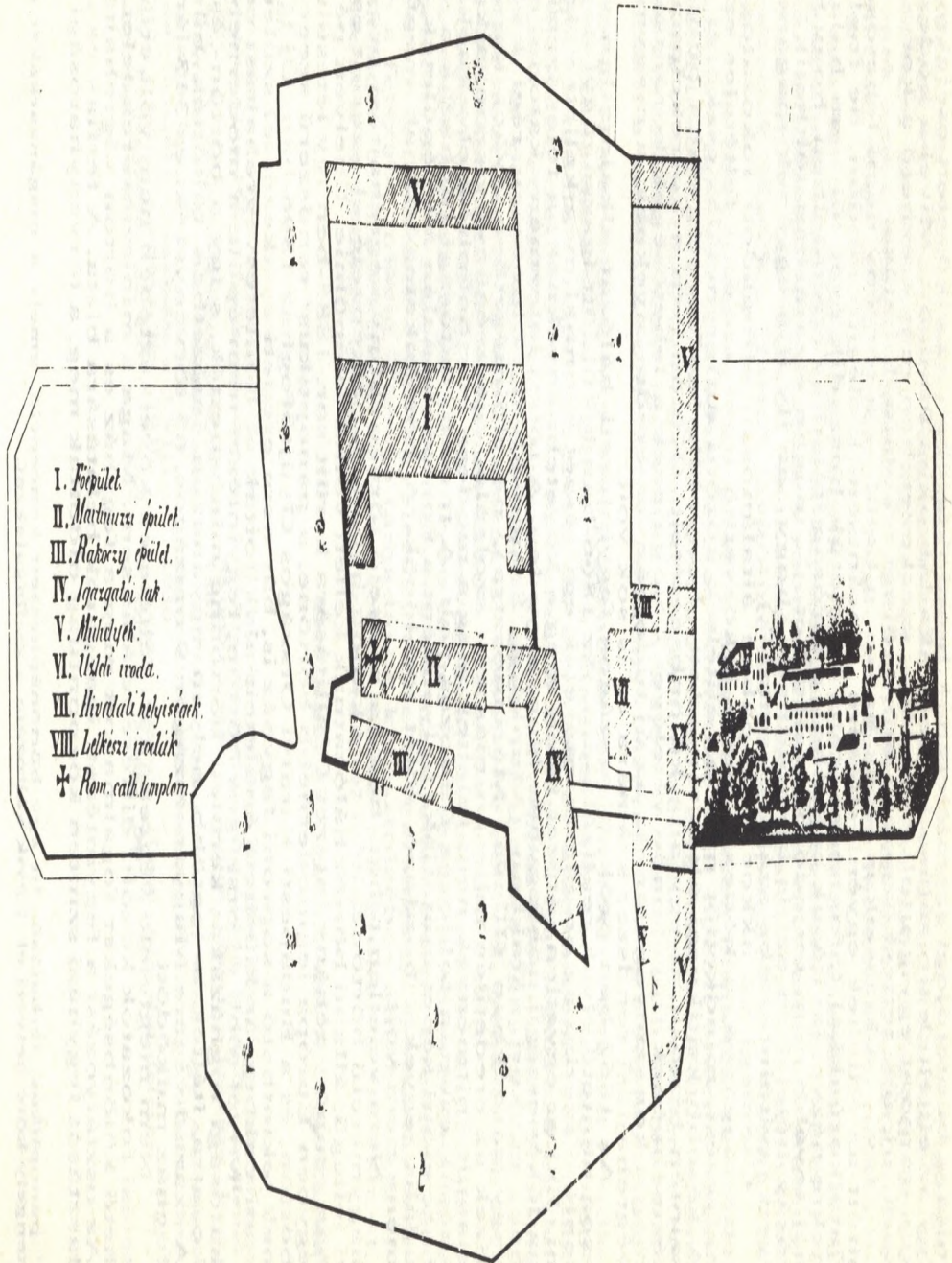

törvény nem született, a kódex büntetési rendszerről szóló fejezete tartalmazta a szabadságvesztés-büntetésre és annak végrehajtására vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket. A részletszabályok kimunkálását a törvény az igazságügy-miniszter jogkörébe utalta. Ennek alapján dolgozták ki a fogház-, börtön- és fegyházrendtartást, s bocsátották ki az erre vonatkozó 1880. évi 2106. IME sz. rendeletet. Később pedig az 1895. évi 1140 ME sz. rendeletet az államfogházról, és az 1885. évi 55 673. ex 1884 IM. sz. rendeletet a közvetítő-intézeti házszabályokról.

A büntető törvénykönyv döntő változást hozott a szabadságvesztés-büntetés szerkezetében. Mindenekelőtt tisztázta a büntetésvégrehajtásban alkalmazott szabadságvesztési fokozatokat, a szabadságvesztés-büntetés nemeit. A kódex hatályba lépéséig semmiféle különbséget nem tettek a végrehajtási intézetek elnevezése között 1874-ig. A feudalizmushoz képest talán az volt az egyetlen előrelépés, hogy megkülönböztettek országos, vármegyei és városi fegyintézetet, bár ezt a terminológia következetesen nem tükrözte. A Csemegi-kódex a szabadságvesztés végrehajtásának három nemét s egy kivételes alakzatát nevezte meg. A fegyintézeteket ezentúl fegyházra, börtönre és fogházra osztják a „privilegizált” úri bűncselekmények (pl. a párba) büntetésére pedig életrehívják az államfogházat.

Csemegi Károly, a büntető törvénykönyv megalkotója az ún. klasszikus büntetőjogi iskola híve volt. Ezzel összefüggésben a szabad akarat koncepcióját val-

A
SZAMOSÚJVÁRI KIR. ORSZ. FEGYINTÉZET
TERRAJZA.

lotta, s büntetőjogi szemléletének homlokterében az elkövetett cselekmény állott. Így az elítéltek tipizálása komoly akadályokba ütközött. Mivel a kódex a klasszikus irányzat egyik utolsó terméke, szerkezetében már érezhető a korszak nagysikerű, új, ún. tettesközpontú büntetőjogi iskoláinak hatása.

Így — a klasszikus elvek határain belül — a törvény némi lehetőséget biztosított az elítéltek egyéniesítésére. Korántsem kielégítő módon, de foglalkozott a fiatalokkal („fogházra ítélt, de életük huszadik évét túl nem haladott egyénekre nézve, javításuk céljából, a bíróság ítéletileg elrendelheti, hogy hat hónappal tovább nem terjedő büntetésüket . . . magán-elzárásban tölthetik” vagy a bíróság ítéletében azt is kimondhatja, hogy „az ily ifjú egyének magánelzárás helyett javítóintézetbe szállíttassanak”).

Csemegi az akkor Európában általánosan elfogadott fokozatos rendszert tette magáévá, a kódex ismerte a közvetítő intézetet és a feltételes szabadlábra helyezést, mindkettőt mint az elítéltek közötti differenciálás eszközét is egyben. A később kritikusi által támadott „bonyolultsága”, a négyfajta büntetési nem, szintén biztosított egyfajta különbségtételt. (Különösen a korrekcionalizáció intézményének figyelembe vételével.) Noha ezek a lehetőségek korántsem feleltek meg a kor színvonalának, az új tudományos eredményeknek, a magyar büntetés-végrehajtási rendszer számára ez is sok volt.

Az 1867-ben örökölt országos fegyintézeti hálózat alkalmatlan volt a burzoá büntető elvek realizálására. Az 1866-ban kiküldött igazságügyi deputáció jelentése szerint az országos intézetek egy részét azonnal meg kellett volna szüntetni. Ekkor egyetlen intézet felelt meg a követelményeknek: a telepszerű, kis befogadóképességű női fegyház Nagyenyeden. A többi intézmény katonai erődítésekben, egykori várakban (Munkács, Szamosújvár, Lipótvár), régi kastélyokban vagy zárdákban (Illava, Márianosztra), nevelőintézetben (Vác) kapott helyet. Ezek az eredetileg teljesen más célt szolgáló, egészségügyi viszonyaikat tekintve elavult építmények nem feleltek meg a modern börtönépítési elveknek, korszerűsítésük csupán toldozás-foldozás volt. A törvényhatósági fogházak a szabadságharc előtti képet mutatják: helyenként a kor színvonalán álló épületek, másutt feudális jegyeket hordozó, sötét tömlöcök. A börtönkategóriának megfelelő építmény nem volt.

Nem véletlen tehát, hogy a büntető törvénykönyv végrehajtási programjában nagyméretű börtönépítési terv kapott helyet. Az elképzelések szerint egy központi jellegű, állami börtönhálózatnak kellett volna felépülnie. Ehelyett pénz hiányában csupán néhány intézet felállítására került sor. 1885-ben így létesült hazánk, s egyben Európa legmodernebb börtöne, a panoptikus⁷ rendszерű szegedi kerületi börtön, és a Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház 1896-ban. Új létesítménynek tekinthető a soproni fegyház is, bár nem eredeti építkezéssel született: a soproni cukorgyár kiürített épületeit alakították át büntetés-végrehajtási célokra.

Mivel több új országos börtön, fegyintézet nem épült, a modernebb törvényhatósági fogházakat kerületi börtönné minősítették, s így a börtön- és fogházfokozatra ítélték a legtöbb helyen ugyanazon intézetben töltötték büntetésüket. A század végére Magyarországon 9 országos, 65 törvényszéki és 313 járásbírósi fogház működött.

Nem megfelelő végrehajtási feltételek következtében nem volt érdemi a büntetési fokozatok közötti differenciálás sem. Maga a miniszteri rendelet is észrevehető különbségeket fogalmazott meg a fegyház és a börtön végrehajtása között. Az osztályozást a fegyintézeti igazgatók belátására bízta. A férfiak és a nők elválasztását fegyházi szinten központilag oldották meg, a törvényhatósági és járásbí-

⁷ panoptikus: térhatású. Itt egy börtönépítészeti koncepció, amely a magánzárkákat egy központi tengely köré helyezi el. Egyik változata a csillagalakzat.

rósági fogházakban viszont helyi módon. Elégedettek lehettek az intézeti igazgatók, ha a megrögzött, többszörös visszaesőket — helyenként a fiatalkorúakat — el tudták különíteni az elítéltek zömétől. Ha ehhez hozzávesszük a fegyházak személyzetének képzettségét, fizetését (s ebből következően minőségüket), akkor megállapíthatjuk, hogy az egyéniesítés eszméje a dualista intézetekben pusztán illúzió maradt.

Ennek ellenére az igazságügyi kormányzat rendkívüli erőfeszítéseket tett a büntetésvégrehajtási rendszer működőképességének fokozására. Az intézeteket folyamatosan modernizálták, áttértek a rabmunkáltatás és rabélelmezés átalánybérleti rendszeréről az önellátásra. Az új rendszer megvalósítására közvetítő intézeteket létesítettek (lásd Kis Harta), javítóintézeti láncot építettek ki a fiatalkorúak érdekében.

Az 1913-ban bevezetett ún. dologház, a magyar burzsoá büntetési rendszer első határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetése sem hozott érdemi változást a végrehajtásban. Részben, mert ilyen büntetésre alig ítélték valakit (szemben a második világháború után teremtett szigorított dologházzal), részben, mert végrehajtási körülményei nem igényeltek sem külön intézetet, sem külön elbárást: hasonlított a kihágási büntető törvénykönyv elzárásához és a fogházbüntetéshez.

A börtönügyi szervezetnek nem volt jogszabály alapján kötelezővé tett feladata az elítéltek szabadulási utáni segítése. Ezt a feladatot (mai szóval az utógondozás teendőit) társadalmi alapon szerveződő egyesületek és magánszemélyek látták el. A legkomolyabb szervezet az 1873-ban alakult Budapesti Rabsegélyező Egylet volt. Igyekezett az elítélteket visszavezetni a társadalomba. Megpróbált munkát szerezni nekik és pénzsegélyben részesítette őket. De magára vállalta a támasz nélkül maradt hozzátartozók támogatását is. Többnyire pénzzel, néha egyéb természetbeni juttatásokkal (pl. ruhaneműkkel) segítettek a családokat.

A börtönügyben — ahogy a büntetésvégrehajtási intézetekkel kapcsolatos témakört nevezték a dualizmusban — ilyen terhes örökséggel természetesen nem tudott a kormányzat következetes és mélyreható megújulást elérni. Eredményeik ellenére büntető intézeteink s a felügyeletükért felelős igazságügyi igazgatás szervei egészen a felszabadulásig állandó támadások kereszttüzeiben álltak. A két világháború közötti évtizedek még kevésbé tették lehetővé a gyökeres átalakítást, így ez a feladat a szocialista Magyarországra hárult.

Dr. Kabódi Csaba—dr. Mezey Barna

Ajánlott irodalom

Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzetése után 1686—1708. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962.

Gläser István: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása. Történeti áttekintés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1975.

Kállay István: Úriszéki bíráskodás a XVIII—XIX. században. A szerző kiadása. Bp., 1930.

Lukács Tibor: Feljegyzések az élők házáról. Gondolat Kiadó, Bp., 1979.

Pulszky Ágost—Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra. Emick Gusztáv kiadása. Pest, 1867.

Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. A szabadságvesztés végrehajtása. A szerző kiadása. Bp., 1930.

Vajna Károly: Hazai régi büntetések. I-II., A szerző kiadása. Bp., 1908.

| Nemzetközi tapasztalatok

A Módszertani füzetek 1984/4-es számától kezdődően teszünk közzé szemelvényeket — a Magyar Távirati Iroda által kiadott — Jogi Tudósító című folyóiratból. Eddig a nyugati országok büntetésvégrehajtást érintő tapasztalataival ismerkedhettek meg olvasóink.

A szemlézett kiadványnak egyre több cikke szól a szocialista tábor bűnözési, bűnüldözési, büntető törvénykezési gyakorlatáról. Úgy véljük, ezt a változást nekünk is át kell vennünk. A következő számok olvasásakor tehát a közép-kelet-európai országok büntetőjogi problémáiról is képet alkothat olvasóközön-ségünk.

E lapban — kivételesen — egy hosszú — az eredeti kiadványban folytatásokban megjelent — írást közlünk, mert ez komplementer módon kiegészíti e tematikus termelési szám gondolatait. (A szerk.)

Gazdasági bűnözés a Szovjetunióban

A gazdasági bűnözés legnyilvánvalóbb formája a szocialista vagyoni fosztogatása, melynek aránya a többi bűncselekménycsoportéhoz viszonyítva 25—30 százalék. A népgazdaság szférájában elkövetett bűncselekmények közül ehhez a bűncselekmény-kategóriához tartoznak még olyanok, mint a rossz minőségű, szabványellenes vagy hiányos termék kibocsátása; a tervteljesítési beszámolók hamis kiegészítése, illetőleg egyéb módon történő elferdítése; a közvetítói tevékenység a magánvállalkozásban és a - kereskedelemben; az üzérkedés; a megrendelők és a vásárlók megkárosítása; a tiltott iparüzés és számos más bűncselekmény. A gazdasági bűncselekmények közé sorolhatók a hivatali bűncselekmények is (visszaélés a hivatali hatalommal vagy a szolgálati helyzettel, vesztegetés stb.), amennyiben azokat a gazdasági kapcsolatok során követik el.

Bűnözés az anyagi termelés szférájában

Egy kísérleti termelő vállalat öntőminta-készítő szakmunkásainak bűnügyében a tényállás a következő volt: 1. Számos ipari vállalat tartott igényt az egyedi acélkészítmények öntéséhez szükséges famintákra, mert ezek hiánya veszélyeztette az állami terv teljesi-

tését, illetve fontos feladatok végrehajtását hiúsította volna meg. 2. A vállalat jogi helyzete, mely azon az elven alapult, hogy „csak azt szabad tenni, ami elő van írva”, nem tette lehetővé, hogy a hiányzó öntőmintákat a kívánt mennyiségben tövényes úton állítsák elő. A mintakészítő szakmunkások a vállalat fő termékeként kezdték gyártani az öntőmintákat, később pedig még négy kiegészítő műhelyt is ráállítottak a mintakészítésre. 3. Az öntőminták iránti nagy kereslet arra vezetett, hogy növekedtek a vállalatnál (törvénytelenül) előállított modellekkel szemben a mennyiségi és a minőségi követelmények, ez pedig alapul szolgált a mintakészítő munkások bérének (ugyancsak törvénytelen) emeléséhez. A brigádvezetők többször is felemelték a termékek nagykereskedelmi árát, és az így kapott pénz egy részét a mintakészítők kapták meg.

Az ilyen és ehhez hasonló bűncselekmények elkövetését az teszi lehetővé, hogy a gazdasági szabályozórendszerben komoly hiányosságok vannak. Hisz a jelenlegi rendszerben nem lehet operatív módon, a törvény megsértése nélkül a megváltozott objektív igényeket kielégíteni. Az öntőminták gyártásához a jogi alapot már azok a szerződések jelentették, amelyeket az említett vállalat a termékekben hiányt szenvedő üzemekkel kötött. A szerződések jogellenes volta abban jutott kifejezésre,

hogyan az öntőminták előállításai árát túlságosan felemelték. Ugyanakkor az érvényes, de elavult árjegyzék szerinti díjtételek nem teremtettek kellő anyagi érdekeltséget az üzemek ilyen irányú szükségleteinek gyors és jó minőségű kielégítéséhez. A megfelelő anyagi ösztönzők megteremtése pedig — az előírt normatívák megsértésével — olyan cselekmények elkövetéséhez vezetett, amelyeket a bíróság büncselekményként értékel. Ennek a büntetőügynek a társadalmi-gazdasági aspektusa abban foglalható össze, hogy a büncselekmény objektív eredményeként jelentős gazdasági haszonra tett szert számos vállalat. Itt tulajdonképpen a vizsgált termelőtevékenység büntetőjogi értékelése és gazdasági célszerűsége közötti kollízióra látunk példát.

Elégé tipikus az a jelenség, amikor a szocialista tulajdon fosztogatása magánvállalkozói tevékenységgel kapcsolódik össze. Ilyenkor az eltulajdonított vagyontárgyak (nyersanyag, pénzeszközök stb.) nem maradnak közvetlenül az elkövetőknél, hanem forgalomba bocsátják őket; a személyes gazdagodást az így szerzett jogtalan haszon szolgálja. Eppen ezzel magyarázható, hogy a belügyi és az ellenőrző-revizíós szervek által feltárt fosztogatási ügyek több mint hatvan százalékában nem volt kimutatható hiány. A magánvállalkozói tevékenység mint gazdasági büncselekmény történhet műhelyek, kiegészítő üzemek, brigádok és más vállalkozások szervezése útján is, de úgy is, hogy a meglévő és működő állami vagy társadalmi vállalatok és szervezetek magánvállalkozásokba kezdenek. Az operatív ellenőrzés során lelepleződött egy fosztogatókból, vesztegetőkből és magánvállalkozókból álló csoport, melynek tagjai nyersanyagokat, berendezéseket stb. vásároltak fel és azután elektromos árucikkeket gyártottak. Ez utóbbiak értékesítését a kereskedelmi dolgozók végezték mint társittesek, s az így nyert pénzt elosztották a csoport tagjai között.

A jogos szükséglet tehát eredményez jogellenes tevékenységet, olyat, amely

formáját tekintve társadalmi, tartalmát illetően azonban magánjellegű. Még nyilvánvalóbb az ilyen átalakulás, ha állami vállalatról van szó. Ilyenkor az átváltozás mértékével arányosan az állami vállalat elveszíti állami, illetőleg társadalmi jellegét és „privatizálódik”, vagyis részlegesen, de ténylegesen személyi magánhasználatba kerül. E büncselekményfajta sajátossága először az, hogy kielégítetlen gazdasági-társadalmi szükséglet reakciójaként jelentkezik (nyilvánvaló, hogy senki nem foglalkozik olyan termék illegális előállításával, amely iránt nincs azonnal kereslet), másodsor pedig az, hogy sajátos körülmények között valósul meg: az alapanyagot vagy lopják, vagy előírás-szerűen kapják meg és utána sajátítják el, vagy pedig vásárolják, de nem fix nagykereskedelmi áron. A berendezéshez (helyiség, munkagépek stb.) vagy törvénytelen úton, hamisítással, vesztegetéssel jutnak, vagy az adott vállalatnál már meglévőket használják fel.

A magánvállalkozói tevékenységnek ezt a fajtáját az jellemzi, hogy a) az állami tulajdonban lévő termelőeszközöket a magánvállalkozó védőeszközként használja fel, mely megóvja őt a kedvezőtlen gazdasági véletlenektől, például a verseny változásával kapcsolatos veszteségektől, hiszen a munkabért az állam garantálja és a vállalati veszteségek különösebben nem befolyásolják azt; b) az ilyen tevékenység kedvező következményei szinte azonnal gazdagítják a magánvállalkozót; c) mivel a magánvállalkozó mentesül a beruházási ráfordítások alól (ezeket az állam viseli), mentesül az adóterhek alól is, hiszen az illegális haszon, a dolog természetéből következően nem adóztható. Végeredményben az ilyen ügyeskedő korlátlanul gazdagodhat, de tönkre soha nem megy, hiszen az állami vállalatok, mint köztudott, nem ismerik a csődöt.

Bűnözés az elosztás és a csere területén

A központi probléma: az értéktörvény érvényesülése a szocializmusban.

Ennek elemzése feltétlenül szükséges a gazdasági bűnözés okainak megértéséhez. Ez a probléma akkor ölt kriminológiai jelleget, amikor az említett objektív törvény hatásának fontos társadalmi-gazdasági következményei maradnak figyelmen kívül. Engels az Anti-Dühringben megfogalmazta, hogy a jövő kommunista társadalmában „a különböző használati tárgyak használatásai — egymás között is az előállításukhoz szükséges munkamennyiségek mérlegelésével — fogják a tervet végül is meghatározni.

Ebben az összefüggésben a kriminológus figyelme az ekvivalencia elvének megsértésére összpontosul, mely részben tevékenységcsere, részben a fogyasztási cikkek „használatának” az előállításukra fordított munka mennyiségével való összevetése terén észlelhető, vagyis a kriminológust az elosztás szocialista elvének megsértésével kapcsolatos problémák érdeklik. Ezek a következő formákban nyilvánulnak meg: olyan termékárak vannak érvényben, amelyek nincsenek arányban a termékek előállításához szükséges munkaráfordítással; a termékek és a szolgáltatások árrendszere nem eléggé rugalmas és így nem teszi lehetővé a kereslet és a kínálat közötti összhang operatív biztosítását; a munkások munkabére nincs összefüggésben a vállalat rentabilitásával és termékeinek értékesítési szintjével; ezen az alapon alakul ki és érvényesül az informális (rejtett) termelés és elosztás szférája. Helyesen állapította meg A. B. Vengerov professzor, hogy a forgalom (a csere és az elosztás) területén az árszínvonalat meghatározó törvényszerűségek figyelmen kívül hagyása (a termékárak mesterséges leszorítása vagy felszórólása) olyan árutartalékok felhalmozódására vezet, melyek aztán leértékelődnek, a hiánycikkkel pedig viszonteladók spekulálnak, azaz élnek vissza a társadalmi újraosztályozás során, vagyis az értéktörvény bizonyos értelemben az elosztási viszonyok résztvevőinek jogellenes magatartásában nyilvánul meg.

Az ekvivalencia elvének megsértése bizonyos esetekben a termékek és a szolgáltatások — állami láncolaton keresztül történő — elosztásának olyan formájához vezet, amikor kétféle ár létezik: a hivatalos (az állam által megállapított) és a tényleges (a kereslet és a kínálat kölcsönviszonya által meghatározott) ár. A kettő közötti különbséget a vásárló fizeti meg — egy hiánycikk beszerzéséért vagy bizonyos szolgáltatás elvégzéséért adott — kenőpénz formájában. Az árkülönbséget lecsapolói azok, akik az árú és a szolgáltatások elosztása terén dolgoznak és élnek viszsza szolgálati helyzetükkel.

A termelés és az elosztás informális rendszerének a létezése, illetve ennek a lehetősége összefügg a pénz, mint általános értékekvivalens szerepének a gyengülésével, amit viszont az árutömeg és a lakossági jövedelem közötti rés, szakadás magyaráz. Ilyen helyzetben a reális elosztás időnként nem annyira a munkabértől függ (hiszen ez utóbbi nem mindig és nem mindenhol áll összhangban az egyén társadalmi termelésben való részvételével), mint inkább attól a lehetőségtől, hogy bekerülhet-e az egyén a rejtett elosztás láncolatába, ahol mindinkább bizonyos hiánycikkek szolgálnak fizetési eszközzel, nem pedig a pénz. (...)

*

A szabálysértések és bűncselekmények hátterében a szabályozó mechanizmus diszfunkciója áll, nemcsak a termelés, hanem a csere területén is. Mint ismeretes, a csere közvetlen kapcsolatot jelent a termelés és a fogyasztók között, akik éppúgy lehetnek állampolgárok, mint állami, társadalmi vállalatok és intézmények. A társadalmi tulajdon fosztogatásával kapcsolatos büntetőügyek elemzése azt mutatja, hogy az eltulajdonított értékeket nagy tételekben megvásárlók között vannak társadalmi szervezetek, kolhozok, lakásépítő szövetkezetek stb. Jellemző, hogy a kolhozok vezetői akkor vállalkoznak ilyen ügyletekre, amikor a kol-

hoz törvényes úton nem képes beszerezni a számára szükséges anyagot. (...)

A gazdaságirányítás szervei hatósági jogosítványaik felhasználásával gyakran irreális feladatokat, kiegyensúlyozatlan tervmutatókat írnak elő a vállalatok számára. Volt miniszterium, mely vállalata számára olyan vagonyártási tervet állapított meg, amelyhez mintegy 6000 tonna hengerelt fém hiányzott. N. Sz. Malein professzor helyesen állapítja meg: nem a tervezés hibáiról kell ilyenkor beszélni, hanem arról, hogy a gazdaságirányítási szervek szinte bevezetik a jogsértéseket, amiért persze nem terheli őket jogi felelősség. Így áll elő olyan helyzet, amikor a törvény bűncselekménynek nyilvánítja azt, amit a gazdasági mechanizmus korszerűtlensége objektíve idéz elő. A szakirodalom megemlíti például, hogy maga a beruházási-építkezési vállalkozás jogszabályi meghatározása szerződésben törvényesíti... a termelési selejtet. Konkrét előírás van arra, hogy a vállalkozó köteles kellő időben (!) kijavítani azokat a fogyatékoságokat, amelyeket az építési és szerelési munkák átvételekor, vagyis az építkezés befejezése után tárnak fel. Vagyis mintegy normatív elismerést nyer az a tény, hogy a befejezetlen munkák és hiányosságok szokásosnak tekinthetők. Tehát amíg az építők munkájában jelentkező selejtet törvény szentesíti, addig az üzemek és a kereskedelmi vállalatok esetében a selejtes termék kibocsátását a törvény gazdasági bűncselekménynek minősíti.

A termelés szférájában az olyan bűncselekmény, mint a tervteljesítési (vagy túlteljesítési) beszámolók hamis kiegészítés jogtalan prémium vagy egyéb juttatás elérése érdekében, összefügg azzal az elterjedt gazdasági gyakorlattal, hogy a jóváhagyott tervfeladatokat „korrekciónak” vetik alá. A sajtóban is szó esett arról, hogy a gépiparban soha nem látott méreteket öltöttek a tervkorrekciók, különösen azóta, hogy az ágazat áttért az új gazdálkodási rendszerre. (...)

A termelés valós elmaradását több-

féleképpen lehet leplezni. Így a csökkentett tervmutatók teljesítésével, a tervfeladatok korrekció után való csökkentésével, valamint a tervbeszámolók hamis kiegészítésével. Az első és a második eset a tervfegyelem megsértése, a harmadik pedig — bűncselekmény. (...)

A pénzügyi beszámolók hamis kiegészítéséből és különböző megsértéséből képződő fiktív értékek mozgásformái lehetővé teszik a munkabéren, a tervezési rendszeren és az anyagi ösztönzési alapon keresztül a nem munkából származó jövedelem elérését. A fiktív értékek mozgásának nagyságát tükrözi az a tény, hogy a Szovjetunió Beruházási Bankja 1984-ben több mint 200 millió rubel értékben leplezett le felemelt bérezésű munkát. (Fegyelmi, illetve adminisztratív felelősségre vonták a vétkesek 5%-át, büntetőjogi felelősségre pedig 1%-át.) Az 1983. évi teherfuvarozásra vonatkozó beszámolási adatok ellenőrzésekor kiderült, hogy az ellenőrzött vállalatok 61%-ánál (560 vállalatnál) a tényleges szállítmányok 20%-át teszik ki azok az el nem végzett munkák, amelyekről hamis adatokat szolgáltatottak.

Minél nagyobb a rés egy bizonyos termék gyártási terve és a szükséges nyersanyag valós szállítása között, annál valószínűbb, hogy: vagy elmarad a terv teljesítése (és azokat a munkásokat, mérnököket sújtja pénzbüntetés, akik nem mindig vétkesek a terv félbehagyásában), vagy eleve lecsökkentik a tervet, illetőleg tervkorrekciót eszközölnek ki (ami a tervfegyelem megsértését jelenti), vagy pedig a terv nem teljesítését hamis adatokkal leplezik (vagyis bűncselekményt követnek el), és végeredményben olyan munkabérhez jutnak, amelyért nem dolgoztak meg.

A gazdaság szférájában a vétkes magatartás úgy határozható meg, mint az állami, társadalmi tulajdon megkárosítására irányuló, anyagi haszon elérését célzó szándékos cselekmény. A törvény azonban távolról sem tilt minden ilyen tevékenységfajta. Közismert az a ká-

ros gazdasági gyakorlat, hogy rendszeresen és nagy tételekben kerülnek kibocsátásra olyan termékek, amelyek iránt nincs kereslet. Bár a könnyűipar 1981—82-ben 51 millió pár cipő termelésével és 1 milliárd rubel értékű ruházati cikk szállításával maradt el, a kis- és nagykereskedelem zsúfolva van nem kelendő cipővel és ruhával, ráadásul ezek mennyisége nem csökken. Gazdasági következményeit tekintve az ilyen tevékenység által okozott kár jóval nagyobb, mint amit az egyéb bűncselekmények idéznek elő. (...)

A gazdasági bűnözés ellen csak akkor lehet érdemben harcolni, ha megvalósul a népgazdaság valamennyi láncszemének az SZKP XXVII. kongresszusa által kijelölt úton történő átalakítása, s ezzel egyidejűleg nő a büntetőtörvény társadalmi megalapozottsága. Büntető törvényhozásunk szigorúnak látszik, de gyakran nem használ, mert elhibázza a célt. Mindenekelőtt az legyen törvényes, ami hasznos és hatékony az állam szempontjából.

(Szovjetszkoje goszudarsztov i pravo)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dóra Béla bv. őrnagy, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának főelőadója; **Frank Tibor** bv. százados, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának kiemelt főelőadója; **dr. Kabódi Csaba** egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, büntetőeljárás-jogi tanszék; **Maschl Géza** bv. őrnagy, az IM munkavédelmi vezetője; **dr. Mészáros József** nyugalmazott bv. ezredes, az Országos Parancsnokság volt osztályvezetője; **dr. Mezey Barna** egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar magyar állam- és jogtörténeti tanszék; **Módos Tamás** bv. százados, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának helyettes vezetője; **dr. Patera Antal**, az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet főmunkatársa; **Ruzsonyi Péter** bv. hadnagy, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának főelőadója; **dr. Sereg Pál** bv. százados, az Országos Parancsnokság jogi és ellenőrzési alosztályának vezetője; **Szalma Eszter** bv. főhadnagy, az Országos Parancsnokság titkárságának kiemelt főelőadója; **dr. Vörös Ferenc** bv. alezredes, a Baracsikai Fogház parancsnoka.

Tiltott tárgyak

A fogvatartottaknak küldött csomagok alapos, gondos ellenőrzése rendkívül fontos az intézetek rendjének, fegyelmének biztosítása érdekében. Bár minden előzetesen letartóztatott, illetve elítélt hozzátartozója tudja, hogy mit szabad és mit nem szabad küldeni, mégis megpróbálnak erős, altató hatású gyógyszereket, tömény szeszt, kávéfőzést, könnyen romlandó húsfeleségeket bejuttatni rokonaiknak. Felesleges bővebben részletezni, hogy milyen következményekkel jár, ha ezekhez hozzáférnek a fogvatartottak. Képeink a tiltott tárgyak intézetbe juttatásának néhány — úgymond — választékos formájára, agyafürt módozatra hívják fel a figyelmet.

Látszólag érintetlen a mosószeres flakon ...
... a műanyag tasak azonban szeszes italt rejt

A Sopianae
cigarettában ...

A gyufásdobozba erős hatású altatót
csempészték

... és a húsvéti nyusziban
nescafé van

Ára: 10 Ft

